

Ministarstvo poljoprivrede i ruralnog razvoja (MPRR) je zaduženo za transpoziciju i implementaciju propisa za podoblast kvalitet voda

6

i nekih propisa za zaštitu prirode. U Ministarstvu poljoprivrede i ruralnog razvoja je u tri direktorata zaposleno

14 službenika i zaduženo za 17 propisa u oblasti pravne tekovine

6

. Uprava za šume (UŠ) je nadležna za zaštitu šuma, a u njenih 27 organizacionih jedinica je 12 službenika zaduženo za šest propisa. Uprava za vode je zadužena za implementaciju određenih propisa u podoblasti kvalitet voda i u njoj nema posebnih organizacionih jedinica koje se bave pravnom tekovinom u Poglavlju 27, dok su četiri službenika zadužena za šest propisa. Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove (UBHVFP) izdaje dozvole i vodi registre zooloških vrtova i bavi se pitanjem dobrobiti životinja. U sastavu ove uprave postoji

organizaciona jedinica Sektor za veterinu - Odsjek za zdravlje i dobrobit životinja, u čijoj nadležnosti su poslovi vezani za pravnu tekovinu EU za Poglavlje 27, u kome je jedan službenik zadužen za

6

transpoziciju i implementacije dva propisa koji se tiču veterinarstva, dobrobiti životinja, identifikacije i registracije.

Ministarstvo unutrašnjih poslova (MUP) je zaduženo za transpoziciju propisa o civilnoj zaštiti i

6

niz aktivnosti koje se tiču vanrednih situacija.

U MUP-u je u dva direktorata devet službenika zaduženo za sedam propisa u oblasti pravne tekovine EU za Poglavlje 27

6

. Uprava policije (UP) je posredno zadužena za implementaciju propisa u oblasti zaštite prirode. U

okviru Ministarstva finansija tri institucije se bave pravnom tekovinom u

6

Poglavlju 27. Uprava carina (UC) zadužena

je za kontrolu uvoza, izvoza i tranzita robe, za koju su propisane posebne mjere u cilju zaštite životinja i biljaka, zaštite životne sredine, kao i za kontrolu uvoza, izvoza i tranzita proizvoda od drveta koji se stavljaju na tržište

6

. Broj carinskih službenika je na zadovoljavajućem nivou, ali je potrebna dodatna obuka carinika u nekim oblastima koje podliježu kontroli. Uprava za nekretnine (UzN) je nadležna za implementaciju

[Direktive 2007/2/EZ](#) kojom se uspostavlja infrastruktura za prostorne podatke u Evropskoj zajednici (INSPIRE)

3

). UzN ima tri organizacione jedinice koje se bave pravnom tekovinom za Poglavlje 27, u kojima je 10 službenika zaduženo za šest propisa. Uprava za

statistiku Crne Gore (MONSTAT) je kao organ u sastavu Ministarstva finansija nadležan za prikupljanje i statističku obradu podataka o pojedinim vrstama i količinama otpada, kao i za izvještavanje Eurostata. U MONSTAT-u

6

je jedan službenik zadužen za praćenje 12 propisa u oblasti pravne tekovine

6

Ministarstvo zdravlja (MZ) je nadležno za transpoziciju Direktive 98/83/EZ o vodi za piće, kao i za poslove upravljanja medicinskim otpadom

6

. U

MZ tri službenika su zadužena za praćenje 11 propisa u oblasti pravne tekovine

6

Institut za javno zdravlje (IJZ) je nadležan za implementaciju Direktive 98/83/EZ o vodi za piće

6

, kao i Direktive 2008/50/EZ o kvalitetu ambijentalnog vazduha. U IJZ devet službenika je zaduženo za praćenje dva propisa u oblasti pravne tekovine.

Ministarstvo saobraćaja i pomorstva (MSP) je nadležno za transpoziciju Direktive 1999/32/EZ o smanjenju sadržaja sumpora u određenim tekućim gorivima i o izmjeni Direktive 93/12/EEZ

. Dodatno,

MSP je nadležno za transpoziciju i implementaciju politika iz oblasti saobraćaja i sektorskog razvoja, uključujući implementaciju propisa koji se tiču CO2 emisija u drumskom i avio saobraćaju, promociju vozila sa efikasnom potrošnjom goriva, kao i usvajanje odgovarajućih standarda. U

MSP je ukupno 11 službenika zaduženo za četiri propisa.

Ministarstvo ekonomije (ME) je nadležno za pojedine aspekte upravljanja otpadom, poslove vezane za rudarski otpad i za pojedine aspekte u pogledu Direktive 2009/30/EZ o mehanizmu praćenja i smanjenja emisija GHG, kao i Direktive 2009/28/EZ o promociji energenata iz obnovljivih izvora i Direktive o geološkom skladištenju CO2 (2009/31/EZ

). U okviru ME su tri organizacione jedinice zadužene za pravnu tekovinu u Poglavlju 27, u kojima je sedam službenika zaduženo za 13 propisa. Ministarstvo pravde (MP) nadležno je za

poslove čijim obavljanjem može da doprinese transpoziciji Direktive 2008/99/EZ o zaštiti životne sredine

, gdje je jedan službenik zadužen za ovu Direktivu. Što se tiče institucija koje nisu obuhvaćene Planom reorganizacije i jačanja administrativnih kapaciteta, u Javnom preduzeću za upravljanje morskim dobrom (JPMD) tri službenika u oblasti kvaliteta voda i zaštite prirode doprinose naporima transpozicije pravne tekovine u Poglavlju 27, dok u Javnom preduzeću Nacionalni parkovi Crne Gore takvi službenici nisu identifikovani. Centar za ekotoksikološka ispitivanja (CETI) je, između ostalog, nadležan za monitoring kvaliteta vazduha, emisije iz stacionarnih izvora, ispitivanja pesticida, monitoring buke, a 28 zaposlenih doprinosi implementaciji pravne tekovine EU u Poglavlju 27. Institut za biologiju mora (IBM) sprovodi stručna istraživanja u više oblasti i

dopriniće implementaciji pojedinih propisa u Poglavlju 27, posebno Direktive 2008/56/EZ o morskoj strategiji

. U 23 jedinice lokalne samouprave (JLS)

je u poslove transpozicije, implementacije i primjene propisa u oblasti pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena uključeno 107 službenika

6

. JLS su nadležne za: implementaciju propisa u oblasti horizontalnog zakonodavstva, upravljanje otpadom, kvalitet voda i upravljanje pojedinim kategorijama zaštićenih područja prirode, industrijskog zagađenja, zaštite od buke, kao i klimatskih promjena. U sistemu institucija na državnom nivou, bitnu ulogu ima i

Uprava za inspekcijske poslove (UIP), kao organ nadležan za nadzor nad implementacijom propisa koji su usklađeni sa EU propisima u oblasti životne sredine i klimatskih promjena. U UIP

6

je na ovim poslovima zaposleno 86 službenika u različitim sektorima. Samom Strategijom s

AP za Poglavlje 27 kao prioritet je prepoznato jačanje administrativnih kapaciteta UIP, imajući u vidu njene ograničene kapacitete

6

Analizom postojećeg stanja kadra i stavljanjem u odnos sa cjekolupnim acquis-om Poglavlja 27, prepoznata je neadekvatna raspodjela posla u

34

okviru organizacionih jedinica, a ne nedostatak radne snage, što dovodi do situacije u kojoj su neki službenici preopterećeni, a drugi nedovoljno iskorišćeni. Sami

plan jačanja postojećih administrativnih kapaciteta predlaže tri mogućnosti: dodatno angažovanje, preusmjeravanje između organizacionih jedinica i dodatno opterećenje postojećeg kadra

6

. Oslanjajući se

na osnovne principe Strategije reforme javne uprave u Crnoj Gori 2016- 2020

34

Planom AK je predviđeno zapošljavanje 41 službenika do 2020. godine (40 na državnom i 1 na lokalnom nivou) u institucijama u čijoj su nadležnosti pitanja Poglavlja 27, a koji bi bili zaduženi za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena

34

. Pritom je bilo predviđeno da se jačanje administrativnih kapaciteta vrši na tri načina: brojčanim jačanjem kapaciteta kroz otvaranje novih radnih mjesta, preusmjeravanjem kadrova i sistemom kontinuiranog usavršavanja i dodatne edukacije postojećih kadrova u sistemu administracije, primarno se oslanjajući na TAIEX instrument (MORT, 2017). Prema NEAS strategiji bilo je potrebno 227 zaposlenih, od čega 54 za horizontalno zakonodavstvo, 10 za kvalitet vazduha, 21 za upravljanje otpadom, 52 za kvalitet voda, 18 za zaštitu prirode, 13 za IPPC, 5 za podoblast buka, 7 za civilnu zaštitu, 27 za klimatske promjene i 47 u tri inspekcije (Ekološka – 24, Šumarstvo – 14, Vode – 9). Crna Gora mora osigurati adekvatan broj službenika, mogućnosti za obuku i opremu, kao i koherentnost između planova za usaglašavanje i vremenskog okvira za jačanje kapaciteta. Tome bi doprinijela precizna podjela odgovornosti među relevantnim ministarstvima i ostalim relevantnim institucijama, kao i lokalnih vlasti, sve u cilju postizanja efektivne koordinacije. 3.3.2 Izvještaj o napretku o ispunjavanju obaveza u Poglavlju 27 Vlada Crne Gore je od usvajanja Strategije s AP usvojila tri kvartalna

izvještaja o implementaciji za periode: jul-decembar 2016. godine (I Izvještaj), januar-mart 2017. godine (II Izvještaj) i april-jun 2017. godine (III Izvještaj), kao i

56

Godišnji izvještaj za period jul 2016–decembar 2017. godine.

Akcioni plan Nacionalne strategije za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena za period 2018-2020. donešen je na Sjednici Vlade 21. juna 2018

17

. godine, sa predviđenim polugodišnjim izvještavanjem o realizaciji. Akcioni plan Strategije je revidiran

nakon usvajanja Pregovaračke pozicije za Poglavlje 27 i Programa pristupanja Crne Gore EU 2018-2020 , kako bi rokovi za realizaciju obaveza bili u potpunosti usklađeni sa navedenim dokumentima i prilagođeni trenutnom stanju i postignutom napretku u oblasti životne sredine i klimatskih promjena

56

. Akcionim planom Strategije 2018–2020. predviđena je realizacija ukupno 253 obaveze, od čega 131 u okviru transpozicije, a 122 u okviru implementacije, dok

istim nisu prepoznate obaveze čiji rok za realizaciju prelazi 2020, a za koje su Pregovaračkom pozicijom zahtijevani pomenuti **tranzicioni periodi**

56

. Prvi polugodišnji izvještaj o realizaciji AP Nacionalne strategije

za period 2018-2020. za izvještajni period jul- decembar 2018. godine

68

usvojen je na sjednici Vlade 27. decembra 2018. godine, sa stepenom realizacije planiranih obaveza za izvještajni period od 48%. Od ukupno 125 obaveza (71 u dijelu transpozicije i 54 u dijelu implementacije), realizovano je 60 (32 u dijelu transpozicije (45,07%) i 28 u dijelu implementacije (51,85%). Drugi polugodišnji izvještaj o realizaciji AP Nacionalne strategije za period 2018-2020. za izvještajni period januar–jun 2019. godine usvojen je na sjednici Vlade od 11. jula 2019. godine, sa stepenom realizacije obaveza iz 2018. godine od 35,38%, dok je stepen realizacije obaveza iz perioda januar–jun 2019. godine bio 35,3%. Treći polugodišnji izvještaj o realizaciji AP Nacionalne strategije

za period 2018-2020. za izvještajni period jul- decembar 2019. godine

68

obuhvata pregled nerealizovanih obaveza iz 2018. godine (ukupno 42, i to 32 u dijelu transpozicije i 10 u dijelu implementacije), nerealizovanih obaveza planiranih za period januar–jun 2019. godine (ukupno 11, i to 4 u dijelu transpozicije i 7 u dijelu implementacije) i obaveza planiranih za period jul-decembar 2019. godine (ukupno 47, i to 23 u dijelu transpozicije i 24 u dijelu implementacije) (MORT, 2019).

EU promoviše snažnu klimatsku akciju, održivi razvoj i zaštitu životne sredine

4

. Kako se navodi u izvještaju o napretku za 2020. godinu, Crna Gora

ima određeni nivo pripreme u oblasti životne sredine i klimatskih promjena. Postignut je određeni napredak u

137

međunarodnoj zaštiti Ulcinjske solane,

izradi akcionog plana za Poglavlje 27 i daljem usklađivanju zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU u skladu sa nacionalnom strategijom

41

. Potrebni su značajni naporu na primjeni i sprovođenju, posebno u oblasti

upravljanja otpadom, kvaliteta vode, zaštite prirode i klimatskim promjenama. Preporuke iz 2019. godine ostaju na snazi, a u skladu s njima Crna Gora bi trebalo da znatno pojača ambicije

4

ka zelenoj tranziciji i

nastavi da se fokusira na : • efikasno sprovođenje Nacionalne strategije za transpoziciju, implementaciju i sprovođenje pravne tekovine EU

4

o životnoj sredini i klimatskim promjenama, posebno u

sektorima otpada , vode i zaštite prirode; • preduzimanje hitnih mjera za očuvanje i poboljšanje ekološke vrijednosti zaštićenih područja i potencijalnih Natura 2000 lokacija, kao što su Ulcinjska solana, Skadarsko jezero, rijeka Tara i drugi riječni tokovi ; • razvijanje svog nacionalnih energetskog i klimatskog plana u skladu sa preporukama Energetske zajednice

4

. Što se tiče

horizontalnog zakonodavstva, Crna Gora je 2019 . godine izradila novi akcioni plan za bolje određivanje prioriteta usklađivanja i sprovođenja pravne tekovine EU

4

o životnoj sredini i klimatskim promjenama.

U decembru 2019. godine Vlada je usvojila trecí izveštaj o sprovođenju prethodnog akcionog plana za period 2018-2020. Izveštaj

41

pokazuje sporo sprovođenje u većini politika, sa 68% planiranih akcija za 2018. i 2019. godinu i završenih

do kraja 2019. Prema izvještaju, u 2019 . godini nije završena nijedna planirana aktivnost na upravljanju otpadom i klimatskim promjenama

4

. Razdvajanje zakonodavne i izvršne nadležnosti u oblasti životne sredine obezbijeđeno je podzakonskim aktom o unutrašnjoj

organizaciji Ministarstva održivog razvoja i turizma i Agencije za zaštitu prirode i životne sredine

4

iz maja 2019. godine. Preostali izazovi na koje treba hitno odgovoriti su nedostatak

administrativnih kapaciteta na centralnom i lokalnom nivou i inspekcijskih tijela, nedovoljna međuinstitucionalna koordinacija i nedostatak održivog finansijskog okvira

4

. Što se tiče kvaliteta

vazduha, Vlada je u junu 2019 . godine usvojila izveštaj o sprovođenju akcionog plana Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha za 2018. godinu. Tokom izvještajnog perioda revidirana je definicija zona kvaliteta vazduha i broj stanica za nadzor kvaliteta vazduha povećan je sa 7 na 10 , ali sistem izvještavanja o kvalitetu vazduha u realnom vremenu ne funkcioniše. Nivoi zagađenja u Pljevljima redovno premašuju srednje granice koncentracije PM10. U martu 2020 . godine, Crna Gora je ponovo uspostavila izvještavanje o

4

emisiji zagađenja vazduha i pružila sve podatke koji nedostaju za period 2011-2018.

Usvojen je program praćenja kvaliteta tečnih goriva naftnog porijekla za 2020-2021

4

. U oblasti upravljanja otpadom, Crna Gora je i dalje djelimično usklađena sa pravnom tekovinom EU. Nije postignut napredak u primjeni zakona o otpadu, a potrebni su značajni naponi na strateškom planiranju i ulaganja

za sprovođenje nacionalne strategije upravljanja otpadom do 2030. godine i nacionalnog plana upravljanja otpadom

5

2015-2020. Nastavljen je rad na novom zakonu o upravljanju otpadom. Odluke o odvojenom prikupljanju otpada usvojene su u opštinama Berane, Žabljak, Plav, Rožaje, Kolašin, Gusinje, Andrijevića, Ulcinj i Petnjica

. Detalje modela upravljanja otpadom u zemlji i modalitete njegove primjene tek treba razjasniti. Postoji hitna potreba za ispravljanjem ilegalnog odlaganja otpada i upotrebe privremenog odlaganja otpada u svim opštinama. Infrastruktura za odvojeno sakupljanje i reciklažu otpada treba da se uspostavi širom zemlje. Usklađenost sa kvalitetom vode i dalje je ograničena. Planovi upravljanja vodama za sliv Dunava i Jadrana tek treba da se dovrše.

Uspostavljena je mreža hidroloških površinskih stanica za praćenje količina površinskih voda i mreža stanica za nadzor podzemnih voda, a nabavljen je i softver za obradu prikupljenih hidroloških podataka. Najveći izvor zagađenja površinskih i podzemnih voda su neprečišćene otpadne vode

. Da bi se pozabavila tim problemom,

Vlada je u oktobru 2019. godine usvojila opštinski plan upravljanja otpadnim vodama za period 2020-2035 . Parlament je

usvojio Zakon o zaštiti morskog okruženja u decembru 2019. godine, doprinoseći na taj način usklađivanju

sa Okvirnom direktivom o morskoj strategiji. Izrada mapa opasnosti od poplava i mapa rizika od poplava je napredovala. Ulaganja u hidroenergiju moraju biti u skladu sa nacionalnim i međunarodnim obavezama zaštite prirode i upravljanja vodama , mora se osigurati učešće javnosti i

konsultacije i moraju se garantovati visokokvalitetni izveštaji

o procjeni uticaja na životnu sredinu (Environmental Impact Assessment - EIA) koji uključuju kumulativne uticaje na prirodu i biodiverzitet . Što se tiče zaštite prirode , Crna Gora se djelimično uskladila sa pravnom tekovinom EU. Opština Ulcinj je u junu 2019 . godine Ulcinjsku solanu proglasila parkom prirode , koji je u septembru 2019 . godine takođe uvršten na Ramsarsku listu

, proglašavajući je močvarom

od međunarodnog značaja. Dolina rijeke Zete proglašena je parkom prirode u decembru 2019 . lako dalja podrška za održavanje Ulcinjske solane dolazi iz nacionalnog budžeta, i dalje

4

su potrebne odlučne i hitne

mjere za njeno održivo upravljanje i zaštitu, uključujući, prije svega , vlasničko pojašnjenje. Preduzete su neke mjere

41

ublažavanja

radi praćenja i poboljšanja stanja životne sredine u nekoliko osjetljivih područja na Skadarskom jezeru i rijeci Tari. Potreban je dalji napredak u određivanju zaštićenih morskih područja i uspostavljanju sveobuhvatnog sistema stroge zaštite vrsta koji će se primjenjivati, između ostalog

4

, za seizmička istraživanja, hidroenergiju i turistička dostignuća.

Na planini Sinjajevini, koja je dio UNESCO -vog rezervata biosfere reke Tare , uspostavljeno je

41

vojno područje za obuku. Njeno djelovanje

treba planirati i nadgledati u skladu sa UNESCO -vim principima sociokulturne i ekološke održivosti. Mapiranje za Natura 2000 je nastavljeno. Usvojen je zakon o stranim i invazivnim stranim vrstama biljaka, životinja i gljiva, revidirana Nacionalna strategija o šumama i šumarstvu i Plan smanjenja šteta za šume degradirane dejstvom abiotičkih i biotičkih faktora. U martu 2020 . godine, Parlament je ratifikovao zakon o Protokolu iz Nagoye o pristupu genetskim resursima i pravičnoj raspodjeli koristi koja proizilazi iz njihovog korišćenja prema konvenciji o biološkoj

4

raznolikosti. Što se tiče kontrole

industrijskog zagađenja i upravljanja rizicima, Crna Gora **je djelimično** usklađena sa **pravnom tekovinom EU. Zakon o industrijskim emisijama usvojen je u martu 2019**

4

. godine i pracen je relevantnim podzakonskim aktima. U novembru je Vlada usvojila

uredbu o vrstama djelatnosti **i postrojenja za koje se izdaje integrisana dozvola**

4

. Što se tiče hemikalija, Crna Gora je djelimično usklađena sa

pravnom tekovinom EU. U martu 2019 . godine, **Vlada je** usvojila **nacionalnu strategiju** i **akcioni plan upravljanja hemikalijama**

4

za period 2019-2022. godine. Vlada je u julu 2019. godine

usvojila nacionalni plan za primjenu **Stokholmske konvencije, dok je u avgustu 2019. usvojila** konačni **izvještaj o** sprovođenju **akcionog plana za** strategiju **upravljanja hemikalijama 2015-2018. U**

4

vezi sa bukom, opština Podgorica

je u julu 2019. godine usvojila akcioni **plan** za zaštitu **od buke do 2024. godine za** svoju **teritoriju i** za opštinu **Golubovci. U** pogledu **civilne zaštite, Crna Gora je članica Mehanizma** Unije **za civilnu** zaštitu **od aprila 2015. godine** . Pandemija **COVID-19** istakla **je** potrebu **za** jačanjem pravnog **okvira i** institucionalnih **kapaciteta, kao i ljudskih i finansijskih resursa organa**

19

civilne zaštite, takođe u pogledu hitne zdravstvene situacije. Crna Gora se podstiče da pojača saradnju u okviru Mehanizma Unije za civilnu zaštitu (Union Civil Protection Mechanism -

UCPM). Crna Gora bi mogla više da doprinese **Mehanizmu** registracijom stručnjaka **ili kapaciteta za** reagovanje **u** dobrovoljnom fondu **i** redovnim učešćem **u** odborima **i**

4

radnim grupama uspostavljenim u okviru Mehanizma. Ona se još mora povezati sa Zajedničkim sistemom za komunikaciju i informisanje u vanrednim situacijama (Common Emergency Communication and Information System -

CECIS). Kao preduslov za CECIS, Crna Gora mora uspostaviti sigurne transevropske usluge za telematičke veze između administracija (

Secure Trans European Services for Telematics connections between Administrations - sTESTA

62

). U januaru 2020

. usvojen je izveštaj za 2019. godinu o akcionom planu 2015-2018 za sprovođenje strategije smanjenja rizika od katastrofa za period 2018-2019. i

akcioni plan za strategiju za period 2020-2021. Nivo usklađenosti Crne Gore

4

sa klimatskim promjenama i

dalje je ograničen. Crna Gora ima uspostavljenu **strategiju** za klimatske promjene, **ali** mora **4**
da intenzivira svoj **rad kako bi** osigurala dosljednost **sa okvirom klimatske i energetske politike**
EU

2030. Takođe mora osigurati da je strategija integrisana u

sve relevantne sektorske politike i strategije. U decembru **2019. godine usvojen je okvirni** **41**
zakon o klimatskim promenama. **U skladu** sa **ovim zakonom, u februaru 2020. godine**
usvojena **je uredba** kojom se osigurava **uspostavljanje** nacionalnog **systema za** trgovanje
emisijama ugljen-dioksida

. I dalje je potreban značajan

rad na usklađivanju sa pravnom tekovinom EU, kao **što** je **uključivanje preostalih** **41**
elemenata EU systema za trgovanje **emisijama**

(EU Emissions Trading System - ETS) i Uredbe o podjeli napora i Mehanizma za praćenje i izveštavanje (the

Effort Sharing Regulation and the Monitoring and Reporting Mechanism - MMR

62

) (European Commission, 2020e). Koalicija 27, neformalna mreža nevladinih organizacija Crne Gore, predstavlja platformu putem koje organizacije civilnog društva zajedno učestvuju u procesu usvajanja standarda i vrijednosti Evropske unije u oblasti zaštite životne sredine. Ova koalicija je 2020. godine objavila shadow report pod naslovom „Progress of Montenegro 2020: Long travel to the EU“, koji objašnjava napredak u periodu od oktobra 2019. do septembra 2020. godine u oblasti životne sredine i ublažavanja klimatskih promjena. Autori ovog izvještaja naglašavaju da nedostatak administrativnih kapaciteta i finansijskih resursa konstantno odlažu punu implementaciju Strategije s AP. Na polju horizontalnog zakonodavstva, Koalicija 27 navodi da nije bilo napretka u harmonizaciji sa relevantnim EU *acquis-om* u periodu oktobar 2019–septembar 2020, jer nisu usvojeni ni novi zakoni ni podzakonski akti, dok monitoring životne sredine i dalje predstavlja izazov s obzirom na to da postoji određeni stepen kolizije zakona (o životnoj sredini, vodama, zaštiti prirode), što može voditi njihovoj neodgovarajućoj primjeni. Po izvještaju o ispunjavanju obaveza iz Strategije s AP za jul-decembar 2020. godine, podzakoni koji se tiču regulativa i direktiva EU o monitoringu i izvještavanju nisu pripremljeni i usvojeni. Direktiva 2008/99/EZ je većim dijelom transponovana, ali je njena primjena i dalje izazov najvećim dijelom zbog odredbi Krivičnog zakonika koje se tiču prekršaja u oblasti zaštite životne sredine. I dalje nema napretka u primjeni Direktive 2004/35/EZ o odgovornosti u oblasti životne sredine u smislu prevencije i popravljavanja štete nanesene životnoj sredini. Nisu pripremljeni ni usvojeni podzakonski akti o primjeni Direktive 2007/2/EC o pristupu skupovima i servisima podataka država članica od strane institucija i tijela Evropske zajednice (EZ) pod usklađenim uslovima, kao ni o implementaciji Direktive 2007/2/EC koja se tiče monitoringa i izvještavanja. Preostali izazovi u ovom dijelu se tiču usklađenosti sa pravno obavezujućim pravilima implementacije procjena uticaja na životnu sredinu i primjene Aarhuske konvencije, ali i neadekvatnog monitoringa životne sredine. Neophodan je i napredak u implementaciji Direktive o zločinu prema životnoj sredini i Direktive o odgovornosti za životnu sredinu. U podoblasti kvalitet vazduha napredak je postignut u implementaciji direktiva 2008/50 i 2004/10, a treba raditi na ubrzanju implementacije direktive 2016/2284, za koju je pripremljen TAIEX projekat. Priprema većeg broja akcionih planova u više oblasti, Nacionalnog programa za progresivno smanjenje emisija, kao i njihova puna implementacija ostaju izazov. Od 10 planiranih mjera Nacionalne strategije kvaliteta vazduha samo su dvije ispunjene, šest je u toku, a dvije nisu realizovane. Da bi se napredovalo u ovoj podoblasti, neophodno je jačati implementaciju zakona kroz održivo finansiranje i jačanje administrativnih kapaciteta. Sistem monitoringa kvaliteta vazduha jeste poboljšán, ali treba raditi na njegovom kontinuiranom unapređenju zbog čestog opadanja kvaliteta vazduha u većim aglomeracijama. Nacrtr Programa kontrole zagađenja vazduha je napravljen u septembru 2019. godine i dio je inovativne Strategije upravljanja kvalitetom vazduha 2020-2024. Najveći izazovi u ovoj oblasti jesu postizanje propisanog kvaliteta vazduha u svim zonama, pronalaženje metoda grijanja koje su pogodnije za životnu sredinu, uz pojačani nadzor i kontrolu kvaliteta proizvodnje peleta. Potrebno je unaprijediti kapacitete državne mreže za praćenje kvaliteta vazduha, uz obezbjeđenje sredstava u budžetu za te aktivnosti, ažurirati Strategiju razvoja saobraćaja, zbog njegovog uticaja na zagađenje vazduha, kao i poštovanje ekoloških standarda kvaliteta vazduha za industrijske zagađivače, uz redovne inspekcijske kontrole kojima bi se propisale obaveze promjene filterskih postrojenja za zagađivače. U podoblasti upravljanje otpadom, napredak u pogledu transpozicije i implementacije je ograničen. Neophodno je sprovesti više opcija za upravljanje otpadom, uz poštovanje EU standarda i primjenu hijerarhijskog pristupa, kao što su redukcija količine proizvedenog otpada, maksimalno recikliranje i ponovna upotreba, ograničavanje spaljivanja materijala koji se ne mogu reciklirati, ukidanje odlaganja nepovratnog otpada i otpada koji se ne reciklira, obezbjeđivanje potpune implementacije ciljeva politike upravljanja otpadom, uz poštovanje principa održivog razvoja, transparentnost i odgovornost u upravljanju otpadom. Glavni izazov jeste nepostojanje odluke na nacionalnom nivou o izboru opcije upravljanja

otpadom, uz dodatne probleme, kao što su: niska stopa reciklaže, nepostojanje adekvatnih statističkih podataka o količinama otpada i nekompatibilnost tih podataka između nadležnih institucija, loša komunalna infrastruktura. Ne postoje ni mjere za podsticanje ponovne upotrebe, reciklaže i selektivnog sakupljanja otpadnih materijala. Stav autora izvještaja je da najveći izazov predstavlja uspostavljanje efikasnog i održivog sistema inspekcije, kao i adekvatnih kaznenih politika koje treba dosljedno primjenjivati. Podoblast kvalitet voda karakteriše određeni napredak u transpoziciji i implementaciji određenih direktiva i odluka EU. Usvojeno je više važnih dokumenata: Prvi program monitoringa površinskih i podzemnih voda, Program izgradnje postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, Plan upravljanja komunalnim otpadnim vodama za period 2020-2035, kao i Nacionalni plan zaštite i spašavanja od poplava. Među izazovima je vidljiva potreba nedostatka administrativnih kapaciteta koji su potrebni za efikasnu harmonizaciju nacionalnog zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU. Problem predstavlja i prevencija zagađenja voda, korišćenje podzemnih voda, monitoring površinskih voda itd. U podoblasti zaštita prirode, u izvještajnom periodu nije ostvaren napredak u transpoziciji pravne tekovine EU, ali je bilo napretka u implementaciji, kroz povećanje procenta zaštićenih područja. Proglašen je Park prirode "Dolina rijeke Zete", a Ulcinjska solana je 2019. godine zaštićena kao Park prirode. Ratifikovan je Protokol iz Nagoye i nastavljen rad na uspostavljanju mreže NATURA 2000. Treba raditi na uspostavljanju zaštićenih morskih područja, jačati sistem upravljanja zaštićenim područjima na nivou nacionalnih parkova (NP), kao i spriječiti negativne uticaje

na životnu sredinu prilikom izgradnje objekata u NP Skadarsko jezero i na rijeci Tari tokom izgradnje 43

auto-puta. Nedostatak kvalifikovanih administrativnih kapaciteta za transpoziciju i implementaciju domaćeg zakonodavstva je jedan od najozbiljnijih izazova u ovoj podoblasti, kao i praksa uništavanja prirodnih staništa ilegalnom gradnjom u zaštićenim područjima. Podoblast industrijsko zagađenje i upravljanje rizicima karakteriše napredak u transpoziciji Direktive o industrijskim emisijama 2010/75 usvajanjem podzakonskih akata, dok su izazov izdavanje tzv. integrisanih dozvola (Integrated Pollution Prevention and Control - IPPC dozvola) i rješavanje pitanja opasnog otpada. Završen je tenderski postupak za ekološku rekonstrukciju prvog bloka termoelektrane Pljevlja i potpisan ugovor sa konzorcijumom Dec International-Bemax-BB Solar-Permonite. Projekat Upravljanje industrijskim otpadom i čišćenje je u toku. Tokom 2019. godine radilo se na sanitaciji dvije crne ekološke tačke u opštini Pljevlja (Maljevac i Gradac). Neprečišćene industrijske otpadne vode predstavljaju izvor zagađenja površinskih voda, dok ne postoje odlagališta za akumulatore i nije poznato gdje se oni odlažu. Jedan od izazova je i implementacija transponovane Seveso direktive (o smanjenju rizika od tehnoloških katastrofa, 2012/18/EU), gdje je potrebno precizirati nadležnosti sektora i raditi na identifikovanju ovih postrojenja. Podoblast hemikalije karakteriše ograničen napredak u transpoziciji, ali značajan u implementaciji Nacionalne strategije za upravljanje hemikalijama u periodu 2019-2022. godine. Ipak, još nije osnovan Centar za kontrolu trovanja hemikalijama, a ni registar u skladu sa REACH uredbom (Regulativa No 1907/2006). Izazov predstavlja identifikovanje lokacija koje su kontaminirane polihlorovanim bifenilima (PCB) i prečišćavanje PCB otpada, kao i implementacija direktive o azbestu s obzirom na to da je u većini gradova distributivna vodovodna mreža sastavljena od azbestno-cementnih cijevi. Registar hemikalija u formatu koji je propisala EU i registar biocidnih proizvoda koji su stavljeni u promet su dodatni izazovi. U podoblasti buka u izvještajnom periodu nije bilo napretka. Obaveza koja se tiče izrade strateških karata buke na glavnim putevima nije realizovana, ali je urađen IPA projekat kojim

će se financirati ova aktivnost. Problem je nedovoljna saradnja između nadležnih organa, što odlaže implementaciju propisa. U podoblasti civilna zaštita bilježi se određeni napredak.

Skupština Crne Gore je usvojila Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o

21

prevozu opasnih materija. Izazov ostaje neadekvatna organizacija

sistema zaštite i spašavanja, usklađivanje **sa** sistemom, **standardima i dobrom praksom**

3

EU **članica**, nedostatak **tehničkih i materijalnih resursa**

, potreba za stručnom obukom i unapređenje kapaciteta operativnih jedinica za zaštitu i spašavanje. U podoblasti klimatske promjene je ostvaren određen napredak, kroz usvajanje Zakona o zaštiti od negativnog uticaja klimatskih promjena, Plana eliminisanja HCFC supstanci koje oštećuju ozonski omotač, a usvojen je i Treći nacionalni izvještaj o klimatskim promjenama. Izazovi su dekarbonizacija energetske sektora kroz povećanje energetske efikasnosti, nedovoljni i neodgovarajući kadrovski i finansijski kapaciteti, nedovoljna saradnja

kako na nacionalnom tako i na lokalnom nivou. Nije uspostavljen

160

ni nacionalni registar za EU Šemu trgovine emisijama (Emission Trading Scheme - ETS) (Koalicija 27, 2020). 3.4 Postpristupne obaveze punopravne članice Unije u ispunjavanju ciljeva Crna Gora se trenutno

nalazi u fazi ispunjavanja privremenih mjerila u pregovaračkim poglavljima 23 i 24, kao i ispunjavanja završnih mjerila u okviru ostalih otvorenih pregovaračkih poglavlja, s konačnim ciljem da do

10

2025. godine obezbijedi unutrašnju spremnost zemlje za članstvo u EU.

Crna Gora kao ustavom definisana ekološka država posvećena **je visokom nivou zaštite životne sredine i očuvanju svoje bogate biološke raznolikosti, tako da pregovore**

101

u Poglavlju 27

vidi kao dobru priliku za unapređenje zaštite životne sredine kao neophodnog preduslova za sprovođenje principa i standarda održivog razvoja. Kako je istaknuto **u**

13

generalnoj pregovaračkoj poziciji Crne Gore, "shvatajući važnost zaštite životne sredine i zahtjevne pristupne pregovore u ovoj oblasti, Crna Gora će poštovati potrebu za primjenom strogih standarda i postepeno usklađivati postojeće zakonodavstvo u oblasti zaštite životne sredine s pravnom tekovinom EU".

Crna Gora se trudi da pitanja životne sredine integriše u sve ekonomske sektore i procese donošenja odluka, kao i da posebnu pažnju posveti ulaganju u čiste izvore energije, u efikasno sprečavanje i kontrolu zagađenja, minimizaciju otpada i ekoloških rizika i integraciju ekološki održive prakse u ključnim privrednim aktivnostima u cilju promjene neodrživih obrazaca potrošnje i proizvodnje, s naročitim naglaskom na borbu protiv klimatskih promjena

64

. Pritom, Crna Gora

prihvata ciljeve definisane u članu 3 Ugovora o Evropskoj uniji

64

(Official Journal of the European Union, 2012) i

svjesna je potrebe punog usklađivanja s pravnom tekovinom Evropske unije

64

, čime

prihvata prava i obaveze koji iz nje proizilaze i namjerava biti spremna za preuzimanje svih obaveza i sticanje jednakih prava s drugim državama članicama EU

64

, kao i da ga pravovremeno i efikasno primijeni (Vlada Crne Gore, 2012). Obaveze u postpristupnom periodu prvenstveno se odnose na dalje preuzimanje pravne tekovine EU u ovoj oblasti, kao i na ispunjavanje svih preuzetih obaveza u skladu sa Ugovorom o pristupanju i tranzicionim periodima. U međuvremenu, u susret ispunjavanju obaveza pristupanja,

Vlada je na sjednici od 22. novembra 2018. donijela Odluku o osnivanju Fonda za zaštitu životne sredine

17

, kojom je uređen status Fonda kao društva sa ograničenom odgovornošću, naziv društva, sjedište, djelatnost, organi društva i njihova ovlaštenja, osnovni kapital, finansiranje i korišćenje sredstava Fonda. Djelatnost Fonda je određena kao

finansiranje pripreme, sprovođenja i razvoja programa i projekata u oblasti očuvanja, održivog korišćenja, zaštite i unapređivanja životne sredine, energetske efikasnosti i korišćenja obnovljivih izvora i energije na državnom i

5

lokalnom nivou (Službeni list Crne Gore No. 81, 2018). Osnovu funkcionisanja Fonda predstavljaju sredstva za njegovo finansiranje koja se

obezbjeđuju iz: budžeta Crne Gore, sredstava eko-naknada , domaćih i stranih donacija i kredita i

5

drugih vidova finansiranja, što je uređeno Zakonom o životnoj sredini. Prve aktivnosti Fonda u 2020. i 2021. godini odnose se na subvencije javnom i privatnom sektoru u oblastima lokalne komunalne infrastrukture, kupovine električnih i hibridnih vozila, kao i ugradnje solarnih fotonaponskih panela (Eko Fond, 2021). S obzirom na to da se očekuje da će Crna Gora zaključiti pristupne pregovore sa Evropskom unijom 2025. godine, biće potrebno uložiti više napora da ekonomija postane niskokarbonska, kako bi se podržali zajednički naponi država članica EU. 4. Komplementarnost UN i EU agende Najvažniji spoljnopolitički prioritet Crne Gore, nakon punopravnog članstva u NATO-u juna 2017. godine, postalo je članstvo u EU. Nakon deset godina pregovora postignuta je dobra dinamika - otvorena su sva pregovaračka poglavlja (njih 33), a tri su privremeno zatvorena (poglavlja 25, 26 i 30,

tj. Nauka i istraživanje, Obrazovanje i kultura i Vanjski odnosi

4

, respektivno). Sami proces pristupanja Crne Gore EU predstavlja svojevrsni putokaz za ispunjavanje kriterijuma za pristupanje, koji, kao što smo već naveli, obuhvata političke, pravne, ekonomske i administrativne kriterijume za punopravno članstvo. Sami napredak u pregovorima o pristupanju EU se mjeri kroz nivo harmonizacije zakonodavstva sa pravnom tekovinom EU i ispunjavanje završnih mjerila pregovaračkih poglavlja. Važno je napomenuti da Agenda 2030 predstavlja dugoročni okvir za razvoj koji se fokusira na SDGs i njihove potciljeve, dok se agenda EU sastoji od pretpristupnog perioda (proces pregovora), perioda pristupanja u kojem se trenutno nalazimo i obaveza koje proizilaze iz punopravnog članstva. Crna Gora kao članica UN i kao zemlja koja pregovara punopravno članstvo u EU od 2012. godine, istovremeno sprovodi i Agendu 2030 i proces pregovora sa Evropskom unijom. Nacionalna strategija održivog razvoja Crne Gore 2030, koja je usvojena 2016. godine, čini dugoročnu razvojnu strategiju Crne Gore koja obuhvata ne samo okvirni period pristupnog procesa već najvjerojatnije i jedan period razvoja Crne Gore kao zemlje članice EU (Djurovic et al., 2018). Evropska Unija, zajedno sa svojim zemljama članicama, takođe sprovodi Agendu 2030 i SDGs u skladu sa principom supsidijarnosti. Jedan od odgovora EU na Agendu 2030. godine jeste Evropski zeleni plan (eng. European Green Deal), koji predstavlja novu strategiju rasta kojoj je cilj transformisati EU u pravedno i prosperitetno društvo i modernu, resursno efikasnu i konkurentnu ekonomiju koja će do 2050. godine postati klimatski neutralna, tj. neće emitovati gasove sa efektom staklene bašte. Procjena Komisije je da trenutno postojeće politike mogu smanjiti

emisiju ovih gasova za samo 60% do 2050. godine, pa će nastojati da kreira nove kako bi ostvarila svoj ambiciozni cilj. Već 2020. godine je usvojen novi cilj smanjenja

emisije gasova sa **efektom staklene bašte do 2030** . za 55% **u odnosu na 1990. godinu** , 121
a radiće **se**

i na usklađivanju oporezivanja sa klimatskim ciljevima i brigom o zaštiti životne sredine. Plan Unije je dalja dekarbonizacija energetskog sistema, uz pametnu integraciju

obnovljivih izvora energije, energetske efikasnosti, pametne infrastrukture **i drugih održivih** 60
rješenja u svim sektorima

, kako bi se čitav proces ostvario uz najniži trošak. Doprinos država članica počinje revizijom energetskih i klimatskih planova, uz puno uključivanje potrošača, koji treba da imaju koristi od upotrebe čiste energije.

Komisija je procijenila da će za postizanje trenutnih **ciljeva u području klime i energije do 2030** 60
. godine **biti potrebna dodatna godišnja ulaganja u iznosu od 260 milijardi** eura, **odnosno oko**
1,5% BDP-a iz **2018**

. godine, uz kontinuirana ulaganja (European Commission, 2019, str. 2). EU je, do očekivanog povratka Sjedinjenih Država u Pariski sporazum, lider u ostvarivanju SDGs i klimatskih ciljeva,

iako ne može samostalno riješiti problem klimatskih promjena, jer je odgovorna **za manje od** 61
10% globalnih emisija

gasova sa efektom staklene bašte. Kako EU za sebe postavlja ambiciozne ciljeve, i dalje će predvoditi međunarodne pregovore o povećanju ambicija najvećih zagađivača, a i sprovođenje ambiciozne klimatske politike u

kontekstu snažne klimatske diplomatije **i intenzivne** saradnje **sa svim partnerima u** 61
snažnijem zajedničkom djelovanju

(Europska komisija, 2020). Slika 5. Europski zeleni plan Izvor: European Commission (2019, str. 3) Uz ekonomski i investicioni plan za Zapadni Balkan, koji je Unija objavila u oktobru 2020. godine, usvojena je i takozvana Zelena agenda za ove zemlje, koja se zasniva na sljedećih pet stubova: 1. klimatska akcija, koja uključuje dekarbonizaciju, energiju i

mobilnost; 2. cirkularna ekonomija, gdje su od posebne važnosti pitanja otpada, recikliranja i održive proizvodnje i efikasne upotrebe resursa; 3. biodiverzitet, s ciljem zaštite i obnavljanja i zaštite prirodnih bogatstava regiona; 4. borba protiv zagađenja vazduha, vode i zemljišta; 5. održivi sistemi hrane i ruralne oblasti. Plan Komisije je da se ovi ciljevi ostvaruju kroz konkretne akcije, uz podršku određenih finansijskih instrumenata, a da je digitalizacija ključna podrška ovih pet stubova, kako bi se sve ostvarilo u skladu sa konceptom Unije o dualnoj - zelenoj i digitalnoj tranziciji (European Commission, 2020d). Tabela 11. Zelena agenda za Zapadni Balkan – pregled vodećih inicijativa vezanih za Akcioni plan i mogućih instrumenata u različitim podoblastima Vodeća inicijativa 4 – obnovljiva energija : Hidroenergetski sistem Piva u Crnoj Gori proširiće se i započeti izgradnja HE Komarnica. Vodeća inicijativa 5 – aktivirati pomoć za održivi preobražaj poljoprivredno-prehrambenih sistema ruralnog razvoja Vodeća inicijativa 6 – talas obnove – Energetska efikasnost u zgradama – obnova javnih i privatnih zgrada – dekarbonizacija javnog i privatnog fonda zgrada Vodeća inicijativa 8 – planirati povećanje iznosa bespovratnih sredstava za podršku privatnom sektoru na temelju Okvirnog sporazuma za ulaganja na Zapadnom Balkanu; 50 % sredstava EU za privatni sektor trebalo bi namijeniti inovacijama i zelenom rastu. Mogući instrumenti: •••••••••• Fond kapitalnih investicija u prirodu (Natural Capital Investment Fund) Green Window u okviru Eksternog investicionog plana (Green Window under the External Investment Plan) Instrument za podršku strukturnim reformama (Structural Reform Support Facility) - koji pruža podršku na zahtjev za reforme koje podstiču rast

) Fond za zeleni rast (Green for Growth Fund, GGF) - koji funkcioniše kao javno-privatno partnerstvo koje treba da obezbijedi finansiranje zelenih investicija Regionalni program energetske efikasnosti (Regional Energy Efficiency Programme, REEP) - koji podržava transpoziciju i implementaciju EU acquis-a u oblasti energetske efikasnosti u kombinaciji sa finansiranjem preduzeća, domaćinstava i javnih preduzeća koji investiraju u energetska efikasnost InnovFin finansijski instrumenti u okviru programa Horizon 2020 (InnovFin Financial Instruments under Horizon 2020) Proširenje obuhvata Instrumenta za garancije na Zapadnom Balkanu (Western Balkans Guarantee Facility) na taj region, kao nasljednika postojećeg Evropskog fonda za održivi razvoj Izvor: Prilagođeno prema European Commission (2020d) Održivi razvoj je jedna od najvažnijih evropskih vrijednosti i predstavlja sveobuhvatni cilj Unije. EU je odigrala vodeću ulogu u procesu koji je doveo do usvajanja Agende održivog razvoja do 2030. godine i 17 SDGs u septembru 2015. godine. Strukturalna komplementarnost ove dvije agende predstavljena je u sljedećoj tabeli. Tabela 12. Crnogorska agenda 2030 i EU agenda: ciljevi, strateška dokumenta, prioritetne oblasti i dinamika izvještavanja 2030 AGENDA CRNA GORA EU AGENDA SDGs i potciljevi Kriterijumi pristupanja i benchmarks Nacionalna strategija održivog razvoja do 2030. godine – NSOR (jul 2016) Program pristupanja Crne Gore Evropskoj uniji 2020-2022 Integrisani UN program za Crnu Goru 2017- 2021 Indikativni strateški dokument za Crnu Goru za IPA II (2014 - 2020) i IPA III (2021-2027) SDG 1. Iskorijeniti siromaštvo SDG 9. Industrija, inovacije i infrastruktura Sektor 1 – Demokratija i upravljanje SDG 2. Okončati glad SDG 10. Smanjene nejednakosti Sektor 2 – Vladavina prava i fundamentalna prava SDG 3. Dobro zdravlje i blagostanje SDG 11. Održivi gradovi i zajednice Sektor 3 – Životna sredina i klimatske promjene SDG 4. Kvalitetno obrazovanje SDG 12. Odgovorna potrošnja i proizvodnja Sektor 4 – Transport SDG 5. Jednakost polova SDG 13. Akcija protiv klimatskih promjena Sektor 5 – Konkurentnost i inovacije 6. Čista voda i adekvatni sanitarni uslovi 7. Priuštiva i čista energija SDG 8. Pristojan posao i ekonomski rast

Sektor 6 - Obrazovanje, zapošljavanje i društvena politika (uključujući promovisanje jednakosti polova i razvoj ljudskih resursa) SDG 17. Partnerstvo za ciljeve Sektor 7 – Poljoprivreda i ruralni razvoj Izvještavanje 2019, 2021, 2023, 2025, 2027 i 2029; Polugodišnje izvještavanje, do zaključenja pristupnih pregovora; Kasnije, nastavljanje kroz obaveze koje proističu iz punopravnog članstva u EU. Izvor: Prilagođeno prema UNDP in Montenegro & Government of Montenegro (2018) UN agenda 2030 je plan akcije za ljude, planetu i prosperitet i zasniva se na postizanju ciljeva održivog razvoja, dok se proces integracije u EU zasniva na ispunjavanju kriterijuma za pristupanje koji su definisani u pregovaračkim poglavljima i srodnim mjerilima. Imajući u vidu da je Agenda 2030 već "nacionalizovana" kroz usvajanje NSOR i da je proces evropskih integracija instrument za "EU-izaciju" Crne Gore uslovljen postizanjem normi i standarda EU kroz ispunjavanje zatvarajućih mjerila za pregovaračka poglavlja, možemo zaključiti da je EU agenda uža od Agende 2030, jer je opseg SDGs značajno širi od obima kriterijuma za pristupanje. Dokument koji predstavlja napore UN da pomogne Crnoj Gori u rješavanju ključnih nacionalnih prioriteta, a koji je usklađen sa Agendom 2030 o održivom razvoju i težnjom zemlje da se pridruži Evropskoj uniji, jeste Okvir Ujedinjenih nacija za razvojnu pomoć (UNDAF) 2017-2021, koji predstavlja petogodišnji strateški okvir saradnje između Vlade Crne Gore i UN. Ovaj okvir su razvili tim UN u Crnoj Gori i Vlada Crne Gore, u saradnji sa civilnim sektorom, akademskim i međunarodnim akterima. Dokument podrazumijeva podršku Crnoj Gori u sljedećim ključnim oblastima: demokratsko upravljanje, održivost životne sredine, društvena uključenost i ekonomsko upravljanje (United Nations Economic Commission for Europe (UNECE), 2016).

4.1 Poređenje ciljeva UN i EU agende po ciljevima održivog razvoja U nastavku je data analiza međusobnih veza između kriterijuma za pristupanje EU i Agende 2030 za održivi razvoj sa fokusom na Crnu Goru. Analiza je sprovedena kroz analizu pregovaračkih poglavlja, tj. njihovih potpoglavlja i SDGs i potciljeva SDGs. Pri poređenju je korišćena sljedeća metodologija: • Radi boljeg povezivanja poglavlja pregovaranja sa ciljevima i potciljevima SDGs, svako pregovaračko poglavlje je predstavljeno kroz svoje potpoglavlje; • Svako pregovaračko poglavlje je povezano sa jednim ili više SDGs, kao što je prikazano u koloni "SDG"; ako je samo jedno poglavlje povezano sa specifičnim SDG, označeno je u koloni "SDG" bez zvjezdice; ako je više poglavlja povezano sa jednim SDG, označeno je kao SDG sa zvjezdicom (*); "SDG" je kolona koja objašnjava ukupnu vezu između poglavlja i SDGs; • Kolona "Specifični SDGs potciljevi" objašnjava dodatne veze između nekih poglavlja/potpoglavlja sa specifičnim SDGs ciljevima, pored SDGs sveukupne veze. Tabela 13.

Pregovaračka poglavlja, potpoglavlja i SDGs 1 Poglavlje Sloboda kretanja robe Potpoglavlja /oblasti

1. Opšti principi 2. Horizontalne mjere (standardizacija, metrologija, akreditacija, tržišni nadzor) 3.

8

Vertikalne mjere (novi pristup, stari pristup) 4. Proceduralne mjere

Specifični SDGs potciljevi 17.11 SDG SDG 8* 2 Sloboda kretanja radnika 1. Pristup tržištu rada 2. EURES (evropska mreža javnih službi za zapošljavanje) 3. Koordinacija sistema društvenog osiguranja 4. Evropska kartica zdravstvenog osiguranja 10.7 SDG 8* 3 Pravo osnivanja preduzeća i Sloboda pružanja usluga

1. Međusobno priznavanje profesionalnih kvalifikacija 2. **Pravo** osnivanja preduzeća, **sloboda pružanja** prekograničnih **usluga** 3. **Poštanske usluge**

8

SDG 8* 4 Sloboda kretanja kapitala

1. Slobodno kretanje kapitala i plaćanja 2. Platni promet 3. Prevenirica **pranja novca i finansiranja terorizma**

8

8.10, 10.c 16.a SDG 8* 5 Javne nabavke

1. Opšti principi 2. Dodjela ugovora 3. **Pravna zaštita i klasični sektor** 4. **Koncesije** 5. **Sektor**

8

komunalnih usluga 6.

Elektronske javne nabavke 7. **Rječnik javnih nabavki** , 8. **Održive javne nabavke** 9. **Nabavke u oblasti odbrane**

17

12.7 16.5 SDG 8* 6 Privredno pravo 1. Tržište kapitala 2. Privredno pravo i računovodstvo i revizija 12.6 SDG 8* 7 Pravo intelektualne svojine 1. Autorsko i srodna prava 2. Pravo industrijske svojine i 3. Odredbe o njihovom sprovođenju 3.b SDG 8* 8 Konkurencija 1. Politika konkurencije 2. Državna pomoć 12.c, 14.6 SDG 16* 9 Finansijske usluge

1. Bankarstvo i finansijski konglomerati 2. **Osiguranje i penzijsko osiguranje pod pokroviteljstvom** **poslodavca** 3. Tržište **hartija od vrijednosti i investicione usluge** 4. **Infrastruktura finansijskih tržišta**

17

9.3, 10.5, 8.10, SDG 8* 10 Informatičko društvo i mediji 1. Elektronske komunikacije; 2. Usluge informatičkog društva 3. Audiovizuelna medijska politika 5.b, 9.c, 12.6, 16.10 SDG9* 11 Poljoprivreda i ruralni razvoj

1. Horizontalna pitanja (direktna plaćanja i zajednička organizacija tržišta) 2. **Državna podrška** 3. **Ruralni razvoj** (Upravljačko **tijelo i Agencija za** plaćanja) 4. **Politika kvaliteta** 5. **Organska proizvodnja** 2.c, 2

8

Bezbednost hrane, veterinarstvo i fitosanitarni nadzor 1. **Bezbednost hrane** 2.
Veterinarstvo 3. **Fitosanitarni nadzor**

15

2.1 SDG 2* SDG 3* 13 Ribarstvo 1. Upravljanje flotom i resursima 2. Inspekcija i kontrola 3. Strukturne aktivnosti 4.
Tržišna politika 5. Državna pomoć 6. Međunarodni sporazumi 14.4, 14.b, SDG 14* 14 Saobraćajna politika

1. Drumski saobraćaj 2. Željeznički saobraćaj 3 . Vazdušni saobraćaj 4 . Pomorski saobraćaj
5. Saobraćaj

8

unutrašnjim plovnim putevima 3.6, 11.2 SDG 9* 15 Energetika

1. Električna energija 2. Gas 3. Ugljovodonici 4.Obnovljivi izvori energije 5.Energetska efikasnost 6.
Nuklearna

8

sigurnost i zaštita od zračenja SDG 7 16 Porezi 1. Direktno oporezivanje 2. Indirektno oporezivanje 3. Administrativna
saradnja i uzajamna pomoć, operativni kapaciteti i kompjuterizacija 10.4, 17.1, SDG 17* 17 Ekonomska i monetarna
unija 1. Monetarna politika (funkcionalna, institucionalna, personalna i finansijska nezavisnost CBCG, zabrana

monetarnog finansiranja javnog sektora i zabrana privilegovanog pristupa javnog sektora
finansijskim institucijama; Integracija centralne banke u ESCB i

106

standardi za korišćenje valute) 2. Ekonomska politika (fiskalna politika i fiskalna kontrola) 3. Korišćenje eura kao
zvaničnog sredstva plaćanja 8.10, 16.6, 8.1, 17.4, 17.13, 17.14 SDG 17* SDG 8* 18 Statistika 1.

Demografska i društvena statistika 2. **Makroekonomska statistika, nacionalni računi i**
strukturalna biznis statistika 3. **Poslovna statistika** 4. **Statistika poljoprivrede, šumarstva,**
ribarstva, životne sredine, registara 5. **Klasifikacija i koordinacija** zvaničnog **statističkog sistema**

12

17.18, 17.19, 14.5, 17.9 SDG 17* 19 Društvena politika i zapošljavanje

1, Radno pravo 2. Zaštita i zdravlje na radu 3 . Društveni dijalog 4. Politika zapošljavanja 5.
Evropski društveni fond 6 . Društvena inkluzija i zaštita 7. Deinstitutionalizacija 8. Zabrana

17

diskriminacije u zapošljavanju i društvenoj politici 9. Ravnopravnost između žena i muškaraca u zapošljavanju i društvenoj politici

8.7, 8.8, 4.4, 8.2, 8.6, 8.b, 10.4, 1.3, 5.4, 1.2, 1.1, 1.b, 1.4, 2.3, SDG 1 SDG 8* SDG 10* 20 Preduzetništvo i industrijska politika 1.

Industrijska politika 2. Mala i srednja preduzeća (MSP) i preduzetnička politika 3. Politika inovacija 4. Programi Zajednice 5. Bankarstvo i finansije 71

, turizam,

vazдушna i pomorska industrija, građevinarstvo, drvna industrija, čelik, metali i druge sirovine 14

8.3, 9.2, 9.3, 9.4, 17.7, 8.2, 8.1 8.9, 8.10, 12.b, SDG 9* 21 Transevropske mreže 1. Transevropska saobraćajna mreža (TEN-T) 2. Transevropska energetska mreža (TEN-E) 9.1, 11.2, SDG 9* 22 Regionalna politika i koordinacija strukturnih instrumenata

1. Zakonodavni okvir 2. Institucionalni okvir 3. Administrativni kapaciteti 4. Programiranje 5. Praćenje i procjena 6. Finansijsko upravljanje i kontrola 17

SDG 16* SDG 17* 23 Pravosuđe i temeljna prava 1. Pravosuđe 2. Borba protiv korupcije 3. Temeljna prava 4. Prava građana EU 1.4, 1.5, 4.2, 4.3, 4.5, 4.a, 5.5, 5.b, 8.5, 10.2, 10.3, 16.5, 16.9, 16.10, 16.b, 17.17 SDG 16* SDG 5 SDG 10* SDG 3*

24 Pravda, sloboda i bezbjednost 1. Migracije 2. Azil 3. Vizna politika 4. Vanjske granice i Šengen 5. Pravosudna saradnja u građanskim stvarima i krivičnim stvarima 6. Policijska saradnja 7. Borba protiv organizovanog kriminala 8. Borba protiv terorizma 9. Saradnja u oblasti droga 85

10. Borba protiv trgovine ljudima 11. Carinska saradnja 10.7, 16.9, 16.4, 16.a, 15.7, 8.7, 16.a, 3.5 SDG 16* SDG 17* 25 Nauka i istraživanje 1. Politika istraživanja i inovacija 2. Okvirni program EU 3. Inovativna unija i Evropski istraživački prostor 2.a, 7.a, 9.5, 9.b, 14.3, 14.5, 14.a, 17.6, SDG 7, SDG 3*, SDG 2*, SDG 8*; SDG 4*; 26 Obrazovanje i kultura

1. Obrazovanje i osposobljavanje 2. Mladi i sport 3. Kultura 4. Pristup obrazovanju 5. Programi i drugi EU instrumenti 8

12.8, 13.3, 4.4, 8.6, 8.b, 11.4, 4.2, 4.3, 4.5, 4.b SDG 4* SDG 11* 27 Životna sredina 1.

Horizontalno zakonodavstvo 2. **Kvalitet voda** 3. **Kvalitet vazduha** 4. **Upravljanje otpadom** 9
5. **Zaštita prirode** 6. **Kontrola industrijskog zagađenja i upravljanje rizikom** 7. **Hemikalije** 8.
Buka 9. **Civilna zaštita** 10. **Klimatske promjene**

12.8, 12.6 11.6, 12.5 11.6 11.7, 12.2 14.1 3.9, 12.4 11.b, 1.4, 2.4, 9.4, 11.b, SDG 6 SDG 11* SDG 12 SDG 14* SDG 15 SDG
13 28 Zaštita potrošača i zdravlja 1. Zaštita potrošača 2. Javno zdravlje 2.2, 3.1, 3.8, 5.6, SDG 3* 29 Carinska unija
Carinska politika 10.a, 17.10, 17.12, SDG 8* 30 Vanjski odnosi

1. Zajednička trgovinska politika EU 2. **Bilateralni sporazumi s trećim zemljama** 3. **Razvojna** 8
politika 4. **Razvojna politika** i

humanitarna pomoć 17.10, 17.12, 17.16 17.2, 17.3, 1.a, 4.b, 6.a, 8.a, 10.b, 11.5, SDG 17* 31 Vanjska, bezbjednosna i
odbrambena politika 1. Zajednička vanjska i bezbjednosna politika – politički dijalog

2. Zajednička vanjska i bezbjednosna politika i zajednička bezbjednosna i **odbrambena politika –** 8
politička strategija

3. Zajednička bezbjednosna i odbrambena politika – kapaciteti za doprinos SDG 16* 32 Finansijski nadzor

1. Javna unutrašnja finansijska kontrola (PIFC) **2. Eksterna revizija** 3. **Zaštita finansijskih** 8
interesa EU 4. **Zaštita eura od falsifikovanja**

SDG 17* 33 Finansijske i budžetske odredbe 1. Tradicionalna sopstvena sredstva 2. Sredstva na osnovu poreza na
dodatu vrijednost (PDV) 3. Sredstva na osnovu bruto nacionalnog dohotka (BND) 16.6, 17. 1 SDG 16* SDG 17* 34
Institutions / 35 Other / Napomena: * znači da je SDG vezan sa više od jednim pregovaračkim poglavljem Izvor: UNDP in
Montenegro & Government of Montenegro (2018, str. 26) Kao što je prikazano u Tabeli 12, mogućé je napraviti vezu
između poglavlja pregovora i potpoglavlja sa SDGs i SDGs ciljevima, uz nekoliko objašnjenja: • • SDG1 je povezan sa C19
- Zapošljavanje i društvena politika; SDG2* povezuje se sa C11 -

Poljoprivreda i ruralni razvoj , ali i sa C12 - **Bezbjednost hrane, veterinarska i fitosanitarna** 95
politika

i C25 - Nauka i istraživanje; • SDG3* povezan je sa C12 - Bezbjednost hrane, veterinarska i fitosanitarna politika, C23 - Pravda i osnovna prava, C25 - Nauka i istraživanje i C28 - Zaštita potrošača i zdravlja (na primjer, zahtjevi EU su mnogo manji u C28 nego opseg SDG3 i njegovi potciljevi); • SDG4* je povezan sa C26 - Obrazovanje i kultura, kao i sa C25 - Nauka i istraživanje (zahtjevi EU su mnogo manji od obima SDG4 i njegovih potciljeva); • SDG5 je povezan sa C23 - Pravda i osnovna prava. Važno je spomenuti da su prelazna mjerila u dijelu "Osnovna prava" veoma povezani sa SDGs 3, 5, 10 i 16; • • SDG6 i SDG12 su povezani sa C27 - Životna sredina i klimatske promjene; SDG13 i SDG15 su jasno povezani sa Poglavljem 27 - Životna sredina i klimatske promjene; • • SDG7 povezan je sa C15 - Energetika; SDG8* je povezan sa sljedećim poglavljima pregovora o ekonomiji: C1-C7, C9, C17, C19, C25 i C29; • • SDG9* je povezan sa sljedećim poglavljima: C10, C14, C20, C21; SDG10* je povezan sa C19 - Zapošljavanje i društvena politika i C23 - Pravosuđe i osnovna prava; • SDG11 je povezan sa 27 - Životna sredina i klimatske promjene, ali i sa C26 - Obrazovanje i kultura; • • SDG14 povezan je sa C13 - Ribarstvo i C27 - Životna sredina i klimatske promjene; SDG16* je povezan sa C8 - Konkurencija i državna pomoć, C22 - Regionalna politika, C23 i C24 - poglavlja o vladavini prava, C31 - Spoljna, sigurnosna i odbrambena politika i C33 - Finansijske i budžetske odredbe; • SDG17* je povezan sa C16 - Oporezivanje, C17 - EMU, C18 - Statistika, C22 - Regionalna politika, C24 - Pravda, sloboda i sigurnost, C30 – Vanjski odnosi, C32 - Finansijska kontrola i C33 - Finansijske i budžetske odredbe. Korišćenjem pomenute metodologije prikazana je veza između svakog pregovaračkog poglavlja i svakod SDG, ali ne sa istim intenzitetom, što se dešava i ako uporedimo završna mjerila sa nivoom ostvarenja SDGs i SDGs potciljeva mjerenih pomoću SDG indikatora) (Djurovic et al., 2018). UNDP u Crnoj Gori je 2018. godine napravio analizu povezanosti pojedinih pregovaračkih poglavlja sa potciljevima SDGs (UNDP in Montenegro & Government of Montenegro, 2018). Tokom izrade ovog dokumenta procijenjeno je da pregovaračka poglavlja: 1. Slobodno kretanje roba, 2. Sloboda kretanja radnika, 4. Slobodno kretanje kapitala, 5. Javne nabavke,

8. Konkurencija, 9. Finansijske usluge, 10. Informaciono društvo i mediji

89

, 16. Porezi, 17. Ekonomska i monetarna unija, 18. Statistika,

29. Carinska unija, 30. Vanjski odnosi, 31. Vanjska , bezbjednosna i odbrambena politika, 32. Finansijska kontrola, 33. Finansijske i budžetske odredbe

89

ne doprinose značajno ostvarenju Agende 2030, pa se analiza fokusirala na preostala poglavlja. U nastavku dajemo osvrt na Poglavlje 27 – Životna sredina i klimatske promjene.

Nacionalna strategija za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih promjena je bila osnov za

3

mapiranje veze Poglavlja 27 sa Agendom 2030. Sve podoblasti samog poglavlja su i pitanja kojima se bavi i strategija, a njihovo ispunjavanje dovodi do potpune usklađenosti sa pravnom tekovinom EU.

Sve mjere su u potpunosti usklađene i sa **Nacionalnom strategijom održivog razvoja**. 8
Poglavlje 27 je najsloženije poglavlje kada **su u pitanju** zajedničke tačke sa **Agendom 2030** ,
tj. **zahtjevi** iz **ovog poglavlja** bave se sa čak **40 potciljeva**

SDGs. Podoblast

horizontalno zakonodavstvo Crne Gore u velikoj mjeri je **usklađeno** sa **horizontalnim** 8
zakonodavstvom EU u oblasti zaštite životne sredine , dok **napori u** ovom **pogledu snažno**
doprinosu potciljevima 12.8 i 12.2. Mjere

koje se odnose na podoblast kvalitet vode čvrsto su povezane sa SDGs 3, 6 i 14, kao i

10 odgovarajućih potciljeva . Poboljšanje monitoringa **površinskih, podzemnih i** priobalnih (8
uključujući i prelazne) vode **na teritoriji Crne Gore** je **osnova za sve dalje aktivnosti u oblasti**
upravljanja vodnim resursima i očuvanja njihovog kvaliteta. Mjere u podoblasti kvalitet **vazduha imaju**
jake veze sa SDG **11** i **umjerene veze** sa tri potcilja: **3.9, 6.6 i 15.1. Jedan od ključnih izazova je**
postizanje dobrog kvaliteta vazduha u svim oblastima, **posebno za opštine Podgorica, Pljevlja i**
Nikšić, gdje postoji povećana koncentracija zagađujućih materija , koje često prelaze **granične**
vrijednosti. Implementacija

zahtijeva velika finansijska ulaganja u

infrastrukturu za daljinski kontrolisano grijanje, **poboljšanje javnog prevoza u gradovima** , 8
sprovođenje **mjera energetske efikasnosti, očuvanje i** nadogradnju **zelenih površina itd. Mjere**
u podoblasti **upravljanja otpadom** čvrsto su povezane sa SDGs **11** , **12** i

14. Što se tiče planiranja upravljanja otpadom, dokumentima će se predvidjeti

mjere za reciklažu i odvojeno sakupljanje otpadnog materijala i primjenu principa „zagađivač placá“, 8
prema kojem **je proizvođač otpada odgovoran za pokrivanje troškova upravljanja otpadom itd.**
Mjere

u podoblasti klimatske promjene imaju jake veze sa SDGs 13 i 11.

Najvažnije opredjeljenje koje je Crna Gora izrazila je ratifikacija Pariskog sporazuma 2017. godine. Plan aktivnosti za sprovođenje zakonodavstva u sektoru klimatskih promjena do 2030. godine definisan je

8

usvajanjem Nacionalne klimatske strategije. Mjere u podblasti zaštita prirode imaju jake veze sa SDGs 12, 14 i 15. Uspostavljanje mreže Natura 2000 i primjena propisa su najvažnije aktivnosti

za dalji napredak u ovom pogledu. Administrativni kapaciteti morać biti značajno ojačani , posebno oni koji se odnose na primjenu odgovarajuće procjene , kompenzacionih mjera i drugih specifičnih znanja

8

u vezi sa pravilnom primjenom EU direktiva i propisa u podblasti zaštita

prirode, uključujući direktive o staništima i pticama u pogledu uspostavljanja mreže NATURA 2000 . Značajan iznos pomoći u primjeni okvira politike zaštite životne sredine tražić se putem IPA, TAIEX -a, Twinninga i drugih instrumenata. Tehnička pomoć će zavisiti od dostupnosti donatorskih i EU fondova i

8

zrelosti predviđenih aktivnosti. Od velikog značaja će biti proces koordinacije donatora i ranog programiranja potencijalne pomoći država članica EU i međunarodnih finansijskih institucija, koji su presudni za dobijanje potrebne stručnosti i postizanje pravovremene primjene planiranih akcija. Ukupni troškovi akcije za primenu Poglavlja 27, kao što je procijenjeno Strategijom s AP, predviđaju se na 1,4 milijarde eura. Jaz u finansiranju nakon povrata troškova mora biti pokriven kombinacijom instrumenata, uključujući EU grantove, međunarodne finansijske institucije (IFI), komercijalne banke, direktnu podršku

donatora u projektima, uključujući tehničku pomoć i specifične komponente projekta, direktne industrijske/komercijalne investicije i

3

privatne investitore, itd. Preostali jaz finansiracé javni sektor kroz razne instrumente, kao što su Eko fond, centralni budžet, budžet lokalne samouprave itd

8

. (MORT, 2016b, str. 126-27). Fondovi koji su Crnoj Gori trenutno na raspolaganju kako bi realizovala obaveze definisane početnim mjerilom Poglavlja 27 su: Instrument za pretprijetnu podršku (IPA), ali i drugi međunarodni finansijski

mehanizmi, kao što su Globalni fond za životnu sredinu (GEF) i Zeleni klimatski fond (GCF), uključujući bilateralnu podršku razvijenih zemalja članica EU, koje za potrebe zaštite životne sredine na Zapadnom Balkanu izdvajaju značajna sredstva (Švedska, Norveška, Finska, Austrija, Njemačka i dr.). Pristupanjem EU, Crna Gora će steći mogućnost korišćenja strukturnih i kohezionih fondova, što će u velikoj mjeri doprinijeti unapređenju stanja životne sredine i samim tim kvaliteta života građana (MORT & Eco- Energy Consulting, 2020, str. 84).

4.1.1 Nova finansijska perspektiva EU 2021-2027 i NextGenerationEU Nova višegodišnja finansijska perspektiva (eng. Multiannual Financial Framework, MFF) Unije, zajedno sa tzv. NextGenerationEU, privremenim instrumentom kojem je cilj da podstakne oporavak uzrokovan pandemijom korona virusa, biće najveći podsticajni paket ikada finansiran kroz EU budžet. Čitav budžet vrijednosti 1,8 hiljada milijardi eura usvojen je 17. decembra 2020. godine, a treba da pomogne oporavak nakon pandemije i da trasira put ka zelenoj, digitalnoj i otpornoj Evropi. Više od 50% sredstava će podržati modernizaciju kroz: 1. istraživanje i inovacije kroz program Horizon Europe; 2. klimatsku i digitalnu tranziciju, kroz JustTransition fond i Digital Europe program; 3. nivo spremnosti, oporavka i otpornosti, kroz Recovery and Resilience Facility (Instrument za oporavak i otpornost), rescEU i novi program u oblasti zdravstva EU4Health. Dodatno, uticaće na modernizaciju politika, kao što su poljoprivredna i kohezijska politika, kako bi doprinijele ispunjavanju prioriteta Unije i doprinijeće borbi protiv klimatskih promjena sa čak 30% EU sredstava, zaštiti biodiverziteta i jednakosti polova. EU budžet će nastaviti da se finansira iz: carina, doprinosa članica na bazi PDV-a i doprinosa članica na bazi bruto nacionalnog dohotka. Od 1. januara 2021. godine, uvodi se novi doprinos od nerekiciranog plastičnog otpada, kao dodatni način punjenja budžeta. Po prvi put u dugogodišnjoj istoriji, EU će se u ime članica zaduživati na međunarodnim finansijskim tržištima nakon toga što sve članice ratifikuju novu Own Resources direktivu u skladu sa svojim ustavima (European Commission, 2020g).

Tabela 14. Višegodišnja finansijska perspektiva (MFF) 2021-2027 – ukupne alokacije po oblastima (u milijardama EUR)

Oblast	MFF 2021-2027	Next GenerationEU	Ukupno
1. Zajedničko tržište, inovacije i digitalno tržište	132,8	10,6	143,4
2. Kohezija, otpornost i vrijednosti EU	377,8	721,9	1.099,7
3. Prirodni resursi i životna sredina	356,4	17,5	373,9
4. Migracije i upravljanje granicama	22,7	22,7	45,4
5. Bezbjednost i odbrana	13,2	13,2	26,4
6. Susjedstvo i svijet	98,4	98,4	196,8
7. Evropska administracija	73,1	73,1	146,2
UKUPNO MFF	1.074,3	750	1.824,3

Izvor: Prilagođeno prema

https://ec.europa.eu/info/strategy/recovery-plan-europe_en

151

NextGenerationEU (NGEU) je privremeni instrument oporavka vrijedan 750 milijardi eura, osmišljen posebno zbog olakšavanja ekonomske i društvene štete koju je prouzrokovala pandemija korona virusa. Djelovi NextGenerationEU su:

- Recovery and Resilience Facility (Instrument za oporavak i otpornost), koji čini i najveći dio NGEU, u vrijednosti od 672,5 milijardi eura zajmova i grantova koji će podržati reforme i investicije zemalja članica. Cilj mu je da ublaži i ekonomski i društveni uticaj pandemije, ali i da evropske ekonomije učini otpornijim i održivijim, kao i bolje pripremljenim za izazove tranzicije ka zelenoj i digitalnoj Evropi. Članice treba da rade na svojim planovima oporavka i otpornosti kako bi mogle pristupiti fondovima ovog instrumenta;
- Pomoć oporavku za koheziju i teritorije Evrope (REACT-EU) - ukupno 47,5 milijardi eura za REACT-EU, novu inicijativu koja podržava mjere odgovora na krizu koje se pružaju kroz Coronavirus Response Investment Initiative i Coronavirus Response Investment Initiative Plus. Treba da doprinese zelenijem, digitalnom i održivom oporavku ekonomije. Sredstva će biti dostupna kroz Evropski fond za regionalni razvoj, Evropski društveni fond i Evropski fond za pomoć najugroženijima. NGEU donosi i više sredstava za ostale EU programe kao što su Horizon2020, InvestEU, ruralnom razvoju i Just Transition fondu (European Council, 2020). Čitav NGEU paket je

raspoređen na sljedeći način: Tabela 15. NGEU raspodjela po programima (u milijardama EUR) NextGenerationEU Recovery and Resilience Facility 672,5 Od čega zajmovi 360,0 Od čega grantovi 312,5 ReactEU 47,5 HorizonEurope 5,0 InvestEU 5,6 Ruralni razvoj 7,5 Just Transition Funds 10,0 RescEU 1,9 UKUPNO 750 Izvor: European Council (2020) Više od 50% dugoročnog budžeta i NextGenerationEU će biti potrošeno na nove prioritete: • istraživanje i inovacije - preko Horizon Europe; • fer klima i digitalna tranzicija - preko Just Transition fonda i programa Digitalna Evropa; • spremnost, oporavak i otpornost - pomoću Recovery and Resilience Facility, rescEU i EU4Health programa. Oko 30% dugoročnog budžeta i NextGenerationEU biće potrošeno na borbu protiv klimatskih promjena, što je najveće izdvajanje iz budžeta EU ikada. Ova sredstva su dio velikog investicionog plana ozelenjavanja ekonomije EU, koji će kombinovati EU i nacionalne javne fondove i javne i privatne investicije za podršku EU na putu ka klimatskoj neutralnosti do 2050. godine. Oko 20% sredstava Recovery and Resilience Facility će biti uloženo u digitalnu transformaciju EU, kroz ulaganja u superračunarstvo, vještačku inteligenciju, sajber bezbjednost, napredne digitalne vještine i širu upotrebu digitalnih tehnologija u ekonomiji i društvu. Oko 10% godišnje potrošnje 2026. i 2027. godine doprinijecé zaustavljanju i preokretu opadanja biodiverziteta (European Commission, 2021b). S obzirom na to da je cilj svih zemalja Zapadnog Balkana punopravno članstvo u Evropskoj uniji i da je EU na Samitu u Zagrebu u aprilu 2020. godine ponovila svoju bezrezervnu podršku njihovom članstvu, ona pomaže i oporavak ekonomija regiona nakon veoma negativnog uticaja pandemije korona virusa, kako bi se održao postojeći stepen ekonomske konvergencije ovih zemalja sa zemljama članicama. Pandemija je samo istakla postojeće izazove u ovim ekonomijama, kao što su slaba konkurentnost, visoke stope nezaposlenosti i značajan odliv visokokvalifikovane radne snage u zemlje članice Unije. Zato je Unija napravila ekonomski i investicioni plan (eng. Economic and Investment Plan), kojem je cilj podsticanje dugoročnog oporavka, zajedno sa zelenom i digitalnom tranzicijom, a koje treba da dovedu do održivog privrednog rasta i napretka na putu ka EU. Predlog Komisije je mobilizacija otprilike 9 milijardi eura iz IPA III sredstava, za period 2021-2027, s ciljem podržavanja ekonomske konvergencije sa EU, najviše kroz investicije i podršku konkurentnosti i inkluzivnom rastu, kao i održivoj povezanosti, kroz ulaganje u održivu infrastrukturu u regionu. Kapacitet za investicije u regionu trebalo bi da bude podržan mobilizacijom novog instrumenta Western Balkans Guarantee, što će potencijalno povećati investicije na 20 milijardi eura (European Commission, 2020b).

4.2 Studije slučaja izabраниh EU članica po pitanju ispunjavanja ciljeva održivog razvoja

Böhringer & Jochem (2007) tvrde da monitoring napretka prema održivom razvoju zahtijeva na prvom mjestu identifikaciju operativnih indikatora koji pružaju korisne informacije o ekonomskim, ekološkim i društvenim uslovima. Glavna uloga indikatora održivog razvoja već je naglašena od strane UNCED-a u Rijiju 1992. godine, koja poziva svaku zemlju kao i međunarodne vladine i nevladine organizacije da razviju i identifikuju indikatore održivog razvoja da bi se poboljšale informacije koje se koriste za donošenje odluka na svim nivoima (UNCED, 1992a). U ovom radu smo sproveli rangiranje zemalja članica UN koje su punopravne članice Evropske unije, uključujući i Crnu Goru, koja u regionu Zapadnog Balkana predstavlja lidera procesa integracija. Rangiranje je sprovedeno koristeći SDG Index izvještaj koji od 2016. godine objavljuju Bertelsmann Stiftung i Sustainable Development Solutions Network (SDSN). Ovaj izvještaj procjenjuje napredak zemalja u ostvarivanju SDGs, za sve članice UN, ali su rangirane samo one koje ispunjavaju uslove dovoljne dostupnosti podataka. Četiri glavna cilja izvještaja su: 1. obezbijediti da SDGs budu alat za različite politike; 2. podrška zemljama u prioritizaciji i kreiranju strategija za implementaciju ciljeva; 3. dopuniti napore u razvijanju snažnog okvira monitoringa SDGs od strane statističke komisije UN; 4. identifikovati nedostajuće SDGs podatke i potrebe za investicijama u statističke kapacitete i istraživanje, kao i nove oblike podataka. Od 2020. godine ovaj izvještaj je preimenovan u Sustainable Development Report. Od 193 članice UN, odnosno od 166 zemalja sa dostupnim podacima, sve članice EU su rangirane na prve 44 pozicije. U prvih 10 se nalaze Švedska, Danska, Finska, Francuska, Njemačka,

– jak uticaj Izvor: Dill (2018) Svi uticaji su poređani po jačini, tačnije HI označava jak uticaj, MI srednje jak uticaj, a LI slab uticaj. Na primjer, iako SDG1 ima HI na SDG2, ovaj cilj ima samo LI na SDG1. Ova tabela međusobnog uticaja se zasniva na prvobitnoj procjeni troškova za njihovo postizanje, tako da iako se te procjene kreću između 2,4-5 hiljada milijardi dolara, troškovi se značajno razlikuju od cilja do cilja. Procjena Instituta je da se mogu razlikovati sljedeći ciljevi: • ciljevi koji se mogu postići preusmjeravanjem fondova iz postojećih finansijskih instrumenata: SDGs 3, 4, 5, 10, 16, 17, a u nekim slučajevima i SDG 1; • ciljevi koji se mogu postići samo uz dodatne izvore finansiranja: SDGs 6, 7, 11, 12, 13, 14, 15; • ciljevi koji su direktan ishod ostvarivanja drugih ciljeva, kao što je SDG 2 (kao rezultat postizanja SDG1) (Dill, 2018). Više drugih autora je takođe istraživalo međusobnu povezanost SDGs (Bali Swain & Ranganathan, 2021; Breuer

et al., 2019 ; P. Kumar **et al., 2018** ; Lavrinenko **et al** ., 2019; **Stafford-Smith et al., 2017** 86
; Weitz **et al**

., 2018). Evropska unija je odigrala značajnu ulogu u usvajanju globalnih ciljeva održivog razvoja i posvećena je njihovom ostvarivanju. SDGs su blisko povezani sa Pariskim sporazumom, koji je opet povezan sa SDG 13 (Klimatska akcija) i treba ih posmatrati kao paket, sa SDGs koji su orijentisani na 2030 i Pariskim sporazumom koji je orijentisan na klimatsku neutralnost do 2050. godine, a koji zahtijeva značajan napredak do 2030. godine. Kad se govori o napretku u ostvarivanju ciljeva u EU, nešto je drugačija slika kada se pogleda EU

Sustainable Development Report 2020 (Sustainable Development Solutions Network 133
(SDSN) & **Institute for European Environmental Policy**

(IEEP), 2020). Naime, u globalnom izvještaju koji smo prethodno iskoristili za analizu izabranih članica EU, Švedska je prednjačila u odnosu na ostale članice, ali u izvještaju za Evropu, Švedska je na drugom mjestu, iza Finske, dok se Danska nalazi na trećem mjestu. Svakako, deset zemalja koje su najbliže ostvarenju SDGs je u Evropi, kao i njih 17 od top 20 zemalja u izvještaju. Ipak, evropske zemlje kreiraju značajna negativna prelijanja koja podrivaju napredak drugih zemalja u ostvarivanju ciljeva. Prije pandemije COVID-19, nijedna evropska zemlja nije bila na putu ka njihovom ostvarenju, a sama pandemija predstavlja značajnu prepreku ka tom cilju, sa negativnim kratkoročnim posljedicama kako u Evropi tako i u svijetu, ali i sa dugotrajnim posljedicama koje je veoma teško predvidjeti (izvještaj za 2020. godinu ne uključuje uticaj pandemije, zbog kašnjenja u prikupljanju podataka). Postoji šest transformacija predloženih u izvještaju za Evropu 2019. godine koje su potrebne EU da napravi operativnu strategiju koja će osigurati posvećenost ključnim sinergijama i kompromisima i smanjiti kompleksnost fokusom na šest prioriternih oblasti i podržati uključivanje zainteresovanih strana u svaku transformaciju. One predstavljaju važan alat jačanja koherentnosti politika između EU instrumenata i zemalja članica. To su: 1. Obrazovanje, vještine i inovacije. Osigurati kvalitetno obrazovanje, uključujući cjeloživotno učenje za sve Evropljane i ojačati inovacije u strateškim tehnologijama i industrijama. EU članice moraju povećati ulaganja u inovacije, kvalitet obrazovanja i razvoj vještina za cjeloživotno učenje, uključujući digitalne vještine za sve; 2. Održiva energija. Promocija energetske efikasnosti, dostizanje proizvodnje energije bez ugljenika, dekarbonizacija industrije i kreiranje novih radnih mjesta. Centralni stub Evropskog zelenog plana jeste dekarbonizovana

proizvodnja i distribucija energije, mobilnosti, zgrada i industrije. Najveći dio potrebne dekarbonizacije dogodit će se kombinacijom mjera energetske efikasnosti i elektrifikacije tačkastih izvora sa nultokarbonskom snagom pomoću pametnih mreža. Za uspjeh će biti potrebne putanje za postizanje klimatske neutralnosti, što je i predloženo nedavno usvojenim evropskim zakonom o klimi (European Climate Law); 3. Održive zajednice, mobilnost i stanovanje. Ojačati gradove i druge zajednice promovisanjem održive i pametne mobilnosti, renoviranjem, obezbjeđivanjem održivih građevinskih standarda i podržavanjem novih radnih mjesta. SDGs i ciljevi Zelenog sporazuma imaju snažnu teritorijalnu dimenziju. Zajednice širom Evrope moraju da postanu više pogodne za život i zahtijevaju održivu mobilnost i stanovanje; 4. Održiva proizvodnja hrane, zdrava ishrana i zaštita biodiverziteta. Osigurati održivu poljoprivredu i upotrebu okeana, promovisati zdraviju ishranu i zaštititi i obnoviti biodiverzitet i ekosisteme sa adekvatnim prihodima za poljoprivrednike i ribare. Strategija „Farm-to-Fork“ prepoznaje da se održiva proizvodnja hrane, zdrava ishrana i zaštita biodiverziteta mogu rješavati samo zajedno. Ova transformacija pokriva zajedničku poljoprivrednu politiku EU, cilj osiguranja zdrave hrane za sve, zajedničku ribarsku politiku, novu strategiju biodiverziteta, novu šumarsku strategiju EU i promociju smanjenja emisija sa efektom staklene bašte, kao i jačanje otpornosti kroz Evropski klimatski zakon; predloženu „dugoročnu viziju za ruralna područja“, „akcioni plan nultog zagađenja za vodu, vazduh i tlo“ i lance vrijednosti bez krčenja šuma; 5. Čista i cirkularna ekonomija sa nultim zagađenjem. Suzbijanje zagađenja, smanjenje potrošnje materijala i smanjenje uticaja evropske industrije i potrošača na životnu sredinu. Predloženi „akcioni plan cirkularne ekonomije“ pokazuje da će se upotreba

materijala, kao što su biomasa, fosilna goriva, metali i minerali

63

, zajedno sa pripadajućom proizvodnjom vode, i dalje povećavati u EU u kratkom roku. Stoga novi akcioni plan naglašava potrebu za bržim djelovanjem, sa posebnim fokusom na ključne lance vrijednosti proizvoda (elektronika i IKT, baterije i vozila, ambalaža, plastika, tekstil, građevinarstvo i zgrade, hrana, voda i hranljive materije). Ovi naponi moraju da se integrišu sa ambicijom Zelenog sporazuma „nultog zagađenja za životnu sredinu bez toksičnih proizvoda“; 6. Digitalna transformacija. Izgraditi najsavremeniju digitalnu infrastrukturu, ojačati inovacije i zaštititi prava građana na njihove podatke i evropsku demokratiju. EU i evropske kompanije moraju postati lideri u digitalnoj revoluciji kako bi region održao visoki životni standard, što će zahtijevati značajna ulaganja u tehnološke inovacije i digitalnu infrastrukturu. Komisija je identifikovala kritične potrebe, ali za realizaciju digitalne transformacije potrebno je više ambicije (SDSN & IEEP, 2020, str. 39-50). Peti izvještaj Eurostata ‘

Sustainable development in the European Union – Monitoring report on progress towards the SDGs

86

in an EU context

” daje pregled koji se zasniva na EU setu SDG indikatora koji su napravljeni kako bi se napredak ka ostvarenju globalnih ciljeva pratio u EU kontekstu. Trend kretanja indikatora se procjenjuje na bazi prosječne godišnje stope rasta u posljednjih pet godina. Napredak se procjenjuje za 15 indikatora sa kvantitativnim EU potciljevima, dok se za ostale indikatore napredak procjenjuje na osnovu smjera i brzine promjene. EU je ostvarila napredak ka većini ciljeva u prethodnom petogodišnjem periodu. Napredak je bio brži u nekim ciljevima, ali je došlo i do udaljavanja od ostvarenja u

određenim oblastima i u dva cijela cilja. EU je ostvarila napredak u oblasti mira i lične sigurnosti, pristupa pravdi i povjerenja u institucije (SDG 16). Dobar napredak se bilježi i u smanjenju siromaštva i društvene isključenosti (SDG 1), kao i na poboljšanju zdravstvene situacije (SDG 3). Jasno je da period pandemije nije obuhvaćen indikatorima za pomenuta dva cilja s obzirom na to da je, između ostalog, upravo ona imala najveći negativan uticaj na ove ciljeve. Pandemija je prekinula i dugogodišnji pozitivan trend u oblasti ekonomije i tržišta rada (SDG 8), ali se isto desilo i u oblasti obrazovanja (SDG 4), jednakosti polova (SDG 5), nejednakosti (SDG 10), kao i globalnog partnerstva i sredstava implementacije (SDG 17). Umjereni napredak je vidljiv u oblasti održivih gradova (SDG 11), potrošnje i proizvodnje (SDG 12), održive poljoprivrede (SDG 2) i istraživanja i razvoja i inovacija (SDG 9) (iako podaci ne obuhvataju 2020. godinu). Procjena za SDG 13 - Klimatska akcija i dalje je neutralna, jer, iako postoji napredak u pogledu ublažavanja uticaja klimatskih promjena, procjena za prethodnih pet godina ostaje negativna zbog intenziviranih klimatskih uticaja sa kojima se Evropa suočava. Za SDGs 7 i 15 postoji trend blagog udaljavanja EU od cilja održivosti u proteklom petogodišnjem periodu. Kod cilja 7 – Priuštiva i čista energija, tome je doprinijelo povećanje potrošnje energije u Uniji u periodu 2014-2019, zbog čega nije došlo do smanjenja koja su planirana za 2020. godinu. Kad je u pitanju SDG 15 – Život na kopnu, ekosistemi i biodiverzitet, oni su i dalje pod antropogenim pritiskom. Za SDG 6 – Čista voda i kanalizacija za sve i SDG 14 - Život u vodi, ukupan EU trend se ne može izračunati zbog nedostatka podataka u prethodnih pet godina. Ukupna procjena napretka za “zeleni” cilj 13 – Klimatska akcija ostaje prilično neutralna. Procjene za 2019. godinu govore da je EU već smanjila svoje neto emisije GHG za 25% u odnosu na 1990, ali će biti potreban dodatni napor da se ostvari ambiciozan cilj smanjenja od 55% do 2030. godine, postavljen izmjenom Evropskog klimatskog zakona. Trenutne projekcije govore da je do 2030. godine moguće ostvariti smanjenje od 41% (bez ponora). I pored smanjenja emisija GHG, biće potreban napredak u ispunjavanju trenutnog potcila podizanja udjela obnovljive energije na 32% do 2030. godine (European Union, 2021). Zapadni Balkan će morati nastaviti da radi na implementaciji Agende 2030 i SDGs, Pariskom sporazumu i međunarodno ugovorenim ciljevima biodiverziteta. Na tom putu region će svakako imati pomoć od EU, kao i u drugim oblastima, a udruživanje snaga na tom putu će im donijeti prednost pionira na međunarodnoj ekonomskoj sceni i povećati njihovu konkurentnost na svjetskom tržištu u upotrebi održivih i zelenih tehnologija (European Commission, 2020b).

4.2.2 Predviđanje emisija gasova sa efektom staklene bašte i održivog rasta u Crnoj Gori korišćenjem SVAR modela Istraživanje koje smo sproveli pod nazivom

Forecasting Greenhouse Gas Emissions and Sustainable Growth in Montenegro: A SVAR Approach 29
(Muhadinovic

et al., 2021) koristi rekurzivni strukturni vektorski autoregresioni model (SVAR) kako bi ispitao i predvidio vezu i uzročnost između

emisije gasova sa efektom staklene bašte (Greenhouse Gass Emissions, **GHG**) i BDP-a u **Crnoj Gori** 26

empirijski, od 2006:1 do 2015:12, kao i predviđanje na uzorku od 24 mjeseca, od 2016:1 do 2017:12. Prvi put se modelira i predviđa veza GHG i BDP-a za crnogorsku ekonomiju koristeći SVAR model. U ovom istraživanju ispitujemo

individualni SVAR model radi predviđanja BDP-a. Model koristi stopu rasta BDP-a i emisiju GHG izraženu u CO₂eq po sektorima, koji predstavljaju endogene determinante. GHG sektori su energetika, industrijski procesi, poljoprivreda i korišćenje zemljišta i otpad. Alternativni scenariji predviđanja, funkcije impulsnog odziva i dekompozicija varijanse grešaka u predviđanju su interpretirani u kombinaciji sa očekivanjima. Otkrili smo da sektori poljoprivrede i korišćenja zemljišta i energetike objašnjavaju 83,41% kretanja BDP-a tokom 24-mjesečnog horizonta. Ovo istraživanje pruža kreatorima makroprudencione politike dubinsko razumijevanje kakav uticaj GHG emisije izražene u CO₂eq po sektorima imaju na održivi razvoj Crne Gore. 4.2.2.1 Pregled literature U posljednjih nekoliko decenija, nepovoljan uticaj privrednog rasta na kvalitet životne sredine je dobio na značaju kako su se emisije ugljen-dioksida (CO₂) povećavale, u kombinaciji sa globalnim zagrijavanjem i klimatskim promjenama. Tako su ovi problemi postali tema istraživanja u akademskim krugovima. Razumijevanje veze emisija CO₂ i privrednog rasta pomaže ekonomijama da formulišu energetske politike i da razvijaju energetske resurse na održivi način (Mardani et al., 2019). Crna Gora je ratifikovala UN Okvirnu konvenciju

o klimatskim promjenama (United Nations Framework Convention on Climate Change

3

, UNFCCC) nakon obnove nezavisnosti 2006. godine i postala ne-Aneks I zemlja potpisnica konvencije 27. januara 2007. godine. Kyoto protokol je ratifikovan 27. marta 2007, a Crna Gora je postala ne- Aneks-B potpisnica

2. septembra 2007. godine. Ratifikacijom UNFCCC i Kyoto protokola, Crna Gora se pridružila zemljama koje dijele iste probleme i preuzimaju aktivnu ulogu u međunarodnim naporima u rješavanju klimatskih promjena

20

(

Government of Montenegro & United Nations Development Programme (UNDP) in Montenegro

88

, 2020). Na 21. konferenciji potpisnica (Conference of the Parties, COP21) UNFCCC, održanoj u

Parizu od 30. novembra do 12. decembra 2015. godine, usvojen je Pariski sporazum

124

kao globalni sporazum o klimatskim promjenama, kojem je cilj jačanje globalnog odgovora na prijetnju klimatskih promjena (UNFCCC, 2015). Glavni cilj koji su potpisnice odredile je „održati globalni prosjek porasta temperature ispod 2°C u odnosu na predindustrijski period i uložiti napore da se rast temperature ograniči na 1,5°C više nego u predindustrijskom periodu, prepoznajući da bi to značajno smanjilo rizik i uticaj klimatskih promjena“ (član 2 Pariskog sporazuma). Pariski sporazum prepoznaje da će dugoročni ciljevi iz članova 2 i 4.1 biti postignuti tokom vremena i stoga podržava agregiranje ukupnih i individualnih ambicija tokom vremena. Već 5. oktobra 2016. godine dostignut je prag za

stupanje na snagu Pariskog sporazuma. Pariski sporazum stupio je na snagu 4. novembra 2016. godine, trideset dana nakon datuma kada je najmanje 55 zemalja potpisnica Konvencije, koje čine ukupno približno 55% ukupnih globalnih emisija GHG gasova, položilo svoje instrumente ratifikacije depozitaru. Od 197 potpisnica Konvencije, do danas je 189 zemalja potpisnica ratifikovalo Pariski sporazum, (UNFCCC, 2018). Nacionalno utvrđeni doprinosi (Nationally determined contributions, NDC) podnose se svakih pet godina Sekretarijatu UNFCCC. Administracija predsjednika Obame je prihvatila Pariski sporazum avgusta 2016. godine, bez predaje instrumenta ratifikacije Senatu na savjet i saglasnost. SAD su shodno tome postale stranka Sporazuma kada je stupio na snagu u novembru 2016. godine. U junu 2017. predsjednik Tramp (tj. Vlada SAD) obavijestila je Generalnog sekretara UN o svojoj odluci o povlačenju iz sporazuma, koje je stupilo na snagu 4. novembra 2020, prema članu 28 (1) i (2) Sporazuma (United Nations, 2019). Međutim, novoizabrani predsjednik Bajden najavio je da će SAD ponovo ući u Pariski sporazum već u februaru 2021. godine. Danas EU prednjači u sprovođenju klimatskih obaveza definisanih u Parizu, kao globalni zeleni igrač. Evropski zeleni plan (The European Green Deal), predstavljen 11. decembra 2019. godine, pruža putokaz za EU da postane prvi klimatski neutralan kontinent na svijetu do 2050. godine. Zeleni dogovor predstavlja neophodna ulaganja i raspoložive alate za finansiranje i objašnjava kako obezbijediti fer i sveobuhvatnu tranziciju, pokrivajući sve sektore ekonomije, posebno transport, energetiku, poljoprivredu, zgrade i industrije poput čelika, cementa, informaciono-komunikacionih tehnologija, tekstila i hemikalija (European Commission, 2019). Evropska unija već dobro napreduje u smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte, a istovremeno održava ekonomski rast. Emisije u 2018. godini bile su

23% niže nego 1990 . godine, **dok je BDP Unije porastao za 61% u istom**

120

periodu (European Environment Agency, 2019). Evropska komisija je 4. marta 2020. godine, kao dio Evropskog zelenog dogovora, usvojila zakonodavni predlog za evropski klimatski zakon, kojim se postavlja ambiciozni cilj da EU postane klimatski neutralna do 2050. godine (pravno obavezujući zajednički cilj neto nulte emisije GHG do 2050. godine, tj. emisije GHG ne bi trebalo da premašuju ponore) i uspostavlja okvir za postizanje tog cilja. Komisija je 17. septembra 2020. izmijenila predlog za uvođenje cilja smanjenja emisija GHG u EU za 55% do 2030. godine u poređenju sa 1990. godinom na osnovu srodnog klimatskog ciljanog plana (European Commission, 2020f), koji je Evropski savjet odobrio 11. decembra. 2020. i pozvao suzakonodavce da brzo usvoje Evropski klimatski zakon. Kao članica UN, Crna Gora se obavezala da ostvari ciljeve održivog razvoja (SDGs), dok paralelno pregovara o punopravnom članstvu u Uniji od juna 2012. godine. Od najvećeg značaja u tom procesu je Poglavlje 27 - Životna sredina i klimatske promjene, otvoreno decembra 2018. godine, dok se planirano ispunjavanje obaveza iz tog poglavlja (tj. regulative, institucionalni okvir, investicije, infrastruktura, administrativni kapaciteti) smatra preduslovom dinamičnog napretka u ispunjavanju SDGs, posebno ciljeva koji se odnose na zelenu, niskokarbonsku ekonomiju i zaštitu životne sredine. Poglavlje 27 je povezano sa 40 potciljeva svih 17 SDGs (

United Nations Development Programme (UNDP) in Montenegro & Government of Montenegro

29

, 2018). U oblasti kvaliteta vazduha i klimatskih promjena, Crna Gora nastavlja da se u potpunosti usklađuje sa relevantnim direktivama EU, a očekuje se da će to i dalje činiti

redovnim preduzimanjem mjera za smanjenje nivoa zagađenja vazduha , posebno u oblastima u kojima su granične vrijednosti EU

17

već premašene. Crna Gora radi na usklađivanju zakonodavstva EU u vezi sa šemom EU za trgovinu emisijama (Emission Trading Scheme, ETS) i dužna je da prati, izvještava i verifikuje emisije gasova staklene bašte. Crnogorski parlament

je 11. oktobra 2017. godine usvojio Zakon o ratifikaciji Pariskog sporazuma , čime se Crna Gora

45

obavezala da doprinese smanjenju globalnih emisija GHG gasova (Ministry of Sustainable Development and Tourism (MSDT) Montenegro, 2019) [10].

Crna Gora se obavezala da će smanjiti emisiju GHG za najmanje 1 .572kt CO2eq na nivo od 3 .667kt CO2eq ili manje. Doprinos Crne Gore međunarodnim naporima za rješavanje problema klimatskih promjena, izražen kroz planirani nacionalno utvrđeni doprinos smanjenju emisija GHG , određen je na najmanje 30% do 2030. godine u poređenju sa 1990

45

. kao baznom godinom (Ministry of Sustainable Development and Tourism (MSDT) Montenegro, 2012). Crna Gora je postala stranka Pariskog sporazuma u decembru 2017. godine i podnijela nacionalno utvrđeni doprinos. Pored toga, neophodno je napomenuti da je Crna Gora pokrenula reviziju nacionalno utvrđenog doprinosa. Sa objavljivanjem Treće nacionalne komunikacije o klimatskim promjenama, Crna Gora nastavlja sa ispunjavanjem međunarodno preuzetih obaveza iz UNFCCC. Ovo istraživanje ispituje, predviđa i pokazuje uzročnost između BDP-a i GHG emisija, izraženih u CO2eq po sektorima, koji predstavljaju endogene determinante. Sektori su podijeljeni na energetiku, industrijske procese, poljoprivredu i korišćenje zemljišta i otpad. Ovi dokazi sugerišu da je upravljanje GHG emisijama ključno za promociju održivog rasta. Glavne implikacije ovog istraživanja sugerišu da su sektori energetike i poljoprivrede i korišćenja zemljišta ključni u upravljanju GHG emisijama u Crnoj Gori. Prvi put je realizovano SVAR predviđanje BDP-a i GHG emisija za crnogorsku ekonomiju. Korišćenjem strukturnog vektorskog autoregresionog modela i vremenske serije od 2006:1 do 2007:12 za Crnu Goru, ovo istraživanje sugeriše potrebu evaluacije i poređenja empirijskih performansi različitih predviđanja BDP-a (Hendry & Clements, 2004). U literaturi, o vezi privrednog rasta i emisije CO2 postoje tri gledišta: a) privredni rast uzrokuje emisiju CO2, b) postoji dvosmjerna veza između emisija CO2 i privrednog rasta, c) ne postoji uzročnost između privrednog rasta i CO2. Proučavani su različiti pristupi i tehnike kako bi se pokazala povezanost između održivog rasta i CO2. Mnogi autori su ispitivali dinamiku međusobnih veza autputa i energetskog okruženja, primjenjujući vektorske modele korekcije grešaka (

vector error correction models, VECM), panel vektorsku autoregresiju (panel **vector**
autoregression, PVAR), ARDL

29

kointegraciju i Grangerove testove, FMOLS, DOLS i analizu funkcije impulsnog odziva (Apergis et al., 2010; Chang, 2010;

Chiou-Wei et al., 2008; Chontanawat et al., 2008 ; Cowan **et al**

141

., 2014; Dagher & Yacoubian, 2012; Dergiades et al., 2013; Dinç & Akdoğan, 2019; Furuoka, 2015; Ghosh, 2009; Koop et al., 1996; Long et al., 2015; Payne, 2010; Sebri & Ben-Salha, 2014; D. I. Stern, 2004; Yildirim et al., 2014). Predviđanje i ispitivanje uticaja GHG na održivi rast u Crnoj Gori je od suštinskog značaja za stvaranje i sprovođenje strategije niskokarbonskog razvoja za narednu deceniju. Drugim riječima, cilj ovog istraživanja je da se pomogne Crnoj Gori da se nosi sa klimatskim promjenama i razvije svoju ekonomiju na mudar način koji bi koristio i građanima i njihovom prirodnom okruženju i ekosistemima. Faktori emisije GHG u razvijenim i

tranzicionim zemljama bili su tema mnogih empirijskih i teorijskih studija

52

. Odnos emisije CO₂ i održivog rasta intenzivirao se otkako se CO₂ emituje na više načina, kao što su sagorijevanje nafte, uglja, gasa, benzina, uključujući tu i krčenje šuma (Alam et al., 2016; Bekhet et al., 2017; Chaudhary & Bisai, 2018; Han et al., 2018; He, 2006; Kofi Adom

et al., 2012 ; Riti **et al** ., 2017; Robaina-Alves **et al** ., 2016; Zhang **et al., 2017** ; Zhao
et al

93

., 2017). Pomenuti autori su istraživali veze između privrednog rasta i emisije CO₂ koristeći različite metodologije. Sprovedeno je više studija kako bi se istražila veza između potrošnje energije, emisije CO₂ i privrednog razvoja (Dogan & Aslan, 2017; Gardiner & Hajek, 2019; Hossain & Chen, 2020; Wang et al., 2019). Mnogi istraživači su ispitivali vezu između emisije CO₂ (zagađenje životne sredine) i privrednog rasta koristeći hipotezu Kuznetsove krive u životnoj sredini. Azomahou et al. (2006) su otkrili stabilnu vezu između privrednog rasta i emisije CO₂ korišćenjem neparametarskog kernel procjenjivača emisija za panel od 100 zemalja od 1960. do 1996. godine. Bildirici (2017) je otkrio dvosmjernu vezu između privrednog rasta i CO₂ koristeći panel autoregresivni model sa distribuiranim dočnjama (ARDL), modifikovanu OLS kanonsku kointegracionu regresiju i dinamički OLS. Song et al. (2018) pokazali su da se količina GHG i korišćenje energije smanjuju na osnovu planiranja u Kini, posmatrano iz perspektive i države i sektora. Antonakakis et al. (2017) pronašli su dvosmjernu uzročno-posljedičnu vezu između ukupnog privrednog rasta i upotrebe energije, proučavajući dinamički međusobni odnos zasnovan na relaciji output-energija-životna sredina, emisiji CO₂, upotrebi energije i ekonomskom rastu u periodu 1971–2011. Koristeći dinamički panel okvir ograničenja Aye & Edoja

(2017) su pokazali da je korelacija između CO₂ i privrednog rasta pozitivna za razvijene ekonomije (u režimu visokog rasta), ali negativna za ekonomije u razvoju (u režimu niskog rasta). Mladenović et al. (2016) su koristili model support vector machine (SVM), genetsko programiranje i vještačku neuronsku mrežu za predviđanje emisije CO₂ i privrednog rasta. Otkrili su da postoji veza između emisije CO₂ i privrednog rasta koja je od suštinske važnosti. Koristeći metode ekstremnog učenja i metode optimizacije roja čestica, Sun et al. (2017) su proučavali vezu između emisije CO₂ i niskokarbonske ekonomije i otkrili visoke performanse prognoziranja. Bengochea-Morancho et al. (2001) istraživali su vezu između privrednog rasta i emisije CO₂ i pokazali da postoji razlika između razvijenih i drugih zemalja. Lo et al. (2005) otkrili su jaz između trendova rasta produktivnosti sa i bez emisije CO₂. Cialani (2017) je testirala vezu između emisije CO₂ i prihoda koristeći podatke iz vremenskih serija u Italiji i pronašla pozitivnu vezu između emisije CO₂ i privrednog rasta. Sharma (2011) je ispitala odrednice emisije CO₂ u 69 zemalja koristeći dinamičke panel podatke i otkrila da su BDP po stanovniku i urbanizacija dvije glavne odrednice emisije CO₂. Koristeći vremensku seriju od 200 godina za SAD, Franklin & Ruth (2012) su pokazali pozitivnu vezu emisija CO₂ po stanovniku sa privrednim rastom. Apergis & Payne (2012) predlažu da obnovljivi izvori smanjuju štetne emisije. Chaabouni et al. (2016) ispitali su vezu između privrednog rasta, izdataka za zdravstvo i emisije CO₂. Pokazali su da između njih postoji dvosmjerna veza, osim u nerazvijenim zemljama. Chiu (2017) je istraživao vezu između realnog dohotka, energije, emisije CO₂ i investicija, a rezultati ovog rada pokazali su da upotreba čiste energije uspješno utiče na realni dohodak. Za analizu odnosa između realnog BDP-a i emisija CO₂ Mitić et al. (2017) koristili su DOLS i FMOLS za niz godišnjih podataka o 17 tranzicionih ekonomija od 1997. do 2014. godine i pokazali dugoročnu kointegracionu vezu između emisija CO₂ i realnog BDP-a, tj. da povećanje BDP-a od 1% rezultira povećanjem emisije CO₂ od oko 0,35%. S druge strane, Ozturk & Acaravci (2010) ispitali su dugoročne uzročne veze između privrednog rasta, potrošnje energije, emisije CO₂ i zaposlenosti u Turskoj, koristeći podatke od 1968. do 2005. godine i ARDL. Utvrdili su da ni potrošnja energije po stanovniku ni emisije CO₂ ne uzrokuju rast BDP-a. Ipak, Mardani et al. (2019) potvrdili su postojanje dugoročne dvosmjerne veze između potrošnje energije i emisije CO₂ i u novim i u starim članicama EU. S obzirom na naš obiman pregled literature, nismo pronašli nijednu sličnu studiju koja je razmatrala GHG emisije i privredni i održivi rast, posebno koristeći GHG emisije po sektorima. Crna Gora, istovremeno radeci na realizaciji agende UN do 2030. godine i EU agende, treba da bude analitična u pogledu politika očuvanja energije kako bi pripremila odgovarajuće strategije za smanjenje emisije CO₂ bez uticaja na privredni rast. Razumijevanje veze između emisije CO₂ i privrednog rasta pomoću cé crnogorskoj ekonomiji u formulisanju energetske politika i razvoju energetske resursa na održive načine.

4.2.2.2 Metodološki okvir

U ovom istraživanju procjenjujemo rekurzivni strukturni VAR identifikovani model BDP- a. Model identifikuje endogene determinante: BDP i sektorske emisije GHG. Otkrili smo da se učinak stohastičke simulacije i statičko rješenje pokazalo bolje u odnosu na ostale SVAR modele (Smith & Wallis, 2009; Watson & Stock, 2004). Cilj ovog rada pokazuje da je upravljanje emisijama GHG presudno za održivi razvoj Crne Gore. Ceteris paribus, naš glavni stav je da Crna Gora treba da preduzme odgovarajuće korake u smanjenju emisija gasova sa efektom staklene bašte, posebno u sektoru energetike i poljoprivrede i korišćenja zemljišta. Koristili smo SVAR model, jer kao što ga Narayan et al. (2008) definišu, model je „strukturni“ samo ako ga možemo koristiti za predviđanje efekata planiranih mjera politike ili „velikih“ promjena u ekonomiji (pozitivni ili negativni šokovi). Kako tvrdi Sims (1986), strukturni model je model koji možemo koristiti u donošenju odluka. Identifikacija je tumačenje istorijski uočenih varijacija podataka na način koji omogućava da se varijacija koristi za predviđanje posljedica neke akcije koja još nije preduzeta.

Iako su determinante BDP-a u velikoj mjeri proučavane, otkrili smo znatno širi jaz u znanju. Prvo, konceptualna specifikacija, na osnovu koje se analiziraju empirijska ispitivanja determinanti

52

BDP-a, u kombinaciji sa GHG ne preovladava u kombinaciji teorije i empirijske analize. Drugo, rekurzivno identifikujemo strukturni VAR model. Takav model nije nikad primijenjen na crnogorsku ekonomiju. Ispostavilo se da je VAR jedan

od ključnih empirijskih alata u savremenoj makroekonomiji jer omogućava informativno modeliranje makroekonomskih podataka (Del Negro

52

, 2012). Prema crnogorskom inventaru gasova sa efektom staklene bašte predstavljenom u Trećoj nacionalnoj komunikaciji o klimatskim promjenama (

Government of Montenegro & United Nations Development Programme (UNDP) in Montenegro

88

, 2020), najveći udio emisija u 2017. godini dolazi iz energetskeg sektora (48%, sa rastućim trendom u strukturi), što predstavlja povećanje od 13% od 1990. godine. Energetski sektor prate poljoprivreda i korišćenje zemljišta (40%), industrijska proizvodnja i upotreba proizvoda (7%), što predstavlja značajan pad u odnosu na 1990. godinu, kao i upravljanje otpadom (5%). Ukupna emisija sa ponorima je 100%. U sljedećoj tabeli mogu se vidjeti i projekcije za 2030. godinu, koje pokazuju značajno rastući trend emisija u energetskeg sektoru (80%), što je praeeno smanjenjem emisija u ostalim posmatranim sektorima. Tabela 18. Ukupne emisije gasova sa efektom staklene bašte izražene u CO₂eq po sektorima, 1990, 2017. i projekcije za 2030. godinu

Sektor	1990	2017	Projekcija za 2030
Energija (Gg CO ₂ eq)	2,339.68	2,370.32	3,518.00
Industrijska proizvodnja i upotreba proizvoda (Gg CO ₂ eq)	1,701.52	351.42	308.00
Emisioni (Gg CO ₂ eq)	171.19	129.00	266.00
Otpad		253.89	129.00
Ukupne emisije sa ponorima (Gg CO₂eq)	6,685.19	6,685.19	6,685.19
Ukupne emisije bez ponora (Gg CO₂eq)	0.00	351.42	308.00

emisije sa ponorima (Gg CO₂eq) 6,685.19 Ukupne emisije bez ponora (Gg CO₂eq

45

) 6,685.19 Ukupne Ponori (Gg CO₂eq) 0.00 35% 25% 37% 3% 100% 2017 2,370.32 351.42 1,961.18 253.89 4,936.81 4,936.81 0.00 48% 7% 40% 5% 100% Projekcije za 2030* 2,815.00 308.00 129.00 266.00 3,518.00 3,321.00 -197.00 80% 9% 4% 8% 100% 85% 9% 4% 8% 100% -6% Izvor: GHG inventar Crne Gore (

Government of Montenegro & United Nations Development Programme (UNDP) in Montenegro

88

, 2020) Najznačajniji uticaj na emisije imaju električna energija i toplota (

uključujući postrojenje za proizvodnju aluminijuma). Emisije iz saobraćaja su u porastu i očekuje se da

45

će i dalje rasti, s

obzirom na razvoj turizma u Crnoj Gori. Glavni doprinos emisijama iz industrijskih procesa u Crnoj Gori daju perfluorouglenici (PFC) iz proizvodnje aluminijuma , a koji su nusproizvod elektrolize

45

. S obzirom na to da su

projekcije emisija gasova staklene bašte do 2030. godine sve više koncentrisane u energetskom sektoru

25

, moguće je detaljnije analizirati dinamiku GHG emisija po sektorima i njihov uticaj na BDP (potencijalni budućí uticaj zasnovan na prethodnim odnosima u dvanaest godina - 2006-2017). 4.2.2.3 Ekonometrijski rezultati i diskusija Na bazi jednačine (1), formirali smo našu jednačinu koja pokazuje procjene parametara i glavne karakteristike modela. Identifikovani rekurzivni SVAR model glasi: gdje gdp_gapt označava jaz u stopi rasta BDP-a, \log - prirodni logaritam sa konstantom elastičnošću, $\log(energy)t$ - prirodni logaritam energije, $\log(agriculture\&land)t$ - prirodni logaritam poljoprivrede i korišćenja zemljišta, $\log(industrial_processes)t$ - logaritamsku vrijednost industrijskih procesa, dok $\log(waste)t$ označava prirodni logaritam otpada. Vremenske serije su stacionarne na osnovu vizuelnog pregleda, korelograma i testova jediničnih korijenova. Na osnovu donjeg grafika vidimo da se GDP_GAP i energija približavaju, osim što se čini da je došlo do prekida 1996. godine, a nakon 2009. jaz se povećava. 5,000,000,000 4,000,000,000 3,000,000,000 3,000 2,000,000,000 2,500 1,000,000,000 2,000 0 1,500 1,000 500 92 94 96 98 00 02 04 06 08 10 12 14 16 GDP_GAP ENERGY_SA Grafik 1. GDP_GAP i logaritam energije Izvor: Kalkulacija autora Isti odnos se primjećuje između GDP_GAP i poljoprivrede i korišćenja zemljišta. 5,000,000,000 4,000,000,000 6,000 3,000,000,000 4,000 2,000,000,000 1,000,000,000 2,000 0 0 -2,000 92 94 96 98 00 02 04 06 08 10 12 14 16 GDP_GAP Agriculture Grafik 2. GDP_GAP i poljoprivreda i korišćenje zemljišta Izvor: Kalkulacija autora Povezanost između GDP_GAP i industrijskih procesa je vrlo bliska od 2006. do 2010. godine. 5,000,000,000 4,000,000,000 3,000,000,000 2,500 2,000,000,000 2,000 1,000,000,000 1,500 0 1,000 500 0 92 94 96 98 00 02 04 06 08 10 12 14 16 GDP_GAP INDUSTRY_SA Grafik 3. GDP_GAP i logaritam industrijskih procesa Izvor: Kalkulacija autora Jednostavna multivarijantna regresija pokazuje visoku povezanost zavisnih i nezavisnih promjenljivih. Koeficijent determinacije R^2 pokazuje 48,48% povezanosti između promjenljivih već na početku. A. 4 2 0 2 -2 1 -4 -6 0 -8 -1 -2 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 Residual Actual Fitted Grafik 4. Rezidualni, stvarni i prilagođeni model Izvor: Kalkulacija autora B. 4 4 2 2 0 -2 -4 0 -6 -2 -4 -6 -8 06 07 08 09 10 11 12 13 14 15 16 17 Residual Actual Fitted Grafik 5. Rezidualni, stvarni i prilagođeni model sa dih. varijablama Izvor: Kalkulacija autora To se može potvrditi na osnovu rezidualnog, stvarnog i prilagođenog grafika, ali model i dalje zahtijeva dihotomne

promjenljive. Nakon dodavanja odgovarajućih dihotomnih promjenljivih (2006, 2010, 2013 i 2014), dobijamo sljedeći stvarni, uklopljeni i rezidualni grafik. Izgleda dobro prilagođen, a R^2 je 89,21%, što ukazuje da varijable objašnjavaju gotovo 90% kretanja BDP-a u Crnoj Gori. Multivarijantna regresija sa dihotomnim promjenljivim data je u sljedećoj tabeli: Tabela 19. Jednostavna multivarijantna regresija BDP-a sa dihotomnim promjenljivim

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.	C	3.164286	4.172175	0.758426	0.4495	LOGAGRI	29
	0.000206	6.35E-05	3.238851	0.0015	LOGE	0.005700	0.000551	10.34030	0.0000	LOGINDUS	
	0.000666	0.000157	4.243730	0.0000	LOGW	-0.065137	0.018704	-3.482562	0.0007	D2006	-2.027628
	0.352732	-5.748352	0.0000	0.0000	D2010	-2.794245	0.289306	-9.658434	0.0000	D2013	-3.371636
	-15.21197	0.0000	0.0000	0.0000	D2014	1.814330	0.243773	7.442695	0.0000	R-squared	

Adjusted R-squared	S.E. of regression	Sum squared resid	Log likelihood	F-statistic	49
---------------------------	---------------------------	--------------------------	-----------------------	--------------------	----

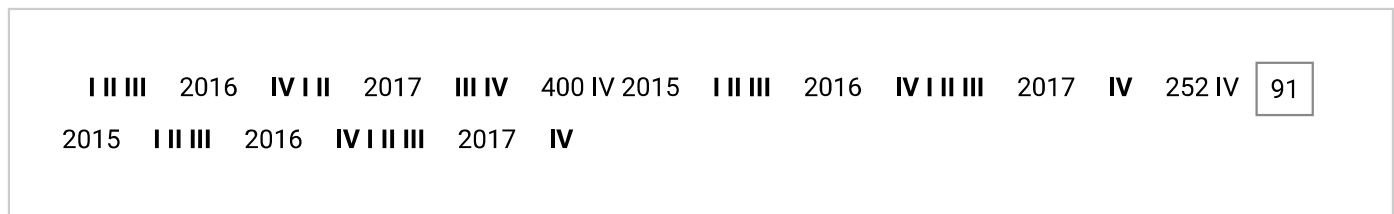
Prob(F-statistic)	0	.892111	Mean dependent var	0.885717	S. D. dependent var	0.652252	97
Akaike info criterion	57.43339	Schwarz criterion	-138.1457	Hannan-Quinn criter	.139.5354		
Durbin-Watson stat							

0.000000 -0.010379 1.929412 2.043690 2.229303 2.119112 1.251093 Izvor: Kalkulacija autora Kriterijumi za odabir redosljeda SC i HQ VAR predlažu 2 docnje, a isto predlažu i L.R., FPE i AIC kriterijumi. Nakon sprovođenja testa autokorelacije, odlučili smo da koristimo 3 docnje, VAR (3). Tabela 20. Kriterijumi za odabir VAR docnji

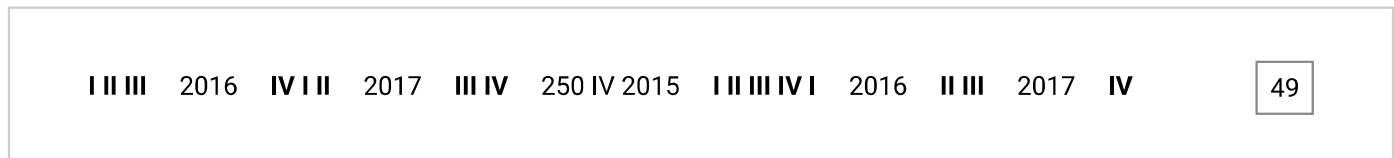
Lag	LogL	LR	FPE	AIC	SC	H.Q.	0	-2901.091	NA	5.60e+15	50.44985	51.04329	50.69075	1	-1491.185	29
	2576.724	239167.7	26.57216	27.75905	27.05397	2	-1128.125	632.2265	707.2766	20.74353						
	22.52387*	21.46624*	3	-1092.526	58.92163*	595.1445*	20.56079*	22.93458	21.52441	4	-1086.922					
	8.792250	845.6914	20.89521	23.86244	22.09974											

* pokazuje raspored zaostajanja na osnovu kriterijuma za selekciju Izvor: Kalkulacija autora U međuvremenu, test izveden u Tabeli 21. pokazuje da je VAR (3) stacionaran, što znači da možemo nastaviti našu analizu. Tabela 21. Korijeni karakterističnog polinoma Lags LM-Stat Prob 1 13.11732 2 8.904671 3 4.201667 4 4.835334 5 3.921168 6 6.982494 7 8.285785 8 4.802020 9 8.546036 10 9.365479 0.9750 0.9987 1.0000 1.0000 1.0000 0.9999 0.9993 1.0000 0.9991 0.9980 Vjerovatnoće iz hi rasporeda sa 25 stepeni slobode Izvor: Kalkulacija autora Na osnovu Grafika 6. čini se da ne postoji autokorelacija. To potvrđuje L.M. test u Tabeli 22. Tabela 22. VAR rezidual serijska korelacija L.M. testova Lags LM-Stat Prob 1 13.11732 2 8.904671 3 4.201667 4 4.835334 5 3.921168 6 6.982494 7 8.285785 8 4.802020 9 8.546036 10 9.365479 0.9750 0.9987 1.0000 1.0000 1.0000 0.9999 0.9993 1.0000 0.9991 0.9980 Vjerovatnoće iz hi rasporeda sa

25 stepeni slobode Izvor: Kalkulacija autora Nulta hipoteza da nema serijske korelacije ne može se odbiti sve dok je do 10 docnje p vrijednost vecá od 5%. Autocorrelations with 2 Std.Err. Bounds Cor(GDP_GAP,GDP_GAP(-i)) Cor(GDP_GAP,AGRICUL_AND_LAND(-i)) Cor(GDP_GAP,ENERGY(-i)) Cor(GDP_GAP,INDUSTRIAL_PROCESSES(-i)) Cor(GDP_GAP,WASTE(-i)) .8 .8 .8 .8 .4 .4 .4 .4 .4 .0 .0 .0 .0 .0 .4 .4 .4 .4 .4 .8 .8 .8 .8 .8 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 Cor(AGRICUL_AND_LAND,GDP_GAP(-i)) Cor(AGRICUL_AND_LAND,AGRICUL_AND_LAND(-i)) Cor(AGRICUL_AND_LAND,ENERGY(-i)) Cor(AGRICUL_AND_LAND,INDUSTRIAL_PROCESSES(-i)) Cor(AGRICUL_AND_LAND,WASTE(-i)) .8 .8 .8 .8 .8 .4 .4 .4 .4 .4 .0 .0 .0 .0 .4 .4 .4 .4 .4 .8 .8 .8 .8 .8 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 Cor(ENERGY,GDP_GAP(-i)) Cor(ENERGY,AGRICUL_AND_LAND(-i)) Cor(ENERGY,ENERGY(-i)) Cor(ENERGY,INDUSTRIAL_PROCESSES(-i)) Cor(ENERGY,WASTE(-i)) .8 .8 .8 .8 .4 .4 .4 .4 .4 .0 .0 .0 .0 .4 .4 .4 .4 .4 .8 .8 .8 .8 .8 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 Cor(INDUSTRIAL_PROCESSES,GDP_GAP(-i)) Cor(INDUSTRIAL_PROCESSES,AGRICUL_AND_LAND(-i)) Cor(INDUSTRIAL_PROCESSES,ENERGY(-i)) Cor(INDUSTRIAL_PROCESSES,INDUSTRIAL_PROCESSES(-i)) Cor(INDUSTRIAL_PROCESSES,WASTE(-i)) .8 .8 .8 .8 .8 .4 .4 .4 .4 .4 .0 .0 .0 .0 .4 .4 .4 .4 .4 .8 .8 .8 .8 .8 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 Cor(WASTE,GDP_GAP(-i)) Cor(WASTE,AGRICUL_AND_LAND(-i)) Cor(WASTE,ENERGY(-i)) Cor(WASTE,INDUSTRIAL_PROCESSES(-i)) Cor(WASTE,WASTE(-i)) .8 .8 .8 .8 .8 .4 .4 .4 .4 .4 .0 .0 .0 .0 .4 .4 .4 .4 .4 .8 .8 .8 .8 .8 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 2 4 6 8 10 12 Grafik 6. Autokorelacije sa 2 standardne granice greške Izvor: Kalkulacija autora Naša procjena VAR (3) sa 3 docnje koristi se za dalju analizu. Procjenjujemo od 2006:1 do 2015:12 i izostavljamo 2016. i 2017. godinu za predviđanje van uzorka. Na sljedecém grafiku prikazujemo rezultate predviđanja determinističke simulacije i dinamičkog rješenja. GDP_GAP LOGAGRI LOGW .6 2,000 268 .4 .2 1,600 264 .0 -.2 1,200 260 -.4 -.6 800 256 -.8 IV 2015

Actual GDP_GAP (Baseline) Actual LOGAGRI (Baseline) Actual LOGW (Baseline) LOGE LOGINDUS 2,500 550 2,450 500 2,400 450 2,350 400 2,300 350 2,250 300 2,200 IV 2015

Actual LOGE (Baseline) Actual LOGINDUS (Baseline) Grafik 7. Deterministička simulacija i dinamičko rješenje (2006:1-2017:12) Izvor: Kalkulacija autora Grafik 7. otkriva važne rezultate koji pokazuju da je pod determinističkom simulacijom i dinamičkim rješenjem, koje koristi predviđene a ne stvarne vrijednosti, naš model u stanju da dobro prognozira endogene promjenljive našeg VAR (3), osim poljoprivrede i korišćenja zemljišta (dolazi do preokreta u drugom kvartalu 2017. godine). 1.5 1.0 0.5 0.0 -0.5 -1.0 -1.5 -2.0 III IV I II III IV 2015 2016 Grafik 8. Fan chart GDP_GAP Izvor: Kalkulacija autora Ako predviđanje izvodimo pomoću fan chart-a, možemo posmatrati prognozu, grafički prikaz prognoze i neizvjesnosti u vezi sa njom koja omogućáva grešku, koeficijent i neizvjesnost povezanu sa objašnjavajućim promjenljivim u modelu. Štaviše, pokazuje interval povjerenja prognoze za svaki period u horizontu prognoze. Najtamnije

područje pokazuje interval povjerenja pod pretpostavkom da ekonomski uslovi ostanu isti. Najsvjetlije područje je interval povjerenja od 90%. Simetričan je, u zavisnosti od vrste rizika, sa modelom koji smo usvojili za varijansu i pretpostavkama u vezi sa egzogenim promjenljivim. Opsezi se šire sa horizontom predviđanja i stabilizuju se na datom intervalu povjerenja. Ako su greške normalne, a model linearan, fan chart biće simetričan oko srednje vrijednosti: granica jedne standardne greške odgovara intervalu povjerenja ~ 60%, dok granice dvije standardne greške odgovaraju intervalu povjerenja od 95%. U međuvremenu su greške podvrgnute bootstrap metodi, tj. biraju se nasumično iz procijenjenih reziduala, a neizvjesnost koeficijenta proširuje granice. Kako dobijamo više podataka za kalibraciju modela, očekujemo smanjenje intervala povjerenja. Response of GDP_GAP to GDP_GAP .8 .4 .0 -.4 5 10 15 20 25 30 35 40 45 Response of GDP_GAP to LOGE .8 .4 .0 -.4 5 10 15 20 25 30 35 40 45 Response to CholeskyOne S.

D.Innovations ± 2 S.E. Response of GDP_GAP to LOGAGRI . 8 .4 .0 -.4

128

5 10 15 20 25 30 35 40 45 Response of GDP_GAP to LOGINDUS .8 .4 .0 -.4 5 10 15 20 25 30 35 40 45 Response of GDP_GAP to LOGW .8 .4 .0 -.4 5 10 15 20 25 30 35 40 45 Grafik 9. GDP_GAP impulsni odgovor Choleski One S.D. inovacije ± S.E. Izvor: Kalkulacija autora Do sada nismo vidjeli uzročnost među promjenljivim, emisijama GHG izraženim u CO₂eq po sektorima i BDP-a. To bi nas dovelo do impulsnih odgovora i dekompozicije varijanse. Kroz reagovanje GDP_GAP-a na emisije u sektoru poljoprivrede i korišćenja zemljišta i sve ostale emisije GHG izražene u CO₂eq, vidimo da prisustvo šoka dovodi do oscilacija, od pozitivnih do negativnih. Pozitivni šok poljoprivrede i korišćenja zemljišta povećava BDP u prvih 10 mjeseci za 0,28, a zatim naglo opada na -0,18 nakon dvije godine. Kako možemo da protumačimo te rezultate? U početku, kada rastu emisije u sektoru poljoprivrede i korišćenja zemljišta, kao rezultat većih ulaganja u neregulisanu poljoprivrednu proizvodnju, BDP se povećava, ali samo sezonski. Istovremeno, srednjoročni dinamički uticaj inovacija GHG proizvedenih u sektoru poljoprivrede i korišćenja zemljišta dovode do naglog smanjenja BDP-a. Značajniji uticaj primjećuje se u sektoru energetike u prvoj polovini godine, nakon što je pogođen energetske šokom. Energetski sektor je primarni izvor antropogenih emisija GHG. Energetski sektor uključuje

sve aktivnosti koje se odnose na sagorijevanje goriva (čvrsta, tečna, gasovita i biogoriva) u **stacionarnim i mobilnim izvorima, kao i** fugitivne **emisije iz goriva**. Fugitivne **emisije** se javljaju **tokom proizvodnje, prenosa, prerađivanja, skladištenja i distribucije fosilnih goriva**. Kao rezultat ulaganja u

energetski sektor, GDP_GAP se povećava za 0,43% u prvih 6 mjeseci. Poslije 12 mjeseci, dinamički efekti emisije GHG smanjuju GDP_GAP na 0,02, a nakon 17 mjeseci na -0,24. Odgovor GDP_GAP-a na industrijske procese ima isti obrazac kretanja kao u prethodnim šokovima u emisiji GHG, ali je jači. Nakon ulaganja u industrijski sektor crnogorske ekonomije, GDP_GAP se povećava na 0,12 u prvih sedam mjeseci. Od sedmog mjeseca, GDP_GAP se nakon 26 mjeseci postepeno smanjuje na 0,00. Tabela 23. Dekompozicija varijanse

0.007794 0.331353 98.88326 2 0.288097 2.575477 36.04288 0.941471 0.258412 60.18176 3

0.473273 5.673452 49.82823 1.852263 0.351436 42.29462 4 0.654160 8.326933 56.47889 2.594508

0.303623 32.29605 5 0.824407 10.87296 60.33863 3.207592 0.221949 25.35887 6 0.974274 13.43029

62.27358 3.713899 0.159286 20.42295 7 1.098156 16.05205 62.74830 4.128601 0.139003 16.93205 8

1.194678 18.75932 62.07943 4.467530 0.170205 14.52351 9 1.265667 21.51692 60.53404 4.743852

0.254493 12.95069 10 1.315555 24.21476 58.41523 4.964168 0.388781 12.01706 11 1.350398 26.66816

56.09669 5.127984 0.565459 11.54171 12 1.376562 28.65124 53.99817 5.230669 0.771967 11.34795

Izvor: Kalkulacija autora Zanimljivo je da se GDP_GAP smanjuje na samom početku od šoka u sektoru otpada na - 0,02 u prva 3 mjeseca. Nakon ove tačke, dinamički efekti pokazuju lagani porast GDP_GAP- a na 0,07 nakon 14 mjeseci, a zatim ponovo blagi pad. Zašto porast od 3-eg do 14-og mjeseca? Upravljanje otpadom koristi prednost odlaganja i tretmana čvrstog komunalnog otpada, upravljanje otpadnim vodama i spaljivanje otpada u periodu od 3 do 14 mjeseci. Ipak, nakon ovog perioda, emisije metana (CH₄) koje nastaju odlaganjem i preradom čvrstog komunalnog otpada i emisije azot sulfida (N₂O) dovode do smanjenja GDP_GAP-a. Za kreatore politika je od velike koristi analiza dekompozicije varijanse u vremenskoj dinamici. Odstupanje prognoziranih grešaka BDP-a uglavnom je rezultat sopstvenih šokova u kratkim horizontima od 98,88%. Nakon šestomjesečnog horizonta, doprinos šokova poljoprivrede i korišćenja zemljišta kretanju BDP-a povećava se na 13,43%. Doprinos energetske šokova ide do 62,27%, dok doprinos industrije i otpada raste na 3,71, odnosno 0,16. Iz dekompozicije u Tabeli 23. primjećujemo da energetski sektor igra presudnu ulogu u prognoziranim varijacijama BDP-a. Neophodno je napomenuti da doprinos poljoprivrede i korišćenja zemljišta vremenom povećava svoj uticaj na dekompoziciju BDP-a i dostiže 29,63% na kraju 24-mjesečnog horizonta. Samo sektori poljoprivrede i korišćenja zemljišta i energetike doprinose sa 83,41% kretanju BDP-a na horizontu od 24 mjeseca. U SVAR modelu moguće je analizirati uticaj emisije CO₂ po sektorima na kretanje BDP-a u Crnoj Gori. U istraživanju koje je obuhvatilo period 2006- 2017, donijeti su sljedeći zaključci u vezi sa promjenljivim, tj. faktorima koji najviše određuju buduću dinamiku BDP-a: • Emisije iz energetskog sektora uglavnom utiču na dekompoziciju varijanse BDP-a - njihov doprinos BDP-u kreće se od 37,04% do 62,1% u dinamici prve godine prognoze; • Doprinos emisija iz sektora poljoprivrede i korišćenja zemljišta kreće se od 2,5% do 28,6% u dinamici odstupanja greške predviđanja varijanse BDP-a u prvoj godini; • Doprinos emisija iz industrijskog sektora BDP-u raste sa 0,94% na 5,23% u dinamici prve godine prognoze, što je u skladu sa projekcijama relativnog rasta emisija u energetskom sektoru u odnosu na industrijski sektor (postepeno ograničenje stacionarnih emisija u industriji); • Raste i doprinos emisija sektora otpada rastu BDP-a, što potvrđuje tezu da se stopa recikliranja i ponovne upotrebe otpada ne povećava zadovoljavajućom dinamikom u pogledu apsolutnog rasta otpada. 2,600 2,400 2,200 2,000 1,800 1,600 1,400 1,200 | Energy 10 8 6

1) GDP_GAP (Scenario 1) Energy (Baseline) GDP_GAP (Baseline) Grafik 10. Predviđanje GDP_GAP: alternativni scenario smanjenja energije sa -10 na -44% Izvor: Kalkulacija autora S obzirom na to da su centralni kreatori politike održivog razvoja zainteresovani da vide scenarije osjetljivosti, ubacujemo smanjenje emisija GHG u sektoru energetike sa -10% na -44%, u periodu 2016:1-2017:6 pod determinističko-dinamičkim rješenjem. Ovaj scenario zasnovan je na sljedećim ključnim tačkama: a) očekivanom povećanju investicija u energetske sektor s obzirom na potrebu za proizvodnjom energije iz obnovljivih izvora, što podrazumijeva velika ulaganja; b)

da energetski sektor ima najveći udio u emisiji GHG, kako **je** navedeno **u tabeli**

150

inventara gasova sa efektom staklene bašte i njihovom objašnjenju (Tabela 18). Kao što se može vidjeti na Grafiku 10, u scenariju smanjenja emisije CO₂ iz energetske sektora sa 2.434,87 Gg CO₂eq na 1.270,43 Gg CO₂eq (44%), u periodu od prvog do osamnaestog mjeseca prognoze, BDP bi rastao dinamično, tj. od 0,06% do 8,4%. Drugim riječima, već godinu dana nakon smanjenja emisija, niskokarbonska ekonomija bi počela da bilježi dinamičan i snažan rast (sa smanjenjem zbog sanacije troškova degradacije životne sredine). Iz ovoga proizilazi da navedeno smanjenje emisija značajno podstiče dinamiku rasta BDP-a i mijenja doprinose sektora rastu. Na osnovu analiziranih vremenskih serija, energetski sektor istovremeno povećava svoj udio u emisijama, što najznačajnije doprinosi dinamici rasta BDP-a, u poređenju sa ostalim sektorima relevantnim za emisije. Antonakakis et al. (2017) su sproveli studiju sličnu našoj, koja je otkrila da su efekti različitih vrsta potrošnje energije na privredni rast i emisije heterogeni u odnosu na različite grupe od 106 zemalja u uzorku, a utvrdili su i dvosmjernu uzročnost između ukupnog privrednog rasta i potrošnje energije. Han et al. (2018) tvrde da je dvosmjerna kratkoročna uzročnost između emisija CO₂ i BDP-a signal za razvoj ekonomije sa niskim udjelom ugljenika, koja je potrebna za rješavanje dileme između privrednog razvoja i emisije ugljenika. Hossain & Chen (2020) pokazali su da ekonomska struktura i elementi emisije mogu povećati emisiju ugljenika u industrijskom sektoru, što implicira da kreatori energetske politike treba da budu pažljiviji. Nathaniel et al. (2020) sugerišu da neobnovljiva energija povećava emisije koje negativno utiču

na kvalitet životne sredine. Da bi se postigla održivost **životne sredine**, što **je u**

84

skladu sa SDG 7, potrebno je usvajanje obnovljivih izvora energije, kao što su: biogas, geotermalna, solarna, talasna energija i tako dalje. Sebri & Ben-Salha (2014) potvrđuju dvosmjerni uzročni tok između privrednog rasta i potrošnje obnovljivih izvora energije u BRIC zemljama, potvrđujući feedback hipotezu. Cerović Smolović et al. (2020) potvrđuju postojanje pozitivne veze između privrednog rasta i potrošnje obnovljive energije na duži rok u starim i novim državama članicama EU. Kao što se vidi na Grafiku 10, u slučaju da hipotetički smanjimo emisije GHG u energetske sektoru sa 2.434,87 Gg CO₂eq na 1.270,43, u periodu od januara 2016. do juna 2017. godine, GDP_GAP naglo raste od januara 2017. godine - sa 0,062 na 8,355 – u avgustu 2017. godine. Smanjili smo emisije u energetske sektoru i prognozirani

BDP se naglo povećao, što znači da su vladini propisi od suštinske važnosti. Nalazi impulsnog odgovora otkrivaju da je odgovor BDP-a na šok u energetici, industrijskim procesima, poljoprivredi i korišćenju zemljišta i upravljanju otpadom značajan. Dekompozicija varijanse BDP-a potiče uglavnom iz sektora energetike i poljoprivrede i korišćenja zemljišta. Energija se odnosi na sagorijevanje goriva (čvrsta, tečna, gasovita i

biogoriva) u stacionarnim i mobilnim izvorima, kao i fugitivne **emisije iz goriva**

45

. Poljoprivredni sektor obuhvata enteričku fermentaciju, upravljanje đubrivima, kumulativne i druge izvore gasa iz tla i emisije sagorijevanja biomase. Obavezna primjena održivog upravljanja šumama presudna je u šumarskom sektoru. Ulaganje u čiste, obnovljive izvore energije može se pokazati korisnim za privredni rast, što je kompatibilno sa nalazima C. L. Chiu & Chang (2009). Kao što smo pokazali, smanjenjem emisija gasova staklene bašte u energetsom sektoru, možemo povećati stopu rasta BDP-a u dugom roku. 4.2.2.4 Zaključak Uz neizostavnu potrebu za održivošću i sve veću potrebu za kvalitetom životne sredine, potrebna su i neka prilagođavanja u strukturi privrede. Crna Gora treba da se usredsredi na inovativni razvoj sve većim investiranjem u tehnološke inovacije i treba da promoviše čistu proizvodnju, obnovljive izvore energije, energetska efikasnost i cirkularnu ekonomiju. Vlada ne bi trebalo da pruži samo političku i finansijsku podršku usklađivanjem zakona i propisa o životnoj sredini sa EU i njenim sprovođenjem, već bi takođe trebalo da poboljša obrazovanje o zelenom rastu za šta je neophodna primjena novih ideja i strategija zasnovanih na zelenom ulaganju. Strukturna vektorska autoregresija, sa empirijskog stanovišta, otkriva dragocjene informacije za kreatore politike. Odabrali smo model koji agregira vitalne makroekonomske varijable za predviđanje BDP-a i emisiju GHG u Crnoj Gori. Učinak predviđanja determinističko-dinamičkim rješenjem otkriva odlične performanse prognoziranja, iako koristi predviđene vrijednosti, dodajući greške prognozi. S druge strane, stohastičko-statički vrši značajno predviđanje u našem VAR (3) modelu. Dalje, dolazimo do zaključka da među performansama predviđanja stohastička simulacija - statičko rješenje ima najbolje performanse, sa polaznim vrijednostima unutar intervala povjerenja, što nam obezbjeđuje da VAR (3) može predvidjeti BDP na osnovu emisije GHG izraženih u CO₂e_q po sektorima kao endogenim determinantama. Ovi bitni dokazi pokazuju da je upravljanje GHG presudno

za promociju održivog rasta. Glavne implikacije ove studije sugerišu da su

52

sektor energetike, poljoprivrede i korišćenja zemljišta presudni u regulisanju emisije gasova sa efektom staklene bašte u Crnoj Gori. Drugim riječima, osnovni cilj ovog istraživanja odnosi se na upravljanje emisijama GHG u sektorima energetike i poljoprivrede i korišćenja zemljišta, koji povoljno utiču na ostvarenje održivog rasta u Crnoj Gori. Sumirano, empirijski zaključci ovog rada pružaju kreatorima makroprudencionih politika detaljno razumijevanje uloge koju determinante GHG emisije imaju u održivom razvoju i rastu crnogorske ekonomije. Buduća istraživanja mogla bi da uključuju znakovne restrikcije, Bayesian pristup i faktorski ojačane VARX pristupe drugih zagađivača kako bi se dobila bolja makroekonometrijska slika emisija GHG i održivog rasta. Cilj ovog istraživanja bio je da pokaže da Crna Gora treba da preduzme odgovarajuće korake u smanjenju emisija GHG, posebno u sektoru energetike i poljoprivrede i korišćenja zemljišta. S obzirom na predstavljena gledišta u vezi sa povezanošću privrednog rasta i emisija CO₂, pokazali smo da za Crnu Goru postoji dvosmjerna veza između emisija CO₂ i privrednog rasta. Na osnovu dobijenih rezultata, preporučuje

se da kreatori politike u Crnoj Gori nastoje da usvoje i implementiraju strategije koje bi trebalo da se usredsrede na usvajanje ekološki prihvatljivih tehnologija, tj. najboljih raspoloživih tehnika za smanjenje emisije CO2. Kreatori politika treba da nastave da kontrolišu emisije gasova staklene bašte, kao i da uvode podsticaje za smanjenje emisija, tj. mjere zelenog finansiranja, kako bi ispunili svoje ciljeve smanjenja emisija prema međunarodnim ugovorima. Pored toga, s obzirom na to da je Crna Gora ratifikovala Pariski sporazum, a da istovremeno radi na agendama EU i UN, ispunjavanje obaveza koje proizilaze iz Poglavlja 27 - Životna sredina i klimatske promjene, kao i 40 potciljeva SDGs sa kojima je povezano ovo poglavlje, pozitivno utiče na crnogorsku ekonomiju, demonstrirano kroz stopu rasta BDP-a. Cilj Crne Gore je da u periodu 2017-2030, nastavi da smanjuje emisije GHG bez ugrožavanja privrednog rasta. Neke od mjera koje bi trebalo da pomognu u postizanju tog cilja su: i) Energetski sektor: mjere energetske efikasnosti, povećan udio

energije iz obnovljivih izvora, modernizacija sektora proizvodnje i distribucije energije

45

; ii) Industrijski sektor: unapređenje industrijskih tehnologija i procesa; iii) Transport: promocija upotrebe električnih vozila; iv) Poljoprivreda: podrška organskoj proizvodnji, kao i upotreba organskog đubriva; v) Zemljište:

ograničavanje količina za sječu u državnim i privatnim šumama, smanjenje spaljenih površina na godišnjem nivou

45

; vi) Sektor otpada: smanjenje udjela biootpada i promocija reciklaže/kompostiranja. 5. Finansijska procjena prioritarnih projekata za pregovore u oblasti zaštite životne sredine: Crna Gora Da bi se ostvarili ciljevi održivog razvoja, potrebne su velike investicije, a svijet mora shvatiti da više nisu potrebne milijarde već hiljade milijardi zvanične razvojne pomoći (Official Development Assistance, ODA) za javne i privatne investicije, nacionalne i globalne. ODA se može definisati kao vladina pomoć koja promovise ekonomski razvoj i blagostanje zemalja u razvoju. Pomoć se može pružati na bilateralnom nivou, od donatora do primaoca ili usmjeravati putem multilateralne razvojne agencije, kao što su Ujedinjene nacije ili Svjetska banka. Pomoć uključuje grantove, „povoljne“ zajmove i pružanje tehničke pomoći. Već dugo je namjera UN da razvijene zemlje treba da izdvoje 0,7% svog bruto nacionalnog dohotka za ODA (OECD, 2021). Prve procjene investicionih potreba za ostvarivanje SDGs u zemljama u razvoju su bile od 3,3 do 4,5 hiljada milijardi dolara godišnje za osnovnu infrastrukturu (putevi, željeznica i luke, voda i kanalizacija), sigurnost hrane (poljoprivreda i ruralni razvoj), ublažavanje i adaptaciju na klimatske promjene i zdravstvo i obrazovanje. Ostvarenje globalnih ciljeva održivog razvoja će svakako zahtijevati preokret u privatnim i javnim investicijama zato što sposobnost finansiranja svih neophodnih projekata iz javnih finansija nije dovoljna za ostvarivanje ciljeva u svim sektorima (United Nations Conference on Trade and Development (UNCTAD), 2015). Svjetski izvještaj o investiranju (World Investment Report) 2020. godine je sumirao investicioni jaz kod SDGs u više oblasti. U oblasti ublažavanja klimatskih promjena, procjena je da je godišnji jaz 380-680 milijardi dolara godišnje, dok je u oblasti adaptacije na klimatske promjene taj jaz 60-100 milijardi dolara² (UNCTAD, 2020). Pandemija je proširila investicioni jaz, koji je potrebno smanjiti kako bi se globalni ciljevi mogli ostvariti, posebno u najmanje razvijenim zemljama, ali i u ostalim strukturno slabim ekonomijama. Greenfield investicije u SDG sektore su na 33% nižem nivou nego prije pandemije, s tim što je pad još i veći u zemljama u razvoju nego u razvijenim zemljama. 2 Procijenjeni investicioni jazovi su zasnovani na World Investment Report 2014.

Pad stranih direktnih investicija (SDI) bi mogao preokrenuti napredak postignut u promovisanju SDG investicija, što naravno predstavlja rizik za ostvarenje cjelokupne Agende. Ekonomski šok koji je uslijedio nakon zdravstvene krize je pogoršao pad u sektorima koji su bili slabi i prije pandemije, kao što su energija, hrana i poljoprivreda i zdravstvo. Ipak, brz rast investicionog tržišta fokusiranog na održivost daje nadu da je to jedno od rješenja u popunjavanju investicionog jaza za finansiranje SDGs. Takozvane „zelene“ obveznice olakšavaju ulaganje u projekte infrastrukture za zaštitu životne sredine, uključujući projekte vezane za klimatsku akciju (SDG 13), pristupačnu i čistu energiju (SDG 7) i održive gradove i zajednice (SDG 11). Segmenti zelenih obveznica na berzama su se prvi put pojavili 2014. godine, a vrijednost izdatih zelenih obveznica od tada je porasla za 700%, na tržište od 300 milijardi dolara. Prihod od zelenih obveznica prvenstveno se koristi u tri sektora - energetici, građevinarstvu i transportu. U 2020. godini globalno tržište zelenih obveznica nastavilo je svoj uzlazni trend, iako je raslo sporije nego 2019. godine. Razlog mogu biti efekti pandemije koji su doveli do odloženih infrastrukturnih projekata, ali i dramatičan rast tržišta obveznica fokusiranih na održivost, koje predstavlja mješavinu zelenih i društvenih obveznica (UNCTAD, 2021). SDGs i Evropski zeleni plan su zapravo investicione agende i zahtijevaju povećane privatne i javne investicije u obrazovanje, istraživanje i razvoj, energiju, poljoprivredu itd., a koje će se na nivou EU obavljati kroz Just Transition fond. Procjena Komisije je da će trenutni energetska i klimatska ciljevi do 2030. godine zahtijevati dodatne godišnje investicije od oko 1,5% BDP-a Unije, gdje će najveći dio biti finansiran iz nove višegodišnje finansijske perspektive za period 2021-2027. i NextGenerationEU, koje bi mogle biti presudne za postizanje globalnih ciljeva održivog razvoja od strane EU (SDSN & IEEP, 2020, str. 71). U Nacionalnoj strategiji

za transpoziciju, implementaciju i primjenu pravne tekovine EU u oblasti životne sredine i klimatskih 69
promjena s akcionim planom za period 2016-2020 (u daljem tekstu Strategija s AP), koja je

zapravo predstavljala početno mjerilo za otvaranje pregovora u Poglavlju 27, naglašeno je da

posebnu pažnju treba posvetiti: usklađivanju sa pravnom tekovinom EU u sektoru voda i sektoru 3
otpada, integrisanju mjera za minimalizaciju otpada i upravljanje otpadom

, kao i planiranju politike i rješavanju pitanja administrativnih kapaciteta za klimatsku akciju. Plan Strategije s AP je bio da se najveći dio procesa transpozicije i implementacije pravne tekovine završi do kraja 2020. godine (MORT, 2016b, str. 1). Kao što smo naveli, jedan od ciljeva rada u drugoj, empirijskoj fazi istraživanja jeste da se korišćenjem socioekonomske analize, odnosno analize finansijskih ulaganja dokaže pozitivan efekat ovih ulaganja za širu društvenu zajednicu kroz ispunjavanje ciljeva UN i EU agende, zbog čega ih treba implementirati kao sistem komplementarnih ciljeva ekonomskog, ekološkog i društvenog razvoja zajednice. Pored finansijske procjene neophodnih ulaganja često se koristi i sveukupna socioekonomska analiza, koja danas predstavlja jedan od uslova u mnogim projektima, posebno onim

koji se finansiraju od strane međunarodnih finansijskih institucija i EU fondova 161

(Official Journal of the European Union, 2013, član 101). Svrha upotrebe socioekonomske analize opravdanosti projekta je da pokaže da određeni projekat ima pozitivan neto efekat za širu društvenu zajednicu (kako bi se postigla dugoročna održivost, uključujući ekonomski i širi društveni razvoj) i da ga zato vrijedi implementirati. Cost-benefit analiza – CBA predstavlja

analitički alat za vrednovanje **ekonomskih prednosti ili nedostataka** investicione **odluke** **procjenom troškova i koristi se kako bi se procijenila promjena u blagostanju koja joj se može pripisati**

40

. Često se primjenjuje prilikom društvene ocjene investicionih projekata, posebno kada

se vrši uticaj na razvoj šire društvene zajednice - određenog regiona ili zemlje u cjelini. CBA **se**

117

najčešće objašnjava kao

postupak kojim se utvrđuju **društvene koristi i društvene štete koje će se pojaviti** tokom **spровоđenja određenog projekta**

127

. Često se koristi i kod procjene ulaganja u infrastrukturu ili donošenja odluke o investiciji, čiju isplativost nije lako sagledati korišćenjem drugih metoda. Osnovna ideja CBA

je da se uzmu u obzir i izračunaju ili procijene sve društvene koristi i troškovi jednog projekta i da se na osnovu upoređivanja **ukupnih koristi i troškova ocijeni rentabilnost** posmatranog **projekta. Naravno, samo se oni projekti kod kojih ukupne koristi nadmašuju ukupne troškove mogu smatrati prihvatljivim za realizaciju**

75

(European Commission, 2014c, str. 25). CBA se primjenjuje na politike, programe, projekte, regulative i ostale vladine intervencije. Njena opšta svrha je da pomogne u društvenom odlučivanju i da povećá društvenu vrijednost, tj. da poboljša alokativnu efikasnost (Boardman et al., 2018). Cost-benefit analiza predstavlja tehniku mjerenja kojom se određuje da li benefiti (koristi) određene akcije prevazilaze troškove s tačke gledišta društva kao cjeline. Pod riječju akcija podrazumijeva se odluka o trošenju resursa, koji se mogu odnositi na: i) odluku o uvođenju nove politike ili ii) odluku o određenom investicionom projektu. Ova tehnika daje odgovor na pitanje kako alocirati ograničene resurse u slučaju neograničenih potreba, a podrazumijeva šest faza analize: 1. Definisanje projekta/politike – koja podrazumijeva

određivanje predmeta analize, čija dobrobit se razmatra i u kojem vremenskom periodu; 2. Identifikacija fizičkog uticaja politike/projekta – na primjer rad, energija, zemljište koji su utrošeni na izradu, a koji se moraju kvantifikovati; 3. Vrednovanje učinaka – svi učinci se vrednuju u monetarnom izrazu i to najčešće u vidu marginalnog društvenog troška ili koristi; 4. Diskontovanje tokova troškova i koristi – kada se svi tokovi izraženi u monetarnom iznosu moraju pretvoriti u sadašnju vrijednost korišćenjem odgovarajuće diskontne stope (najčešće kamatna stopa), kako bi se uzela u obzir vremenska vrijednost novca; 5. Primjena testa neto sadašnje vrijednosti (NSV) – jer je svrha upotrebe ove tehnike odabir politika/projekata koji su efikasni u pogledu upotrebe resursa. U odnos se stavljaju suma diskontovanih koristi i suma diskontovanih troškova, a kriterijum za prihvatanje je $NSV > 0$, tj. pozitivna; 6. Analiza osjetljivosti – koja se sprovodi ako zbog neizvjesnosti dođe do promjene podataka koji su korišćeni za prvobitnu analizu, što bi uticalo na promjenu NSV (Hanley & Barbier, 2009). Cost-benefit analiza je metoda prioritnog trošenja u svijetu ograničenih sredstava. Cost-benefit analiza, kao i cost-effectiveness analiza (analiza isplativosti), koja evaluira alternativne pristupe dolaženja do zacrtanog cilja, čine transparentan i baziran na dokazima pristup identifikovanja troškovno efikasne upotrebe javnih sredstava. Copenhagen Consensus Center je koristio cost-benefit analizu da bi došao do sljedeće procjene: pretpostavljajući upotrebu instrumenata najbolje prakse, neuspjeh u postavljanju prioriteta za svaki cilj posebno mogao bi smanjiti ukupne benefite i do 75% ili više za svaki dolar troška (Lomborg, 2018). CBA se može koristiti za in medias res i ex post vrednovanje projekata, iako je prvobitno zamišljena za procjenu projekta u ex-ante fazi. Pristupi koje koristi CBA su: 1. Izračunavanje indikatora ekonomske performanse, izražene u

novčanom smislu - CBA se zasniva na kompletu predodređenih projektnih ciljeva, dajući novčanu vrijednost svim pozitivnim (koristima) i negativnim (troškovima) učincima intervencije na blagostanje. Te vrijednosti su diskontovane i potom sabrane kako bi se izračunala neto ukupna korist. Sveukupni performans projekta se mjeri indikatorima, i to ekonomskom neto sadašnjom vrijednošću (ENSV), izraženom u novčanim vrijednostima i ekonomskom stopom povrata (ESR), čime se omogućava upoređivanje i rangiranje konkurentnih projekata ili alternative ; 2. Mikroekonomski pristup - CBA je obično mikroekonomski pristup koji omogućava procjenu uticaja projekta na društvo kao cjelinu putem izračunavanja indikatora ekonomskog učinka, omogućavajući time procjenu očekivanih promjena u blagostanju. Dok se direktno zapošljavanje ili vanjski učinci na životnu sredinu ostvareni projektom reflektuju u ENSV-I , indirektni (npr. na sekundarnim tržištima) i širi učinci (npr. na javne fondove, zapošljavanje, regionalni razvoj, itd.) bi trebalo da budu isključeni

, jer su većina indirektnih i/ili širih učinaka obično transformisani oblici direktnih učinaka.

Postoji malo praktičnih iskustava o tome kako ih prevesti u pouzdane tehnike za procjenu projekta

, pa treba izbjeći analizu

koja se oslanja na pretpostavke čiju je pouzdanost teško provjeriti ; 3. **Inkrementalni pristup** - 116
CBA poredi scenarije sa **projektom**

sa osnovnim scenarijom

bez projekta. Inkrementalni pristup zahtijeva **da se** scenario definiše **kao ono što bi se** 40
dogodilo u odsustvu projekta

Projekcije se rade za ukupan **tok novca povezan s operacijama u području projekta za svaku** 40
godinu životnog vijeka projekta

Projekcije toka novca se izrađuju za situaciju s predloženim projektom , što **uzima u obzir sve** 40
investicione, finansijske **i ekonomske troškove i koristi koje** proizilaze **iz**

projekta. Standardni CBA je strukturiran u sedam koraka: 1. Opis sadržaja, 2 . Definisane 40
ciljeva, 3. Identifikacija projekta, 4. Tehnička izvodljivost & **ekološka održivost, 5** . Finansijska
analiza, 6. Ekonomska analiza, 7. Procjena rizika

(European Commission, 2014c, str. 25-27). Izrada CBA počiva na sljedećim osnovnim načelima (Korunić, 2017, str. 19-22): 1.

Oportunitetni trošak - ili ekonomski oportunitetni gubitak je termin koji se koristi **za izražavanje** 39
vrijednosti određenog dobra nasuprot drugog dobra

; 2. Dugoročna prognoza - odnosi se na razdoblje analize nekog investicionog projekta. Važno je postaviti tačan

vremenski period, procijeniti buduće troškove i koristi, primijeniti ispravnu diskontnu stopu 39

i sprovesti kvalitetnu procjenu rizika, kao i uzeti u obzir neizvjesnosti budućih procjena; 3. Metoda diskontovanja – zasniiva se na izračunavanju neto sadašnje vrijednosti (NSV) budućih novčanih tokova umanjenih za investiciju.

Neka od pravila ove metode su : korišćenje **stvarnih novčanih primitaka i izdataka**

39

, analize sa tačke

gledišta vlasnika infrastrukture , korišćenje **odgovarajuće** finansijske **diskontne stope,**
stalne cijene i **iskazivanje prihoda i rashoda u stalnim cijenama** ; 4. **Monetizacija vrijednosti**

39

– procjena netržišnih uticaja koje obuhvata ekonomska analiza, a to su društveni, ekološki, zdravstveni uticaji i sl.; 5. Mikroekonomski pristup – koji procjenjuje direktan uticaj

projekta na društvo. U proračun **ekonomske uspješnosti nekog projekta ulaze troškovi i koristi**
od direktnog **zaposlenja** i **vanjskih** uticaja **na**

39

životnu sredinu; 6. Inkrementalni pristup - upoređuje se scenario s projektom (projekcija budućih novčanih tokova prilikom implementacije) u odnosu na scenario bez projekta (ako ne dođe do implementacije). CBA počinje analizom okruženja, tj. socioekonomskih, institucionalnih i političkih aspekata. Sljedeći korak je definisanje ciljeva na osnovu procjene potrebe izvođenja projekta.

Nakon toga slijedi identifikacija projekta , sa **utvrđivanjem svih projektnih aktivnosti. Tehnička**
izvodljivost i

73

održivi razvoj odnose se na analizu tražnje, kao i uticaja na životnu sredinu. Nakon toga slijede finansijska i ekonomska analiza, kao i procjena rizika. Finansijska analiza predstavlja proces sakupljanja, upoznavanja, provjeravanja i interpretiranja finansijskih podataka. Predstavlja sintezu finansijskih podataka s kojom pokušavamo prepoznati ekonomske trendove, izraditi finansijske planove za budućnost, uz identifikaciju potencijalnih projekata i investicija. Ekonomska analiza posmatra projekat

sa gledišta društva kao cjeline i nastoji izmjeriti dobrobiti i koristi koji proizilaze **iz tog projekta**

39

. Rezultati ekonomske analize prikazuju se u tri osnovne ocjene: •

Ekonomska neto sadašnja vrijednost (ENPV) - računa se tako što se od diskontovanih ukupnih ekonomskih koristi oduzmu diskontovani ukupni ekonomski troškovi. Da bi projekat bio ekonomski opravdan ENPV treba biti veća od nule; • Ekonomska stopa rentabilnosti (ERR) - izračunava se na osnovu prilagođenog diskontovanog novčanog toka , a da bi projekat bio opravdan ERR treba biti pozitivan broj i veći od društveno-ekonomske stope; • Koeficijent koristi i troškova (BCR) - računa se dijeljenjem diskontovanog zbira ukupnih društveno-ekonomskih koristi sa troškovima tokom trajanja projekta , a da bi projekat bio opravdan treba biti veći od 1

. Kada se razmatraju najčešće ograničeni resursi koji državama stoje na raspolaganju za realizaciju različitih međunarodno preuzetih obaveza, bitno je napraviti razliku između troškova koji nastaju, a koji se se mogu posmatrati kao finansijski ili ekonomski. Finansijski troškovi predstavljaju stvarna izdvajanja za realizaciju programa ili aktivnosti, proizvodnju proizvoda ili pružanje usluge. Uključuju finansijska izdvajanja, odnosno iznos novca koji je plaćen ili se očekuje da će biti plaćen za upotrijebljene resurse. Računanje finansijskih troškova nekog programa ili aktivnosti zahtijeva utvrđivanje količina i cijena resursa potrebnih za njegovu implementaciju ili procjenu nivoa izdataka na neki drugi način. Ekonomski troškovi uključuju i procijenjenu vrijednost resursa za koje nisu ili neće biti izvršene finansijske transakcije, odnosno resursa čija je plaćena cijena niža od oportunitetnih troškova. Troškovi sprovođenja vladine strategije mogu se posmatrati iz tri ključne perspektive – društvene, javne i privatne. Društvena perspektiva je najšira i obuhvata sve troškove strategije koje generišu i javni i privatni sektor, domaćinstva, pojedinci, ali i druge grupe. Javna perspektiva uzima u obzir samo troškove koje generiše javni sektor, odnosno vlada. To su zapravo troškovi implementacije programa i aktivnosti koje generišu odgovorne institucije, iako one ne moraju nužno finansirati cjelokupne troškove tih programa i aktivnosti. Privatna perspektiva podrazumijeva troškove fizičkih lica i domaćinstava koji nastaju kao rezultat implementacije strategije. Ekonomska procjena strategije sagledava uticaj strategije na čitavo društvo i bazira se na društvenoj perspektivi troškova. Obračun troškova strategije treba da bude inkluzivan i uzme u obzir sve troškove svih relevantnih aktera, uključujući i one koji će nastati u dugom roku. Ovako široka perspektiva takođe omogućava sagledavanje oportunitetnih troškova tako što nastoji maksimizirati koristi za društvo u cjelini. Finansijska procjena strategije bavi se uticajem strategije na javne budžete i bazira se na vladinoj odnosno javnoj perspektivi troškova. U literaturi se javlja nekoliko široko definisanih kategorija troškova, a vlade često koriste klasifikaciju po linijskim stavkama, to jest: i) troškovi osoblja (plate, naknade i dodaci uz platu, porezi i drugi izdaci vezani za radnu snagu); ii) troškovi materijala i usluga (kancelarijski materijal, komunikacija, gorivo, smještaj, komunalije, održavanje, zakupnina, druge usluge, odnosno sve druge tekuće stavke); iii) troškovi stalnih sredstava (zemljište, objekti, oprema, vozila, softver). Troškovi vlade se klasifikuju i prema: i) organizacijama ili institucijama koje ih generišu; ii) funkcijama vlade ili oblastima rada; iii) programima kao grupama aktivnosti koje imaju iste ciljeve; iv) izvorima finansiranja, gdje se najčešće koristi kombinacija izvora. Tekuće stavke su one koje se potroše tokom jedne godine. Kapitalne stavke imaju vijek trajanja duži od godinu dana i vrijednost iznad određenog praga definisanog relevantnom računovodstvenom politikom. Troškovi plata i naknada, materijala i usluga su tekući troškovi, dok se troškovi kapitalnih stavki (objekata, zemljišta, vozila, opreme, softvera) smatraju kapitalnim troškovima. Procjena troškova se može definisati kao proces dodjeljivanja novčane vrijednosti inputima potrebnim za isporuku određenog outputa. Inputi mogu biti različite vrste resursa, kao što su radna snaga, materijal, usluge ili kapitalne stavke, a outputi

mogu biti proizvodi, usluge, aktivnosti, projekti ili programi. Ukupni trošak određen je prvo resursima potrebnim za realizaciju i troškovima tih resursa. Zato procjena troškova uključuje dvije odvojene aktivnosti - utvrđivanje vrsta i količina resursa potrebnih za realizaciju, izraženih u fizičkim jedinicama i vrednovanje tih resursa u novčanom izrazu. Analiza troškova obuhvata različite aktivnosti poput prikupljanja, ispitivanja i manipulacije podacima o troškovima u svrhu poređenja ili projekcija i predstavlja širi pojam od procjene troškova. Informacije o troškovima se koriste u svrhu ekonomske procjene programa ili strategije. Ekonomska procjena, za razliku od analize troškova, bavi se odnosom između troškova i krajnjih rezultata (efekata) programa ili strategije, gdje se najčešće koristi pristup analize isplativosti (cost-effectiveness). To je metoda koja se koristi za mjerenje i upoređivanje troškova i efekata različitih intervencija, kako bi se ocijenila njihova relativna efikasnost i donijele odluke o raspodjeli resursa. Prvo se analiziraju troškovi i efekti različitih alternativa, pri čemu je svaka alternativa usmjerena na postizanje istog cilja. Zatim se za svaku alternativu utvrđuje trošak po jedinici krajnjeg rezultata (efekta), dijeljenjem troška te alternative s brojem jedinica krajnjeg rezultata (efekta). Na kraju se upoređuju rezultati različitih alternativa i kao najisplativija se odabira ona koja ima najmanji trošak po jedinici krajnjeg rezultata. U praksi se koristi nekoliko metoda za procjenu troškova vladinih programa i strategija, i to:

4. Procjena odozdo ka gore - troškovi nekog projekta ili programa utvrđuju se na osnovu detaljne analize potreba za resursima i troškova tih resursa. Primjena ove tehnike zahtijeva raščlanjivanje projekta ili programa na njegove najmanje komponente koje se obično zovu aktivnosti ili akcije. Troškovi pojedinih komponenti računaju se množenjem količina potrebnih resursa sa jediničnim troškovima tih resursa. Zbirna procjena sačinjava se zbrajanjem detaljnih procjena na nižim nivoima;
5. Procjena odozgo ka dolje (ili procjena na osnovu parametara) – troškovi novog programa procjenjuju se na osnovu utvrđenog odnosa između istorijskih troškova i tehničkih karakteristika prethodnih sličnih programa. Ovaj odnos definiše se na osnovu analize istorijskih podataka koji se odnose na nekoliko sličnih programa;
6. Analogna procjena- zasniva se na pretpostavci da se novi programi ili projekti razvijaju na osnovu prethodno implementiranih, ali da imaju različita obilježja ili komponente. Troškovi novih programa ili njihovih komponenti stoga se procjenjuju na osnovu stvarnih troškova prethodno implementiranog sličnog programa, koji se prilagođavaju kako bi se uzele u obzir drugačije potrebe novog programa;
7. procjena bazirana na ekspertskom mišljenju – koja se obavlja tako što troškovni analitičar razgovara lično sa nekoliko eksperata, pregleda rezultate i kombinuje ih u jednu procjenu koju smatra najboljom. Proces procjene uključuje niz koraka, od kojih svaki zahtijeva konkretne informacije i daje konkretne izlazne rezultate. Ovi koraci mogu se sumirati u dvije glavne faze: • Faza planiranja, koja obuhvata definisanje svrhe, ciljeva i obima procjene troškova, izradu plana procjene, utvrđivanje nosilaca troškova, odabir metoda procjene i pripremu plana upravljanja podacima; • Faza implementacije, koja obuhvata procjenu vrsta i količina potrebnih resursa i troškova tih resursa na osnovu prikupljenih podataka, te izradu i verifikovanje konačne procjene (Regional School of Public Administration (ReSPA), 2018, str. 15-31). U Strategiji s AP troškovi po vrstama su raspoređeni na sljedeći način: •

Capex odnosno investicioni troškovi; • Opex odnosno tekući troškovi poslovanja i upravljanja novom imovinom; • Administrativni troškovi uspostavljanja, praćenja i izvršenja politike životne sredine takođe imaju značajne implikacije po ostale sektorske politike. Iznos operativnih troškova se mora nadoknaditi iz korisničkih naknada

3

, koje podrazumijevaju

iskorišćavanje ograničene priuštivosti na nivou domaćinstava, koje **će odrediti brzinu održivog sprovođenja investicionog plana. Biće potrebno da se određeni udio kapitalnih troškova finansira lokalno**

3

Kapacitet finansiranja različitih crnogorskih 178 **institucija će takođe biti ograničen i predstavljaće ograničenje procesa usklađivanja. Administrativni troškovi će se morati izmiriti iz budžeta raznih crnogorskih institucija**

3

(MORT, 2016b, str. 118-119). Uzevši u obzir fokus na Poglavlje 27 u ovom radu, bitna je i procjena uticaja na životnu sredinu, koja obuhvata postupak ocjenjivanja prihvatljivosti namjeravanog poduhvata s obzirom na uticaj na životnu sredinu i

određivanje potrebnih mjera njene **zaštite, kako bi se uticaji sveli na najmanju moguću mjeru i postigla najveća moguća očuvanost**

104

kvaliteta životne sredine. Projekat

može stvoriti pozitivne vanjske učinke (koristi) i negativne vanjske učinke (štete ili troškovi), koji predstavljaju **posredne koristi i troškove**, a čije je **vrednovanje** ponekad **teško** sprovesti. Projekat **može** prouzrokovati **određenu ekološku štetu, čiji se učinci pojavljuju na širem području** i koji **će se teško ili na dugi rok** definisati, **pa ih je teško** kvantifikovati **i vrednovati. Vanjskim učincima treba pripisati novčane vrijednosti**, što je

39

posebno teško za

stvari ili pojave koje nemaju tržišnu vrijednost, kao što je ljudski život, vrijeme i slobodno vrijeme, rekreacija, buka odnosno tišina, lijep pogled na prirodu i slično

39

(Korunić, 2017, str. 138). 5.1 Primjena metoda socioekonomske analize u dokumentu

Nacionalna strategija za transpoziciju , primjenu i implementaciju **pravne tekovine u oblasti životne sredine i klimatskih promjena**

3

u periodu 2015-2035. Prije otvaranja samog poglavlja 27 u decembru 2018. godine, bilo je jasno da će biti potrebni značajni dodatni naponi za njegovo usklađivanje sa pravnom tekovinom Unije. Procijenjeno je da se usklađivanje može postići sa značajnim dodatnim ulaganjima i uz postojanje određenih tranzicionih perioda koji su zajedničkom pregovaračkom pozicijom i zatraženi od Unije, a koji su ranije navedeni. Strategija s AP sadrži i ekonomsku i finansijsku analizu kojom su definisani izvori i modeli finansiranja. Projekti koji se tiču životne sredine i klimatskih promjena su finansirani iz budžeta, kroz bilateralnu ili multilateralnu saradnju, IPA i ostale EU fondove. Strategija s AP sadrži i procjenu ukupnih troškova usaglašavanja i njihovu sektorsku distribuciju za period od 2015. do 2035. godine. Neto sadašnja vrijednost ukupnih ulaganja je procijenjena na 1,429 milijardi eura i najvećim dijelom odnosi se na sektor upravljanja vodama, oblast upravljanja čvrstim otpadom (sanacija i zatvaranje postojećih deponija), kao i zaštitu kvaliteta vazduha i klimatske promjene (smanjenje emisije zagađujućih materija u vazduhu i gasova sa efektom staklene bašte). Najveći dio troškova koji nastaju u procesu usklađivanja snose građani (uglavnom više od 50%) i to kroz povećanje

tarifa kojima se pokrivaju operativni troškovi i troškovi upravljanja koji nastaju prilikom **novih investicija**

3

. Plan finansiranja je početno postavljen tako da Crna Gora iz EU fondova pokrije približno

25% investicionih troškova u zavisnosti od raspoloživosti IPA fondova za sektor zaštite životne sredine i klimatskih promjena, što predstavlja 15-20% ukupnih troškova . Ipak, **najveći dio finansiranja obezbijediće se iz domaćih izvora**

3

. U Strategiji s AP,

procjena troškova upravljanja održivim razvojem urađena je na osnovu procjene administrativnih troškova sa administrativnim troškovima AP

3

, koja iznosi 19,2 miliona eura za period 2016-2020, što će biti obezbijeđeno

iz nacionalnog budžeta, dok će samo neke aktivnosti obuke biti sprovedene preko TAIEX-a

3

. Troškovi u procesu usklađivanja u oblasti životne sredine odnose se najvećim dijelom na: i) povećano administrativno opterećenje da se transponuje, sprovede, vrši nadzor nad implementacijom i prati pravna tekovina EU; ii) velike investicije u

kapitalnu opremu, postrojenja i sl. **koja treba da se implementiraju i da budu u skladu sa** **pravnom tekovinom EU** ; iii) operativne troškove i troškove **održavanja** povezane **sa** **vođenjem ovih investicija** ; iv) reforme **u pravcu niskih emisija i ekonomije otporne na klimatske promjene**

3

(MORT, 2016b, str. 69-71). 5.1.1. Procjena troškova usklađivanja po sektorima U okviru Strategije s AP, odrađena je detaljna analiza troškova usklađivanja u svih 10 podoblasti Poglavlja 27. Svi troškovi diskontovani su na njihovu vrijednost u 2015. godini, po diskontnoj stopi od 4% (koja se preporučuje za velike investicione projekte). Raspored ukupnih ulaganja za period predviđanja 2015-2035. po sektorima, dat je na sljedećem grafiku. Grafik 11. Raspored ukupnih ulaganja 2015-2035, po sektorima Izvor: MORT (2016b, str. 118) Prema Grafiku 11. jasno je da će najviše troškova generisati

sektor vode, u neto sadašnjoj vrijednosti oko 840 miliona eura, odnosno 59% od ukupnih troškova .
Drugi sektor **po značaju je upravljanje čvrstim otpadom sa 368 miliona eura, odnosno 26% od ukupnih** troškova. **Na trećem mjestu su emisije u vazduh sa skoro 130 miliona eura, odnosno 9% od ukupnih troškova**

3

(MORT, 2016b, str. 118). Smatra se da oko 80% troškova nose direktive za koje su potrebna velika ulaganja i da upravo one

imaju najveći uticaj na stanovnike , zbog čega **su ograničene u implementaciji pragom** **priuštvosti domaćinstava i priuštvosti na nivou budžeta institucija**

3

(MORT, 2016b, str. 73). Te takozvane finansijski zahtjevne direktive („Heavy Investment Directives”) su razvrstane u četiri oblasti: snabdijevanje vodom/tretman otpadnih voda (Direktiva o tretmanu urbanih otpadnih voda, Direktiva o pijaćoj vodi, Direktiva o opasnim materijama u vodi, Direktiva o nitratima), upravljanje otpadom (Direktiva o deponijama, Direktiva o spaljivanju otpada na nivou opština, Direktiva o spaljivanju opasnog otpada, Direktiva o ambalažnom otpadu), kontrola zagađenja vazduha (Direktiva o velikim postrojenjima za sagorijevanje, Direktiva o kvalitetu goriva, Direktiva o kvalitetu vazduha) i kontrola industrijskog zagađenja (Direktiva o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađenja (IPPC), Direktiva o isparljivim organskim jedinjenjima (VOC) (Commission of the European Communities, 2001a). U sektoru kvalitet voda u pravnoj tekovini EU dominira Okvirna direktiva o vodama (ODV),

jer utvrđuje ciljeve vezane za životnu sredinu, propisuje proces planiranja u vodoprivredi, obuhvata praćenje, procjenu i analizu pritiska i uticaja i utvrđuje izradu i implementaciju šestogodišnjih planova upravljanja riječnim slivom

35

, a koji su osmišljeni s ciljem postizanja ciljeva životne sredine. U dijelu voda za piće, kapitalni izdaci imaju najvišu vrijednost 2016. godine zbog finansijski zahtjevnog kratkoročnog investicionog plana, dok se operativni izdaci uvećavaju na sedam miliona eura godišnje do 2035. godine.

Procjenjuje se da će trošak usklađivanja za vodu za piće iznositi 140,1 milion eura, uključujući procjenu od 6,7 miliona eura troškova finansiranja iz kredita prije 2016. godine

3

. Što se tiče komunalnih otpadnih voda, kapitalni izdaci su 2016. godine približno 44 milion

eura na godišnjem nivou, uglavnom zbog kratkoročnih prečišćavanja otpadnih voda u većim aglomeracijama, dok se operativni izdaci do 2035. godine uvećavaju na

3

31 milion eura godišnje. Procjena troškova usklađivanja za komunalne otpadne vode je 553,9 miliona eura. Procjena troška usklađivanja za zaštitu od poplava iznosi 128,7 miliona eura. Kapitalni izdaci 2017. godine su na najvišem nivou od preko 18 miliona eura godišnje, a operativni se do kraja posmatranog perioda uvećavaju na više od 10 miliona eura godišnje. Najvažniji izvori finansiranja u oblasti voda su

domaći izvori finansiranja, krediti od stranih banaka i međunarodnih finansijskih institucija, kao i fondovi EU i međunarodne donacije

3

. U sektoru upravljanje otpadom posebno kompleksne i skupe direktive i po pitanju transpozicije i implementacije su:

Okvirna direktiva o otpadu, Direktiva o ambalaži i ambalažnom otpadu i Direktiva o deponijama. Troškovi usklađivanja u

3

sektoru upravljanja čvrstim otpadom iznose 354,8 miliona eura, sa investicionim troškovima od 39,5 miliona eura i kapitalnim izdacima od 315,4 miliona eura. Smatra se da će investicione troškove podržati donatori, a posebno IPA. Procjena za oblast kvalitet vazduha predviđa kapitalne izdatke koji najvišu vrijednost dostižu 2019. godine sa više od 19 miliona eura, dok se operativni izdaci povećavaju do 2026. godine na 3,5 miliona eura. U oblasti emisije u vazduh,

troškovi usklađivanja iznosiće 111,7 miliona eura. U sektoru klimatske promjene, troškovi usklađivanja zakonskog okvira kroz ublažavanje emisije GHG

procjenjuju se na 33,9 miliona eura za period do 2030

3

. godine. U oblasti zaštićena područja,

sa ekonomskog stanovišta, glavni troškovi koji će nastati odnosiće se na upravljanje lokacijama mreže Natura 2000. Ukupni troškovi do 2020. godine iznosiće 28,9 miliona eura. U

3

sektoru buka,

osnovni troškovi javne uprave koje uvode direktive u sektoru buke odnose se na uspostavljanje organa nadležnih za nadzor utvrđenih nivoa buke i izradu

3

„strateških karata buke”.

Dodatni troškovi će nastati u sistemu **za izradu** pomenutih **strateških karata buke**, kao i **akcionih planova**

3

kojima se rješava problem

buke u životnoj sredini. Radi implementacije **direktiva može** doći do povećanja **broja zaposlenih i obima obuke u organima za odobrenje/ispitivanje tipa i u objektima u kojima se sprovode testovi**

35

. Tako su u obračun troškova zaposlenih uključene su: •

bruto zarade, uključujući doprinose za društveno osiguranje (domaći ekvivalent). Troškovi po jedinici dodatno zaposlenih se procjenjuju na 15.000 eura godišnje, uz rast od 2% na godišnjem nivou izraženo u eurima; • procjene **da će režijski troškovi iznositi dodatnih 70% od gore navedenih**; • procjene **da će obuka iznositi 150% troškova zaposlenih tokom perioda do 2020. godine i da će biti raspoređena srazmjerno ukupnom broju novozaposlenih**

3

. U podoblasti hemikalije i GMO, procjenjuje se da će troškovi usklađivanja iznositi 7,5 miliona eura (MORT, 2016b, str. 77-114). 5.1.2 Procjena troškova usklađivanja za period do 2020. godine Tokom 2020. godine sprovedena je ekonomsko-finansijska analiza za sve podoblasti Poglavlja 27, tj. analiza uloženi sredstava prema izvorima finansiranja, pri čemu su kao ulazni podaci poslužili podaci iz Strategije s AP. Istovremeno su izvršena i predviđanja finansijskih ulaganja neophodnih za realizaciju projekata koji treba da pomognu ostvarenju usklađenosti, za period od 2015. do 2035. godine. Koraci u ekonomsko-finansijskoj analizi su: 1. proračun troškova ulaganja; 2. određivanje dinamike ulaganja, na osnovu mogućnosti realizacije i finansiranja; 3. određivanje izvora finansiranja. Dostupni podaci su zatim obrađeni u Cost/Finance Model programu, uz korišćenje metoda „odozdo prema vrhu“ i pristup od „vrha do dna“ (makroekonometrijska analiza) za aproksimativnu procjenu troškova. Troškovi su procijenjeni u odnosu na: i) trenutno stanje infrastrukture za životnu sredinu i nivo početne usluge; ii) pristupačnosti na nivou potrošača (troškova koji se mogu nadoknaditi od krajnjih korisnika); iii) pristupačnosti na nacionalnom nivou (tj. koji dio crnogorskog BDP-a se može izdvojiti za projekte zaštite životne sredine); iv) kapacitet administracije da efikasno usvaja i da finansijski planira i programira ukupna raspoloživa finansijska sredstva. Može se pretpostaviti da se potpuna usklađenost sa acquis-om ne može očekivati dok se ne dovrše ulaganja koja se zahtijevaju najviše finansijski zahtjevnim direktivama u ovoj oblasti. Iskustvo drugih zemalja u tranziciji je pokazalo da je za povrat ulaganja potrebno oko 20 godina, zbog čega je u Strategiji s AP i uzeto razdoblje 2015-2035. za analizu troškova. Tabela 24. Troškovi predviđenih ulaganja za period 2016-2019. godine

Kvalitet vazduha	OBLAST	Ukupno po oblastima	2016-2019	Učešće po oblastima
Upravljanje otpadom	34,655,000	11.09%		
Kvalitet voda	207,012,730	66.24%		
Zaštita prirode	12,211,976	3.91%		
Hemikalije i buka	6,906,858	2.21%		
Klimatske promjene	12,989,600	4.16%		
UKUPNO	- po godinama	312,524,164	100.00%	Učešće po godinama 100.00%

Izvor: MORT & Eco-Energy Consulting (2020) Grafik 12. Struktura troškova predviđenih ulaganja za period 2016-2019. godine Izvor: MORT & Eco-Energy Consulting (2020) Kao što se može vidjeti u Tabeli 24, predviđena ulaganja za period 2016-2019. godine su bila 312.524,164 eura. U izvještaju su izvori finansiranja grupisani na sljedeći način: pokrivanje

troškova od strane korisnika; grantovi EU i drugih donatora; investicije privatnog sektora (uključujući JPP); državni **budžeti**, budžeti lokalnih samouprava **i ekološki fondovi**

112

; projektno finansiranje,

bez korišćenja državnih **garancija, od međunarodnih finansijskih institucija i** komercijalnih **banaka** (komercijalni zajmovi); finansiranje **države i lokalnih samouprava za projekte**

3

zaštite životne sredine (posebni zajmovi međunarodnih finansijskih institucija). U periodu 2016-2019. godine nije bilo predviđeno da se sredstva za ulaganja obezbjeđuju od strane krajnjih korisnika, jer će nova ulaganja postepeno podizati i nivo operativnih troškova, koja oni prvenstveno pokrivaju. U posmatranom periodu je počela realizacija ukupno 152 projekata, od kojih su 93 u potpunosti realizovani, dok je realizacija 59 projekata još uvijek u toku (MORT & Eco-Energy Consulting, 2020, str. 43). U odnosu na projektovane troškove, rađena je finansijska analiza stepena realizacije Akcionog plana 2016-2020. godine za prve tri godine sprovođenja, kojom je pokazano da je stepen realizacije obaveza, tj. svih

programskih aktivnosti na nivou od 80,35%, sa najvišim stepenom realizacije (100%) u oblasti horizontalnih obaveza (MORT, 2020, str. 63-65), dok je stepen realizacije ulaganja na (znatno nižem) nivou - 45,35% (finansijski iskaz ukupnih kapitalnih ulaganja, operativnih i administrativnih troškova). Tabela 25. Upporedna analiza predviđenih i utrošenih sredstava AP 2016-2020. po podoblastima u periodu 2016-2019. godine R.b. Podoblast Predviđena ulaganja (u EUR) Realizovana ulaganja (u EUR) Učešće

Podoblast	Predviđena ulaganja (u EUR)	Realizovana ulaganja (u EUR)	Učešće (%)
1. Kvalitet vazduha	38,748,000	22,154,868	57.18%
2. Upravljanje otpadom	34,655,000	12,100,234	34.92%
3. Kvalitet voda	207,012,730	95,991,128	46.37%
4. Zaštita prirode	12,211,976	4,480,113	36.69%
5. Hemikalije i buka	6,906,858	438,980	6.36%
6. Klimatske promjene	12,989,600	1,055,547	8.13%
I UKUPNO (1-6)	312,524,164	136,220,870	43.59%
7. Horizontalno zakonodavstvo	84,980		
8. Horizontalne obaveze	3,373,278		
II UKUPNO (1-8)	312,524,164	139,679,128	44.69%
9. Civilna zaštita	2,048,575		
III UKUPNO (1-9)	312,524,164	141,727,703	45.35%

Izvor: MORT & Eco-Energy Consulting (2020, str. 76) Kao što se vidi u Tabeli 26, najveća ulaganja su realizovana u podoblasti kvalitet voda, na koju se odnosi više od dvije trećine ulaganja. Slijede je podoblasti kvalitet vazduha i upravljanje otpadom. Što se tiče stepena realizacije ulaganja, najveći stepen je prisutan u podoblasti kvalitet vazduha u iznosu od 57,18%, a slijede kvalitet voda (46,37%) i upravljanje otpadom (34,92%). Analiza izvora sredstava za realizovanih i predviđenih ulaganja je prikazana u tabeli koja slijedi. Tabela 26. Upporedna analiza izvora sredstava realizovanih i predviđenih ulaganja Izvori finansiranja Predviđena ulaganja Iznos (u EUR) Učešće Realizovana ulaganja Iznos (u EUR) Učešće Racio izvora realizovanih i predviđenih ulaganja

Izvori finansiranja	Predviđena ulaganja Iznos (u EUR)	Učešće (%)	Realizovana ulaganja Iznos (u EUR)	Učešće (%)	Racio izvora realizovanih i predviđenih ulaganja (%)
Javni sektor	160,343,567	51.3%	24,554,067	17.3%	15.31%
EU donacije	25,214,286	8.1%	25,322,269	17.9%	100.43%
Ostali donatori	17,989,135	5.8%	9,738,166	6.9%	54.13%
Drugi nevladini izvori	68,755,316	22.0%	71,259,747	50.3%	103.64%
Komercijalni i privatni sektor	40,221,860	12.9%	10,853,454	7.7%	26.98%
Ukupno	312,524,164	100%	141,727,703	100%	45.35%

Izvor: MORT & Eco-Energy Consulting (2020, str. 77) Pretpostavka prilikom predviđanja izvora finansiranja projekata je bila da će se nešto više od polovine projekata finansirati javnim sredstvima, a oko četvrtine drugim nevladinim izvorima (uglavnom kreditima domaćih i stranih banaka i međunarodnih finansijskih organizacija). Sredstva iz donacija EU, sredstva ostalih donatora i sredstva komercijalnog i privatnog sektora su tako trebalo da obezbijede finansiranje oko 25% preostale vrijednosti projekata. Ipak, drugi nevladini izvori su obezbijedili polovinu potrebnih sredstava, a slijede ih EU donacije. Razlog je prilično ambiciozan početni plan, sa visokim nivoom ulaganja koja su bila predviđena za realizaciju i na osnovu kojeg je i napravljen plan finansiranja, gdje su prvo definisane mogućnosti finansiranja iz svih izvora, osim javnog sektora, a gdje je upravo na kraju javni sektor trebalo da pokrije jaz u finansiranju, odnosno taj predviđeni nedostatak u finansijskim sredstvima. Posmatrajući pojedinačno po izvorima finansiranja, vidi se da je realizovano veoma malo projekata ulaganjem javnog sektora u odnosu na plan, odnosno svega oko 15,31%. S druge strane, predviđeno finansiranje sredstvima iz EU donacija i drugih nevladinih izvora je u potpunosti ostvareno - u iznosu od 100,43% i 103,64%, respektivno. Nešto manji je bio stepen realizacije finansiranja sredstvima ostalih donatora (54,13%) i sredstvima komercijalnog i privatnog sektora (26,98%). Jasno je da je Crna Gora dosta ambiciozno krenula u realizaciju projekata za prevazilaženje nedostataka usklađenosti u Poglavlju 27, ali određena kašnjenja u dinamici realizacije za svaki projekat pojedinačno i iz određenih razloga uticala su na činjenicu da je stepen realizacije u odnosu na planirano na nivou od oko 45%. Ipak, visina ukupnih ulaganja u projekte u toku je preko 310 miliona eura, pa se očekuje da će se dinamiziranjem aktivnosti na realizaciji projekata stepen realizacije povećati (MORT & Eco-Energy Consulting, 2020, str. 77-78). 5.2

Otvaranjem pregovaračkog poglavlja 27 u decembru 2018. godine i definisanjem završnih mjerila, pristupilo se izradi novog Akcionog plana koji treba da definiše ukupne programske aktivnosti i ulaganja, kako bi se ispunila završna mjerila u ovoj oblasti pregovora. Polazeći od već navedenih završnih mjerila i tranzicionih perioda za Poglavlje 27, Izvještaja o sprovođenju AP 2016-2020. godine (novembar 2020), Analize o

ispunjenosti pravnih , institucionalnih, **ekonomskih i finansijskih ciljeva definisanih početnim mjerilom za Poglavlje 27 - Životna sredina i klimatske promjene**

55

(april 2020), kao i kontinuiranog dijaloga sa Evropskom komisijom, Vlada Crne Gore je 18. februara 2021. godine usvojila

Akcioni plan za ispunjavanje **završnih mjerila u Poglavlju 27 - Životna sredina i klimatske promjene**

17

. Realizacijom ovog akcionog plana postići će se unutrašnja spremnost za zatvaranje pregovora. Akcioni plan definiše ukupno 249 obaveza, koje su podijeljene po podoblastima Poglavlja na sljedeći način: •

horizontalno zakonodavstvo -17, • **kvalitet vazduha** -19, • **upravljanje otpadom** - 37, • **kvalitet voda** - 33, • **zaštita prirode**

8

- 71 (od čega 19 u okviru AP za upravljanje Ulcinjskom solanom), • industrijsko zagađenje - 15, • hemikalije - 27, • buka - 12, • civilna zaštita - 7 • klimatske promjene - 11. Za realizaciju navedenih obaveza nadležno je 25 institucija, i to: Ministarstvo ekologije, prostornog planiranja i urbanizma,

Ministarstvo pravde, ljudskih i manjinskih prava, Ministarstvo ekonomskog razvoja, **Ministarstvo** poljoprivrede, šumarstva i vodoprivrede, **Ministarstvo** kapitalnih investicija, **Ministarstvo**

144

unutrašnjih poslova, Ministarstvo zdravlja, Kancelarija za evropske integracije, Uprava pomorske sigurnosti,

Uprava za vode, Uprava za inspekcijske poslove, **Uprava za bezbjednost hrane, veterinu i fitosanitarne poslove** , Uprava carina, Uprava **za** ugljovodonike, Uprava **za** šume, Zavod za **hidrometeorologiju i seizmologiju** , Agencija **za**

33

zaštitu prirode i životne sredine, Zavod za geološka istraživanja, Institut za javno zdravlje

Crne Gore, Javno preduzeće za upravljanje morskim dobrom, Javno preduzeće za nacionalne parkove

33

, Centar za ekotoksikološka ispitivanja, Centar za obuku sudija, Prirodnjački muzej i

Udruženje za unapređenje vodosnabdijevanja, tretman i odvođenje otpadnih voda Crne Gore . Nadležnosti imaju i

134

Skupština Crne Gore, Državno i osnovno tužilaštvo, kao i svaka od 24 jedinice lokalne samouprave. Prepoznati nosioci aktivnosti su i Univerzitet Crne Gore, Institut za biologiju mora, ali i upravljači zaštićenih područja, lokalna preduzeća za vodovod i kanalizaciju, operateri industrijskih postrojenja i organizacije civilnog društva (Ministarstvo ekologije prostornog planiranja i urbanizma (MEPPU, 2021b). Za ovaj akcioni plan takođe je urađena finansijska analiza, odnosno procjena ukupnih ulaganja po sektorima, kao i po izvorima finansiranja, u cilju definisanja ukupnog obima ulaganja i postojećeg finansijskog jaza (MEPPU, 2021b). Troškovi usklađivanja u Poglavlju 27 su

definisani kao "dodatni trošak Crne Gore za usvajanje pravne tekovine EU" **i ne treba ih miješati sa** **ukupnim troškovima Crne Gore za oblast životne sredine**

3

i klimatskih promjena (MORT, 2016b, str. 71).

Puna usaglašenost sa svim aspektima pravne tekovine EU u oblasti životne sredine može se očekivati tek kad **se realizuju sve investicije neophodne da bi se transponovale direktive za koje su potrebna velika ulaganja**

3

. Ukupni nominalni troškovi usklađivanja dobijeni su dodavanjem uzastopnih godišnjih iznosa. Da bi odražavali

budući ekonomski trošak u uslovima nastanka Strategije, **višegodišnji tokovi troškova** **diskontovani** su **na 2015. godinu po stopi od 4%, čime se došlo do neto sadašnje vrijednosti (NSV)** **pomenutih troškova, koji odražavaju (po toj diskontnoj stopi) troškove usklađivanja Crne Gore u eurima iz 2015. godine** . Stoga se **cifra** od **1,429 miliona eura**

3

navodi kao ukupni trošak usklađivanja. Tabela 27.

Ukupni troškovi usklađivanja **i raspoređenost po sektorima** 2015-2034 (**u milionima** EUR) 3

Ključni sektori Zaštita prirode **Nominalni**

iznos ukupnih troškova usklađivanja 41,62 Neto sadašnja vrijednost Struktura troškova usklađivanja na 2015. g. po stopi od 4% 33,64 sektora %

2,35% Upravljanje čvrstim otpadom 551,80 368,16 25,76% Upravljanje vodama

3

, od toga: - voda za piće 17% ulaganja, - komunalne otpadne vode 67% - zaštita od poplava 16% procijenjenog ulaganja 1.264,07 840,63 58,81%

Kvalitet vazduha 173,87 129,54 9,06% Klimatske promjene 57,40 42,77 2,99% Hemikalije i buka
19,64 14,54 1,02 % TOTAL 2.108,39 1.429,28 100,00

3

% Izvor: MORT (2016b, str. 117) Ukupna ulaganja agregirana su u šest sektora, koji obuhvataju tri vrste troškova: investiciona ulaganja (capex) – 46%, operativne troškove, tj. tekuće troškove poslovanja i upravljanja novom imovinom (opex) – 49% i administrativne troškove – 4% (troškovi upostavljanja, praćenja i izvršenja politike zaštite životne sredine). Pošlo se od pretpostavke da se prva kategorija troškova može pokrivati iz budžeta, kroz kreditnu podršku, EU podršku, donacije i ulaganja privrednih društava, dok bi operativne troškove trebalo pokrivati iz korisničkih naknada, a administrativne takođe iz budžeta. Tabela 28. Raspoređenost po vrstama troškova 2015-2034. Ključni sektori CAPEX % OPEX % ADMIN % Zaštita prirode 15.28 2% 13.65 2% 4.71 8% Upravljanje čvrstim otpadom 39.47 6% 315.38 45% 12.8 21% Upravljanje vodama 489.23 74% 326.75 47% 19.12 31% Emisije u vazduh 106.12 16% 43.09 6% 22.23 36% Hemikalije i buka 6.92 1% 2.95 0% 2.96 5% TOTAL % 46.3% 100% 49.4% 100% 4.4% 100% Izvor: MORT (2016b, str. 119) Najveća investiciona ulaganja su u oblastima upravljanje vodama i emisije u vazduh, dok su najveća operativna ulaganja u oblastima upravljanje vodama i upravljanje čvrstim otpadom. U mnogim podoblastima su usvojeni strateški sektorski dokumenti na bazi izrade planova za implementaciju nekih od finansijskih zahtjevnih direktiva (npr. Plan upravljanja komunalnim otpadnim vodama Crne Gore za period 2020-2035. godine na bazi Specifičnog plana za implementaciju direktive (Directive Specific Implementation Plan, DSIP) za Direktivu o prečišćavanju komunalnih otpadnih voda 91/271/EEC). Bez obzira na sve, mnoge planirane investicije u oblasti zaštite životne sredine su odložene, uglavnom zbog ograničenja kapitalnog budžeta i kapaciteta dodatnog zaduživanja. Koristeći raspoložive inpute za procjenu finansijskih potreba za realizaciju planiranih aktivnosti, obuhvat analize odnosi se na period 2021–2025. godine, tj. na petogodišnji period, nakon koga se, realizacijom planiranog, očekuje da se mogu stvoriti uslovi za zatvaranje pristupnih pregovora u ovoj oblasti. U nastavku je prikazana tabela za podoblast horizontalno zakonodavstvo. Tabela 29. Polazna tabela za podoblast horizontalno zakonodavstvo Mjera Aktivnost Opis 2021 Procjena finansijskih potreba po godinama 2022 2023 2024 2025 TOTAL Budžet Javni sektor Izvor finansiranja IPA Donatori Privatni sektor 1.1. Jačanje kapaciteta na državnom i lokalnom nivou za primjenu EIA i SEA MEPPU - 2 radionice u 2021, nadalje 4 radionice godišnje, Jedna

radionica/35 osoba/2 dana/2 eksperta/2 noćenja/jedna dnevnic/troškovi puta 16,150 32,300 32,300 32,300 32,300
 145,350 40,375 104,975 1.2. Kreirati kontrolni mehanizam za provjeru ocjene kvaliteta odluke koju donosi Komisija za
 procjenu uticaja na životnu sredinu, odnosno nadležni organi Organizovati studijsku posjetu, 3 osobe/3 dana puta -
 jedan radni dan/ troškovi puta i smještaja 3,300 3,300 3,300 1.3. Poboljšati koordinaciju između postupaka SEA i EIA,
 uključujući i ocjenu prihvatljivosti za potencijalna Natura 2000 područja i koncesiona akta i planove 10,000 EUR godišnje
 MEPPU i drugi izvori -mogući i projekti NVO (Koalicija 27) 10,000 10,000 10,000 10,000 10,000 50,000 50,000 - - - - 1.4.
 Obrazovati Savjet za infrastrukturu prostornih podataka Naknade članovima savjeta (9 naknada + 300 EUR pripreme
 sjednica), od 2023.g. - - 3,000 3,000 3,000 9,000 9,000 - - - - 1.5. Formirati web stranicu posvećenu infrastrukturi
 prostornih podataka Crne Gore u 2021. g. 2,000 - - - - 2,000 - - 2,000 - - 1.6. Izraditi Registar infrastrukture prostornih
 podataka koji predstavlja Registar javnih institucija u skladu sa Zakonom o infrastrukturi prostornih podataka EU ili
 regionalni ekspert - studija - 10,000 - - - 10,000 - - 10,000 - - 1.7. Izraditi Pravilnik o izvještavanju i monitoringu i pristupu
 skupovima i uslugama (servisima) prostornih podataka od strane institucija i tijela Zajednice Izrađen , nisu potrebna
 finansijska sredstva - - - - - - - - - - 1.8. Formirati Katalog metapodataka (do potpunog uspostavljanja Geoportala) 40
 ekspertskih dana * 1000 EUR - 40,000 - - - 40,000 - - 40,000 - - 1.9. Organizovati obuke na temu jačanja kapaciteta u vezi
 sa primjenom Zakona o infrastrukturi prostornih podataka 1 obuka godišnje * 1 dan * 35 osoba * 1 međunarodni ekspert
 3,300 3,300 3,300 - - 9,900 9,900 - - - - 1.10. Uspostavljanje Geoportala Po DSIPu jun 2019 - samo dio inicijalnih troškova
 uspostavljanja u 2025. - 231.925 EUR iz IPA Env. 2021, ostaje nepokriveno 2.703.315 po DSIP-u iz 2019, a troškovi
 godišnjeg održavanja nijesu obuhvaceni u ovoj finansijskoj analizi, oni tek poslije 2025. - - - - 231,925 231,925 - - 231,925
 - - 1.11. Organizovati treninge i obuke svih aktera krivično pravne zaštite do 35 osoba/2 dana/2 eksperta i njihovi
 troškovi 16,150 32,300 32,300 32,300 32,300 145,350 40,375 - - 104,975 - 1.12. Polugodišnje izvještavanje o
 sprovođenju Direktive

o eko kriminalu i Direktive **o odgovornosti za štetu u životnoj sredini** 43

, kroz bilans rezultata Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva - - - - - - - - - - 1.13. Kontinuirano jačati učešće i
 konsultacije s javnošću u procesima donošenja odluka u skladu sa relevantnim zakonima i podzakonskim aktima Nisu
 potrebna dodatna finansijska sredstva - - - - - - - - - - 1.14. Unaprijeđenje primjene Direktive o slobodnom pristupu
 informacijama Nisu potrebna dodatna finansijska sredstva - - - - - - - - - - 1.15. Procjena potrebnih finansijskih sredstava
 za realizaciju

Akcionog plana za ispunjavanje završnih mjerila u Poglavlju 27- Životna sredina i klimatske
promjene 17

procjena MEPPU 10,000 10,000 10,000 1.16 Početak funkcionisanja Eko fonda Eko fond, informacije, 17.3.2021.
 200,000 100,000 100,000 400,000 - - 400,000 - 1.17. Učešće u postojećim mrežama EU za sprovođenje zakonodavstva u
 oblasti životne sredine Kroz EPPA projekat koji traje do početka 2022 moguće sve prikupiti (13.2.2022), tj. mapirati sve
 EU mreže 100,000 100,000 100,000 100,000 100,000 500,000 500,000 TOTAL 357,600 331,200 280,900 177,600
 409,525 1,556,825 649,650 - 283,925 623,250 - 42% 0% 18% 40% 0% Izvor: MEPPU (2021a, str. 118, interna

dokumentacija) Tabela vezana za drugu podoblast – kvalitet vazduha data je u nastavku. Tabela 30. Osnovna tabela za podoblast kvalitet vazduha Mjera 2.1. Aktivnost Donošenje Zakona o izmjenama i dopunama Zakona o zaštiti vazduha da bi se utvrdio odgovarajući pravni osnov za podzakonske akte kojima će se transponovati Direktiva 2016/2284/EU Opis a) Priprema Predloga zakona – 5.000 u 2023; b) Sprovedenje kampanje o štetnosti paljenja poljoprivrednog otpada - broj promotivnih aktivnosti godišnje - sredstva mogu bit dodijeljena NVO po osnovu javnog konkursa, od 2023 godine - 20.000 godišnje. 2021 - Procjena finansijskih potreba po godinama TOTAL 2022 - 2023 25,000 2024 20,000 2025 20,000 65,000 Budžet 5,000 Javni sektor - IPA 60,000 Donatori - Izvor finansiranja Privredna društva - 2.2. Donošenje Pravilnika o inventaru Procjena iz AP. --- 2,000 - 2,000 2,000 ---- 2.3. Donošenje Pravilnika o Programu kontrole zagađivanja vazduha Procjena iz AP. --- 2,000 - 2,000 2,000 ---- 2.4. Donošenje Pravilnika o praćenju uticaja na ekosisteme Ekspertsku podršku preko TAIEX-a --- 5,000 - 5,000 --- 5,000 - 2.5. Donošenje Uredbe o maksimalnim nacionalnim emisijama Procjena iz AP. ---- 5,000 5,000 5,000 ---- 2.6. Izrada Programa mjera za smanjenje emisija zagađujućih materija obuhvaćenih NEC Direktivom UNECE 13,000 ---- 13,000 --- 13,000 - 2.7. Izrada procjene troškova za sprovođenje mjera utvrđenih Programom mjera za smanjenje emisija zagađujućih materija obuhvaćenih NEC direktivom UNECE 5,000 ---- 5,000 --- 5,000 - 2.8. Dostavljanje detaljnih informacija o zonama kvaliteta vazduha

na sjeveru i jugu, trenutnom nivou PM10 i oksida azota u vazduhu za sve aglomeracije, uključujući i finansijske informacije sa izvorima finansiranja

31

. Nisu potrebna finansijska sredstva. ----- 2.9. Finalizacija Programa mjera za smanjenje emisija zagađujućih materija obuhvaćenih NEC direktivom UNECE 5,000 ---- 5,000 --- 5,000 - 2.10. Finalizacija nove ažurirane Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha za period 2021-2029. Nisu potrebna finansijska sredstva. ----- 2.11. Implementacija Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha Period 2021-2025, dio mjera realociran na oblast Ind. zagađenje, mjera 4 iz programa dijelom smanjena. 2 miliona EUR iz IPARD sredstava. 4,568,00 0 8,068,00 0 11,568,00 0 15,068,00 0 18,568, 000 57,840,00 0 3,390,000 1,050,0 00 2,000,00 0 - 51,400,000 2.12. Godišnje izvještavanje o implementaciji Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha za period 2021-2029. Nisu potrebna finansijska sredstva. ----- 2.13. Uspostavljanje novog strateškog okvira u oblasti kvaliteta vazduha 2030 - ne budžetiramo aktivnosti poslije 2025. godine ----- 2.14. Ažuriranje inventara emisija za period 2012- 2018. IPA 2017, urađen inventar. 8 osoba obučeno u AZŽS (call, januar 2021) 250,000 ---- 250,000 -- 250,000 -- 2.15. Redovno ažuriranje i redovno samostalno izvještavanje Veza sa 2.14. za projekcije emisija, obuke iz IPA 2021, za period 2023-2025, 5 osoba, 2 eksperta, 5 dana, radionica za modeliranje kvaliteta vazduha koje će voditi klimatolozi iz ZHMS, obuka u Podgorici -- 13,025 13,025 13,025 39,075 -- 39,075 -- 2.16. Izgradnja kapaciteta AZPŽS Jedan zaposleni, bruto plata 800, naknada 100, 20% inkrementalni troškovi 180, kompjuer 1000, oprema kancelarije 200 - posebna tabela u prilogu 14,160 12,960 12,960 12,960 12,960 66,000 66,000 ---- 2.17. Ažuriranje Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha za period 2021-2029. (veza s aktivnošću 2.10.) Kvalitet vazduha po zonama - na nivou JLS, veza 2.11, ne budžetiramo posebno. ----- 2.18. Sprovedenje Nacionalne strategije upravljanja kvalitetom vazduha u periodu 2021-2029. (veza s aktivnostima 2.11. i 2.12) Veza 2.11. ----- 2.19. Preuzimanje obaveza iz Zelene agende za Zapadni Balkan/Evropskog zelenog sporazuma u oblasti kvaliteta vazduha NIPAK kancelarija, oblast kvalitet vazduha, moguće održavanje mjera iz Programa - 2.11. ----- TOTAL 4,855,16 0 8,080,96 0 11,618,98 5 15,122,98 5 18,618, 985 58,297,07 5 3,470,000 1,050,0 00 2,349,07 5 28,000 51,400,000 6% 2% 4% 0% 88% Izvor: MEPPU (2021a, str.

30, interna dokumentacija) Slijedi tabela sa podacima koji se vezuju za podoblast tri – upravljanje otpadom. Tabela 31. Osnovna tabela za podoblast upravljanje otpadom Mjera 3.1. Aktivnost Donošenje novog Zakona o upravljanju otpadom i relevantnih podzakonskih akata Opis Prijedlog Zakona, za III Q 2021, nisu planirana dodatna sredstva 2021 - Procjena finansijskih potreba po godinama 2022 - 2023 - 2024 - 2025 - TOTAL - Budžet - Javni sektor - Izvor finansiranja IPA - Donatori - Privredna društva - 3.2. Implementacija novog Zakona o upravljanju otpadom DPUO 2015-2020, modifikacija Opcije u nastavku osnovne tabele; veza mjere 3.14 i 3.15 ----- 3.3.

Usvajanje Državnog plana upravljanja otpadom u Crnoj Gori za period

36

2022-2027. Odobreno mart 2021- IPA -EUIF 2017, 300.000 EUR, da se napravi Plan, do 2022 (podijeljeno u dvije godine) - ekspertiza 150,000 150,000 --- 300,000 -- 300,000 -- 3.4. Donošenje lokalnih planova upravljanja otpadom (zasnovanih na Državnom planu upravljanja otpadom 2022-2027.) Nisu potrebna finansijska sredstva (u slučaju potrebe obezbijediće ih JLS) ----- 3.5. Predstaviti

informacije o mjerama sprečavanja otpada koje treba preduzeti, uključujući utvrđivanje programa za sprečavanje otpada

31

Aktivnosti 3.5 - 3.11. su prethodne aktivnosti, inputi za Državni plan, tako da se ne budžetiraju dodatno. ----- 3.6. Pripremiti i predstaviti

planove za upravljanje otpadom koji sadrže informacije o svim tokovima otpada

31

i rješenja za upravljanje njima Aktivnosti 3.5 - 3.11. su prethodne aktivnosti, inputi za Državni plan, tako da se ne budžetiraju dodatno. ----- 3.7. Izraditi

popis nagomilanog „istorijskog” opasnog otpada , unaprijediti karakterizaciju i kategorizaciju opasnog otpada

31

; osigurati i obilježiti lokacije gdje se skladišti opasni otpad Aktivnosti 3.5 - 3.11. su prethodne aktivnosti, inputi za Državni plan, tako da se ne budžetiraju dodatno. ----- 3.8. Preduzeti

aktivnosti na promovisanju sprečavanja industrijskog otpada i osigurati ekološki ispravno odlaganje

31

Aktivnosti 3.5 - 3.11. su prethodne aktivnosti, inputi za Državni plan, tako da se ne budžetiraju dodatno. ----- 3.9. Obezbijediti više informacija o izgradnji reciklažnih centara i transfer stanica vezano za građevinski i otpad od rušenja Aktivnosti 3.5 - 3.11. su prethodne aktivnosti, inputi za Državni plan, tako da se ne budžetiraju dodatno. ----- 3.10 Definirati

mjere za odvojeno prikupljanje otpada za papir, metal, plastiku i staklo

31

Aktivnosti 3.5 - 3.11. su prethodne aktivnosti, inputi za Državni plan, tako da se ne budžetiraju dodatno. ----- 3.11 Dati

**jasan opis lokacije i tehničke detalje vezane za deponije, koje nijesu usklađene sa zahtjevima
Direktive 1999/31/EZ o deponijama**

31

Aktivnosti 3.5 - 3.11. su prethodne aktivnosti, inputi za Državni plan, tako da se ne budžetiraju dodatno. ----- 3.12 Donošenje planova upravljanja otpadom od strane proizvođača otpada Troškove snose proizvođači otpada (manji i veći), jer im je to zakonska obaveza, kontrolu vrši IUP, a saglasnost daje AZŽS; informacije nisu dostupne. ----- 3.13 Uspostavljanje Registra opasnog otpada u Crnoj Gori WB projekat, IWMCP; dio investiran prije 2021, ostalo još da se investira u software - 137.150 eura, što bi trebalo da uključi i obuke za proizvođače otpada 137,150 ---- 137,150 --- 137,150 - 3.14 Sanacija lokacija za privremeno skladištenje komunalnog i neopasnog građevinskog otpada i lokacija nelegalnih odlagališta (postoji precizna evidencija istih za sve JLS) Budžetirana ulaganja u sanaciju neuređenih odlagališta Čafe i Mojkovac. - 1,441,944 4,038,817 2,642,370 - 8,123,130 5,435,264 - 2,687,867 -- 3.15 Izdvajanje finansijskih sredstava za pripremu projektne dokumentacije i izgradnju infrastrukture na godišnjem nivou Prema dostupnim podacima MEPPU, kapitalni budžet 2021, i procjena drugih izvora, sa projekcijom do 2025. (okvirna procjena; radiće se nova procjena usvajanjem DPUO 2022 – 2027. - 923,854 13,456,873 15,956,555 15,308,539 45,645,821 26,210,513 - 18,137,808 150,000 1,147,500 3.16 Jačanje kapaciteta MEPPU, AZPŽS, JLS i MONSTAT-a Radionica za region, u državi EU, 2 puta godišnje, 3 dana, 4-5 osoba - troškovi puta i boravka, studijska posjeta - 11,000 11,000 11,000 11,000 44,000 -- 44,000 -- 3.17 Jačanje kapaciteta za inspeksijske službe na lokalnom i državnom nivou 2 obuke godišnje od 2022, 10 osoba, 2 regionalna eksperta, 2 dana, TAIEX - 8,900 8,900 8,900 8,900 35,600 -- 35,600 -- 3.18

Usvajanje Državnog plana upravljanja otpadom u Crnoj Gori za period

36

2027-2031. Ovo je aktivnost za 2027 - ne budžetiramo. ----- 3.19 Donošenje lokalnih planova upravljanja otpadom (zasnovanih na Državnom planu upravljanja otpadom 2027-2031.) Ovo je aktivnost za 2027 - ne budžetiramo. ----- 3.20 Preuzimanje obaveza iz Zelene agende za Zapadni Balkan/Evropskog zelenog sporazuma u oblasti upravljanje otpadom NIPAK kancelarija. Oblast upravljanje otpadom - Uspostavljanje regionalnih sistema upravljanja otpadom u CG, uporedo sa zatvaranjem odlagališta koja ne ispunjavaju zahtjeve - predlog liste projekata dat u SPP listi. ----- 3.21

Pripreme za ponovnu upotrebu , reciklažu i druge načine ponovnog korišćenja materijala i neopasnog građevinskog otpada treba da se povećaju na najmanje 70% mase otpada

31

Veza 3.2. i 3.15 ----- 3.22 Implementacija Specifičnih planova implementacije za Direktivu o otpadu 2008/98/EZ, Direktivu od deponijama 1999/31/EZ, Direktivu 94/62/EZ o ambalaži i ambalažom otpadu, Direktivu

2012/19/EU o otpadu od električne i elektronske opreme

98

Direktivu 2006/66/EZ o baterijama i akumulatorima i otpadnim baterijama i akumulatorima

24

(DSIP-ovi) Veza 3.2. i 3.15. ----- 3.23

Pripreme za ponovnu upotrebu i recikliranje otpadnih materijala (papir, metal, plastika i staklo

31

) Veza 3.2. i 3.15. ----- 3.24

Usvajanje Državnog plana upravljanja otpadom u Crnoj Gori za period

36

2027-2031. Ovo je aktivnost za 2027-2028. - ne budžetiramo. ----- 3.25 Donošenje Lokalnih planova upravljanja otpadom (zasnovanih na Državnom planu upravljanja otpadom 2027-2031.) Ovo je aktivnost za 2027-2028. - ne budžetiramo. ----- 3.26 Smanjiti količinu komunalnog otpada koji se odlaže na postojeća neuređena odlagališta Veza sa 3.14., sanacija privremenih neuređenih odlagališta ----- 3.27 Uspostavljanje produžene odgovornosti proizvođača u oblasti ambalaže i ambalažnog otpada Ovi troškovi padaju na teret privrednih društava i uvoznika ambalažnog otpada; ovi poslovi se mogu podugovoriti trećoj firmi. ----- 3.28 Ponovno iskorišćavanje i recikliranje % ambalažnog otpada koji je definisan Direktivom 94/62/EZ o ambalaži i ambalažnom otpadu Ovi troškovi padaju na teret privrednih društava i uvoznika ambalažnog otpada; ovi poslovi se mogu podugovoriti trećoj firmi. ----- 3.29 Uspostavljanje produžene odgovornosti proizvođača u oblasti otpadne električne i elektronske opreme Ovi troškovi padaju na teret privrednih društava i uvoznika u oblasti otpadne električne i elektronske opreme; ovi poslovi se mogu podugovoriti trećoj firmi. ----- 3.30 Smanjivanje godišnje stope prikupljanja

električne i elektronske opreme stavljene u promet u Crnoj Gori, u

31

skladu sa Direktivom 2012/19/EU Ovi troškovi padaju na teret privrednih društava i uvoznika u oblasti otpadne električne i elektronske opreme; ovi poslovi se mogu podugovoriti trećoj firmi. ----- 3.31 Uspostavljanje produžene odgovornosti proizvođača u oblasti baterija i akumulatora i otpadnih baterija i akumulatora Ovi troškovi padaju na teret privrednih društava i uvoznika u oblasti baterija i akumulatora i otpadnih baterija i akumulatora; ovi poslovi se mogu podugovoriti trećoj firmi. ----- 3.32 Smanjivanje godišnje stope prikupljanja baterija i akumulatora i otpadnih

baterija i akumulatora, u skladu sa Direktivom 2006/66/EZ

157

Veza 3.30 i 3.31 ----- 3.33 Uspostavljanje sistema održivog ekološkog upravljanja PCB-ijem Budžetirano kod 7.14, GEF projekat I privredna društva - CEDIS I EPCG. ----- 3.34 Odlaganje/tretiranje opreme i otpada koji sadrže PCB Budžetirano kod 7.14, GEF projekat I privredna društva - CEDIS I EPCG. ----- 3.35 Identifikovanje lokacija kontaminiranih PCB-om i sanacija na ekološki održiv način Budžetirano kod 7.14, GEF projekat i privredna društva - CEDIS I EPCG. ----- 3.36 Informisanje javnosti, podizanje svijesti i edukacija Budžetirano kod 7.14, GEF projekat i privredna društva - CEDIS I EPCG. ----- 3.37 Istraživanje, razvoj i monitoring Budžetirano kod 7.14, GEF projekat i privredna društva - CEDIS I EPCG. ----- TOTAL 287,150 2,535,698 17,515,590 18,618,825 15,328,439 54,285,701 31,645,777 21,205,275 287,150 1,147,500 58% 0% 39% 1% 2% Izvor: MEPPU (2021a, str. 35, interna dokumentacija)

Osnovna tabela za podoblast kvalitet voda data je u nastavku. Tabela 32. Osnovna tabela za podoblast kvalitet voda

Mjera	Aktivnost	Opis	2021	Procjena finansijskih potreba po godinama	2022	2023	2024	2025	TOTAL	Budžet	Javni sektor
	Izvor finansiranja	IPA Donatori	Privredna društva	4.1. Nastaviti sa realizacijom aktivnosti na unapređenju kontrole kvaliteta vode za ljudsku upotrebu	Odobreno po budžetu za IJZ za 2021.g. za ove namjene.	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000	300,000
				4.2. Jačanje administrativnih kapaciteta institucija zaduženih za implementaciju propisa u oblasti kvalitet voda	Min. poljoprivrede - ekspertiza/ podrška za izradu SEA i dvije radionice na kojima će se predstaviti Plan upravljanja rizikom od poplava, tj SEA - IPA 2016, IPA 2016 - „Podrška implementaciji i monitoringu upravljanja vodama u CG“ - komponenta 1.2.5. obuke.	69,500	69,500	69,500	69,500	69,500	69,500
				4.3. Jačanje inspekcijskog nadzora nad vodotokovima	U UIP su zaposlena 4 inspektora za vode. Planirano je da se zaposli još jedan u 2021.	17,040	15,840	15,840	15,840	15,840	80,400
				4.4. Preuzimanje obaveza iz Zelene agende za Zapadni Balkan/Evropskog zelenog sporazuma u oblasti kvalitet voda	NIPAC kanc. Oblast kvalitet voda - unapređenje vodosnabdijevanja u CG (Jedinstvena lista infrastrukturnih projekata)	71,500	71,500	71,500	71,500	71,500	71,500
				4.6. Uspostaviti GIS bazu podataka i ažurirati bazu svih dostupnih podataka o stanju morskog ekosistema u Crnoj Gori	IPA 2016 - „Podrška implementaciji i monitoringu upravljanja vodama u CG“ - od 14.11.2019 - 36 mjeseci, komponenta 1.4.1.b.	71,500	71,500	71,500	71,500	71,500	71,500
				4.7. Sprovesti pripremljeni Program istraživanja morskog ekosistema primjenom ekosistemskog pristupa	IPA 2016 - „Podrška implementaciji i monitoringu upravljanja vodama u CG“ - od 14.11.2019 - 36 mjeseci, komponenta 1.4.2.a. ekspertski dani - 165.240 EUR (60% od 275.00 EUR - komp. 1.4.2.a) i incidentalni troškovi (terenski radi i radionice)- 304.500 EUR, komponente 1.4.2.a., 1.4.2.b. i 1.4.3.	469,740	469,740	469,740	469,740	469,740	469,740
				4.8. Pripremiti početnu procjenu stanja morskog ekosistema na osnovu dostupnih podataka	IPA 2016 - „Podrška implementaciji i monitoringu upravljanja						